

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ARAP DİLİNDE İSM-İ FÂ'İL VE AYETLERDEKİ KULLANIMI

Mehmet Nuri AYYILDIZ

İğdır 2018

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belağatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans

ARAP DİLİNDE İSM-İ FÂ'İL VE AYETLERDEKİ KULLANIMI

Mehmet Nuri AYYILDIZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL

İğdır 2018

TAAHHÜTNAME
(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**ARAP DİLİNDE İSM-İ FÂ‘İL VE AYETLERDEKİ KULLANIMI**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.
- Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

17/04/2018

Mehmet Nuri AYYILDIZ

KABUL VE ONAY

Mehmet Nuri AYYILDIZ tarafından hazırlanan **Arap Dilinde İsm-i Fâ'il ve Ayetlerdeki Kullanımı** adlı çalışma, 17.04.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)
Prof. Dr. Şadi EREN (Başkan)

(İmza)
Doç. Dr. Mehmet Salih GEÇİT (Üye)

(İmza)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL
Üye

ÖZET

Kur'an-i Kerimin dili olması yanı sıra, belagat ve fesahat açısından ulaşılabilecek en zirve seviyeye ulaşmış bir dil olan Arap dili, Sami diller arasında yer almaktadır. Arap dili zamanla bozulmalara maruz kalmışsada, ortaya çıkarılan bir takım ilimler ve bu ilimlere bağlı kurallar vasıtasıyla korunma altına alınmıştır. Bu kurallar bütününe bir parçasıda, çalışmamızın asıl konusu olan Arap dilinde ism-i fâ'il konusudur. İsm-i fâ'il kalıpları, Arap dili grameri açısından önemli bir konuma sahip olup, sülâsî ve gayri sülâsî fiillerden türetilmektedirler. Türetildiği fiillerin yapısı açısından bu kalıplar farklılık arz etmekle beraber, Arap dilindeki diğer fiiler gibi zaman açısından geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman anlamlarını ifade etmektedirler. Ayrıca ism-i fâ'il kalıpları, Kur'an-i Kerim ayetlerinde Yüce Allaha nispet edildiğinde süreklilik anlamını ifade ederken, yaratıcı dışındaki varlıklara nispet edildiğinde ise bazen süreklilik bazende geçicilik anlamı ifade etmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Gramer, İsm-i Fâ'il, Kur'an-i Kerim, Sülâsî, Gayri sülâsî.

ABSTRACT

In addition to being the language of the Qur'an, the Arabic language is one of the Sami languages that has reached the highest level of eloquence and ending. Although the Arabic language has been exposed to corruption over time, it has been protected by some sciences come to exist and rules connected with these sciences. A part of the body of rules is the subject of ism-i fail in the Arabic language, the central theme of our work. The forms of ism-i fail have an essential position regarding the grammar of Arabic language, and they are derived from thulathi and non-thulathi verbs. While these forms differ regarding the structure of the verbs from which they are derived, they explain the meanings of past, future and present time like other verbs in the Arabic language. Also, while the forms of ism-i fail points out the meaning of continuity when is referenced to the Supreme God in the Qur'an, it sometimes points the continuity and sometimes transiency when they are referenced to beings other than the Creature.

Keywords: Arabic Language, Grammar, Ism-i Fail, Qur'an, Thulathi, Non-thulathi.

ÖNSÖZ

Dinimiz islam'ın ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'i sağlam ve doğru anlayabilmenin en önemli temel kaynağı Arap dilidir. Zira Allah (c.c) islâm dininin temel kaynağı olan yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'i son elçisi Hz. Muhammed (s.a.v)'e içinde yaşadığı topluluğun dili olan Arapçayla indirmiştir. Bu açıdan müslümanlar, inançlarının temel dayanağı olan Kur'ân'ın lisanı olan Arapça öğrenmeyi, bir vazife şeklinde kabul etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'in kendisiyle inzal olduğu Arap dili ise, dil aileleri içinde Sami dillerin arasında yer almaktadır. Daha dini mübini İslam'ın doğuşundan öncede Arapça, Arapların konuştuğu bir dil olmanın yanı sıra belagat ve fesahat açısından ulaşabilecek en zirve seviyeye ulaşmış bir dil olarak diğer Sami diller arasında yer almaktaydı. İslamiyet'tin gelişinden önce Güney Arapça ve Kuzey Arapça olarak ikiye ayrılan Arap dili; İslamiyet'in doğuşundan sonra ayrı bir ehemmiyet elde etmiştir. Daha sonraları İslamiyet'in Arap yarımadasında yayılmasıyla birlikte Kuzey Arapça geçerli bir dil haline gelmiştir.

İslamiyet'in Arap yarım adası dışına yayılmasından sonra ve Arapların Arapça bilmeyen topluluklar ve milletlerle karşılaşması sebebiyle hayat tarzlarında bazı değişimler, dillerinde ise bazı bozulmalar olmuştur. Hatta bu dil bozulmaları günlük konuşmaların dışında Kur'an-ı Kerim'in bile yanlış okunmasına sirayet etmiştir. Daha sonra konuşmalardaki fahiş hataların yaygınlaşması üzerine dil uzmanlarının bir takım önlemler almasını zorunlu kılmıştır. Bir başka ifade ile yapılan bu hatalar Arap gramerinin ortaya çıkmasını gerektirmiştir.

Bizde bu çalışmamızda Arap dili gramerinin önemli bir konusu olan ism-i fâ'il konusunu gramer açısından Kur'ân-ı Kerim deki örnekler çerçevesinde ele aldık. Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Arap dilinin doğuşu, gelişimi, lehçeleri, Arap dili gramerinin ortaya çıkışı ve çıkış sebepleri ile Arap dili ekollerinin doğuşu, özellikleri ve önemli temsilcilerini ele alınmıştır. Birinci bölümde; Arap dilinde ism-i fâ'il, çeşitleri, türetildiği fiiller, türetildiği fiilleri ise; fâ'il, zaman, fiilin harflerinin asli olup olmadığı ile fiilin asli harflerini oluşturan harflerin sahih ve illetli olması açısından ayrıldığı yedi kısmı (*Aksâm-ı Seb'a*) ele alınmıştır. Ayrıca Bu yedi kısım olan fiilleri tanımlarken mümkün mertebe Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden örnekler verilmiştir. Devamında ise sülâsî ve gayri sülâsî fiillerden türetilen

ism-i fâ'il örnekleri tablo şeklinde verilmiştir. Ayrıca ism-i fâ'il'in Arap dil kurallarına göre amel etmesi, tenis alemeti ve ism-i fâ'il'de izafet konusu ile birlikte mübalağa ismi fail ve özellikleri konusu ele alınarak Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan vezinlerine örnekler tablolar halinde verilmiştir. Son olarak ismi fail ve sıfat-ı müşebbehe ilişkisi konu incelenmiştir. İkinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerim'de ism-i fâ'il ve mübalağa ism-i fâ'il örnekleri, ism-i fâ'il kalıplarının ifade ettiği anlamlar, zaman açısından ism-i fâ'il kalıpları ve Kur'ân-ı Kerim'deki ifade ettiği anlam açısından ism-i fâ'il örnekleri incelenmiştir.

Bütün bu çalışmaları yaparken bana her fırsatta yardımcı olan değerli danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Mehmet Nuri AYYILDIZ
İĞDIR
2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
I. ARAP DİLİ	1
I.I. Arap Dilinin Trihi Gelişimi	1
II. ARAP DİLİ GRAMERİ	4
II. I. Arap Dili Gramerinin Doğuşu ve Gelişmesi	4
II. II. Arap Dilinin Özellikleri	5
II. III. Nahiv İlmi (Söz Dizimi Sentaks).....	6
II. III. I. Nahiv İlminin Ortaya Çıkışı ve Ortaya Çıkış Sebepleri	6
II. IV. Sarf İlmi (Şekil Bilgisi Morfaloji)	11
II. IV. I. Sarf İlminin Ortaya Çıkışı ve Ortaya Çıkış Sebepleri	12
III. ARAP DİLİ EKOLLERİ	14
III. I. Basra Ekolü (Basriyyûn) ve Özellikleri	14
III. I. I. Basra Ekolünün Önemli Temsilcileri.....	15
III. II. Kûfe Ekolü (Kufiyyun) ve Özellikleri	16
III. II. I. Kûfe Ekolünün Önemli Temsilcileri	17
III. III. Bağdat Ekolü ve Özellikleri	18
III. III. I. Bağdat Ekolünün Önemli Temsilcileri.....	19
III. IV. Endülüs Ekolü ve Özellikleri	20
III. IV. I. Endülüs Ekolünün Önemli Temsilcileri.....	20
III. V. Mısır Ekolü ve Özellikleri	21
III. V. I. Mısır Ekolünün Önemli Temsilcileri.....	21
BİRİNCİ BÖLÜM	23
1. ARAP DİLİNDE İSM-İ FÂ'İL ÇEŞİTLERİ VE TÜRETİLDİĞİ FİLLER	23
1.1. İsm-i Fâ'il (Etken Sıfat-Fiil).....	23
1.2. Basra ve Kûfe Ekollerine Göre İsm-i Fâ'il'in İsimlendirilmesi.....	24

1.3. İsm-i Fâ'il'in Türetildiği Fiiller.....	25
1.3.1. Fiilin Asli Harflerinin Sahih ve İletli Olması Açısından Fiil	25
1.3.2. Fiilin Harflerinin Asli Olup Olmadığı Açısından Fiiller	32
1.4. İsm-i Fâ'il'in Türetildiği Sülâsî Mücerred Fiil Yapıları ve Özellikleri.....	35
1.5. İsm-i Fâ'il'in Türetildiği Gayri Sülâsî Fiil Yapıları ve Özellikleri	36
1.6. Sülâsî Fiillerin İsm-i Fâ'il Çekimi.....	37
1.6.1. Sâlim Fiilin İsmi Faili (نَضَرَ - يَنْضُرُ).....	37
1.6.2. Muza'af Fiilin İsm-i Fâ'ili (مَدَّ - يَمُدُّ).....	37
1.6.3. Mehmuz Fiilin İsm-i Fâ'ili (أَكَلَ - يَأْكُلُ).....	38
1.6.4. Misâl Fiilin İsm-i Fâ'ili (وَقَدَّ - يَقْدُ).....	38
1.6.5. Ecvef Fiilin İsmi Fâ'ili (قَالَ - يَقُولُ).....	39
1.6.6. Nakıs Fiilin İsm-i Fâ'ili (مَشَى - يَمْشِي).....	40
1.6.7. Lefif Fiilin İsm-i Fâ'ili (طَوَى - يَطْوِي).....	41
1.7. Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ'il Çekimi	41
1.7.1 Sâlim Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ'ili (أَكْرَمَ - يُكْرِمُ).....	41
1.7.2. Muzaaf Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ'ili (أَمَدَّ - يُمِدُّ).....	42
1.7.3. Mehmûz Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ'ili (أَمَنَ - يُؤْمِنُ).....	42
1.7.4. Misâl Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ'il i (أَوْعَدَ - يُوعِدُ).....	42
1.7.5. Ecvef Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ'ili (أَقَالَ - يُقِيلُ).....	43
1.7.6. Nakıs Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ'ili (أَعْطَى - يُعْطِي).....	44
1.7.7. Lefif Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ'ili (أَوْفَى - يُوفِي).....	44
1.8. İsm-i Fâ'il'in Ameli.....	45
1.9. İsm-i Fâ'il'de Te'nîs Alemeti “Te” (ة).....	49
1.10. İsm-i Fâ'il'de İzâfet	51
1.10.1. Arap Dilinde İzâfet (الْإِضَافَةُ).....	51
1.11. İsm-i Fâ'il Sıfat-ı Müşebbehe ilişkisi ve Aralarındaki Fark.....	55
1.12. Mubâlağa İsm-i Fâ'il.....	57
1.12.1. Mübalaga İsm-i Fâ'il sigalarının özellikleri	57

1.12.2. Mübalağa İsm-i Fâ'il'in çekimi	62
1.12.3. Mübalağa İsm-i Fâ'il'in 'Ameli	63
İKİNCİ BÖLÜM	65
2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE İSM-İ FÂ'İL VE MUBÂLAĞA İSM-İ FÂ'İL	
ÖRNEKLERİ	65
2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Sülâsî Fiillerden İsm-i Fâ'il Örnekleri	65
2.1.1. <i>Fe'ale - Yef'ulu</i> فَعَلَ - يَفْعُلُ	65
2.1.2. <i>Fe'ale - Yef'ilu</i> فَعَلَ - يَفْعِلُ	67
2.1.3. <i>Fe'ale - Yef'alu</i> فَعَلَ - يَفْعُلُ	68
2.1.4. <i>Fe'ile - Yef'alu</i> فَعَلَ - يَفْعُلُ	69
2.1.5. <i>Fe'ile - Yef'ilu</i> فَعَلَ - يَفْعِلُ	70
2.1.6. <i>Fe'ule - yef'ulu</i> فَعُلَ - يَفْعُلُ	71
2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Sülâsî Dışındaki Fiillerden İsm-i Fâ'il Örnekleri.....	72
2.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Sülâsî Mezîd Fiillerden İsm-i Fâ'il Örnekleri.....	72
2.2.1.1. اَفْعَالٌ - يُفْعَلُ - اِفْعَالٌ	73
2.2.1.2. فَعَلَ - يُفْعَلُ - تَفْعِيلٌ	74
2.2.1.3. فَاعِلٌ - يُفَاعِلُ - مُفَاعَلَةٌ	75
2.2.1.4. اِنْفَعَالٌ - يُنْفَعَلُ - اِنْفَعَالٌ	76
2.2.1.5. اِفْتَعَالٌ - يُفْتَعَلُ - اِفْتَعَالٌ	76
2.2.1.6. تَفَاعَلٌ - يَتَفَاعَلُ - تَفَاعَلٌ	77
2.2.1.7. تَفَعَّلٌ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعَّلٌ	77
2.2.1.8. اِفْعَالٌ - يُفْعَلُ - اِفْعَالٌ	78
2.2.1.9. اِسْتَفْعَلٌ - يَسْتَفْعَلُ - اِسْتَفْعَالٌ	79
2.2.1.10. اِفْعَالٌ - يُفْعَلُ - اِفْعِيَالٌ	79
2.2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Rubâ'î ve Rubâ'î Mezîd Fiillerden İsm-i Fâ'il Örnekleri .	80
2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Mubâlağa İsm-i Fâ'il Örnekleri.....	82
2.3.1. فَعَالٌ	82

2.3.2. مَفْعَالٌ.....	83
2.3.3. فَعُولٌ	83
2.3.4. فَعِيلٌ.....	84
2.3.5. فَعْلٌ.....	84
2.4. Kur'ân-ı Kerîm'de İsm-i Fâ'il Kalıplarının İfade Ettiği Anlamlar	85
2.4.1. Ta'diyet (Geçişlilik).....	85
2.4.2. Teksîr (Çokluk İfade Etme)	86
2.4.3. Müşâreket (Bir İşte Ortaklık).....	86
2.4.4. Mutâva'at (Dönüştülük).....	87
2.4.5. Renk ve Kusur	88
2.4.6. Tekellûf (Zorla Olmak).....	89
2.4.7. Taleb (İstek).....	89
2.4.8. Mubâlağa (Abartı)	90
2.4.9. İsm-i Mef'ul (Edilgen Sıfat-Fiil)	90
2.4.10. Mastar	91
2.4.11. Sıfat-ı Müşebbehe	93
2.5. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a ve İnsanlara Nispet Edilen İsm-i Fâ'il Kalıplarının İfade Ettiği Anlamlar	93
2.6. Kur'ân-ı Kerîm'de Zaman Açısından İsm-i Fâ'il.....	95
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

<i>AÜİFD</i>	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>AÜFEF</i>	: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
<i>AÜSBE</i>	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>a.g.e.</i>	: Adı Geçen Eser
<i>b.</i>	: İbn, bin, bint
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>c.c.</i>	: Celle celâlüh
<i>Çev.</i>	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>düzn.</i>	: Düzenleyen
<i>FÜİFD</i>	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>h.</i>	: Hicrî
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan
<i>H.z.</i>	: Hazreti
<i>İFAV</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>İnc.</i>	: İnceleyen
<i>KAÜİFD</i>	: Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>m.</i>	: Milâdî
<i>MÜSBE</i>	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>OMÜİFD</i>	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>r.a</i>	: Radıyallâhu anh
<i>Sad.</i>	: Sadeleştiren
<i>s.a.s.</i>	: Sallallâhu aleyhi ve selem
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk.</i>	: Tahkik eden
<i>Trc.</i>	: Tercüme eden
<i>tsz.</i>	: Tarihsiz (Basım tarihi yok)
<i>ö.</i>	: Ölüm tarihi
<i>vb.</i>	: Ve benzeri, ve bunun gibi
<i>Yay.</i>	: Yayınları

GİRİŞ

I. ARAP DİLİ

I.I. Arap Dilinin Trihi Gelişimi

Sami dilleri arasında yer alan Arapça, Mısır dilini de içinde bulunduran Hami – Sami kökenli bir dildir.¹

Sami dilleri kendi arasında iki büyük kola ayrılır.² Bu kollar:

1. Doğu Kolu (Bâbil ve Asur dillerinin bağlı olduğu Akad'ca)
2. Batı kolu (Fenike, Nebati ve İbrani dillerini içine alan Ken'ani diller ve Arami dilinin yer aldığı kuzey batı gurubu ile eski ve yeni lehçeleriyle Habeş'çe, Güney ve Kuzeybatı Arapçası'nın teşkil ettiği Sami diller gurubu) dur.³

Arapçanın tarihi gelişimi ve yayılma aşamaları bir plan içerisinde şöyle gösterilebilir:

- a. Eski Arapça
 - b. Klasik Arapça
 - c. Orta Arapça
 - d. Yeni (Modern) Arapça
 - e. Devamlı gelişen mahalli Lehçeler⁴
- a. Eski Arapça**

Eski Arapça, örneklerine bir takım kitabelerde rastlanılan ve m. 500 yılından önce var olduğu bilinen arapçadır.⁵ Eski Arapça ile ilgili bilgilerimiz bir takım eski kitabeler ve Araplarla münasebeti olmuş kavimlerin metinlerinde yer alan şahıs ve

¹ Hüseyin Ahmed, ez-Zeyyâd, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Nehdâh, Mısır tsz.13-14; Ahmet Suphi Furat, "*Arap Edebiyatı Tarihi*", Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, 41; Kenan, Demirayak, *Arap Edebiyat Trihi –I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2012, 31; M.Nihad, Çetin, "Arap", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul 1991, III, 282; İsmail Demir, *Hâtim et-Tâ'î Hayatı, Eseri ve Edebi Kişiliği*, (Basılmamış Doktora Tezi), *AÜSBE*, Erzurum 2002, 34-35.

² Şevkî Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî el-'Asru'l-Cahilî*, Dâru'l Meârif, Kâhire tsz. I, 22-26; ez-Zeyyâd, *age.*, 14; Demirayak, *age.*, 31; Çetin, "Arap", III, 282.

³ Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî el-'Asru'l-Cahilî*, I, 22-26; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, Beyrut 1993, VIII, 530; Demirayak, *age.*, 31; Çetin, "Arap", III, 282.

⁴ Cevad Ali, *age.*, VIII. 525-537, 624-733; Demirayak, *age.*, 32-33; Çetin, "Arap", III, 282.

⁵ Demirayak, *age.*, 32.

kabile isimleri ile ilgili olan bilgilere dayanmaktadır.⁶ M.Ö. 626-853 yılları arasında Asurlular ve Aribiler arasında gerçekleşen savaşlara dair, Asuri metinlerinde geçen kırk ismin yer aldığı vesika bugün en eski Arapça yazılı vesika olarak bilinmektedir.⁷

b. Klasik Arapça

Klasik Arapça tabirinden kasıt; bugün var olan eski edebi metinler olan Kur'an-ı Kerim ve Hadis kitaplarında bulunan ve bunların yanı sıra Arap dilinin yayıldığı yerlerde bilim, edebiyat ve şiir dili olarak lehçeler üstü sayılan ana omurgası değişmeden idame eden arapçadır.⁸

Klasik Arapça diye adlandırılan bu dil, farklı bölgelerde İslamiyet'ten önce günümüze kadar var olan değişik lehçelerin yanında, kendine has bir ilerleme ve gelişme çizmiştir.⁹ Klasik Arapçayı temsil eden metinlere gelince bu metinler şunlardır:

1. Kadim şairlerin şiirleri (cahiliyyun, muhadramun ve islam döneminin ilk şairleri)
2. Kur'an-ı Kerim
3. Peygamber (s.a.v) ve ilk hâlifelerin resmi yazışmaları
4. Peygamber (s.a.v)'in hadis-i şerifleri
5. Eyyamu'l-Arab'a dair mensur parçalar ve emsaller¹⁰

Eski ulema klasik arapçanın özelliklerine bakarak bu Arapçanın hangi lehçe veya lehçelere dayandığını araştırmışlardır. Fakat sondönem ulema, bu dilin esasının kureyş lehçesi olduğunu kabul etmişlerdir.¹¹

c. Orta Arapça

İslam dini, (insanlığa tebliğ edilmeye başladığı günden beri) arap dilinin gelişiminde büyük bir etkiye sahiptir. Öyle ki fasih arapçanın temelini belirlemede Kur'an-ı Kerim'in etkisi büyüktür. Öte yandan islamiyetin fetihlerle ülke sınırlarının dışına çıkması, Arap dilinin geniş alanlara yayılmasına, ulaştığı yerlerde o ülkelerin dilleri ile bir etkileşim içinde olmaya sebep olmuştur. Bu etkileşim araplarda eski

⁶ ez-Zeyyâd, *age.*, 539; Ahmet Suphi Furat, *age.*, 41; Çetin, "Arap", III, 282.

⁷ Ahmet Suphi Furat, *age.*, 48; Çetin, "Arap", III, 282; Adem, Apak, *Ana hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2004, 183.

⁸ Cevad Ali, *age.*, VIII.541; Demirayak, *age.*, 33; Apak, *age.*, 183.

⁹ Dayf, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî el-'Asru'l-Cahilî*, I, 120.

¹⁰ Cevad Ali, *age.*, VIII, 541; Çetin, "Arap", III, 282.

¹¹ Çetin, "Arap", III, 282; Apak, *age.*, 184.

düşüncelerinden farklı bir düşünce ve yaşamlarından farklı yaşama tarzının, (bedevi hayattan her yönü ile - madi ve manevi - ayrılan şehir hayatı) gelişmesine sebep olmuştur. Bu yaşayış ve hayat tarzındaki değişim, duygu ve düşüncede etkin bir rol oynadığı gibi dilde de doğal olarak bir takım değişimlere neden olmuştur. Ayrıca Abbasiler döneminde yapılan tercüme faaliyetleri sebebiyle Arap diline farklı kelimelerin yerleşmesi, bazı kelimelerinde arapçalaştırılması sonucu arap dilinde bir takım değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişim ve etkileşim sonucu ortaya çıkan dile, orta arapça denilmektedir.¹²

d. Yeni (Modern) Arapça

Arap metinlerinin basımı Napolyo'nun Mısır'da matbaa açmasıyla başladı. Buda Arap dünyası ile Avrupa arasındaki yakınlaşma devri dediğimiz XIX. yüzyılın başından itibaren gerçekleşmiştir. Arap dünyasının Avrupa kültür ve medeniyetiyle yakınlaşması sonucu sanat, fikir ve ilim dili olan arapça yeni (modern) arapça diye adlandırılır.¹³ Bununla beraber Napolyo'nun rasathane, kimya laboratuvarı, tiyatro ve kütüphane gibi faaliyetleri ile Mısır valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşanın Avrupa mekteplerindeki ders usul ve programlarının uygulandığı birçok yeni mektep açması, Arap dilinde yabancı mefhumların ifadesi mecburiyetini doğurdu. Bütün bunlar (temaslar ve tesirler) modern Arapçanın ortaya çıkması ve gelişmesinde etkin bir rol oynamıştır.¹⁴

e. Devamlı Gelişen Mahalli Lehçeler

Bir yandan yeni yerleşim yerlerine yerleşen arapların kullandığı dil olan eski lehçeler; diğer taraftan o bölgelerde değişik bir takım şartların etkisiyle konuşulan Arapçayla birlikte birçok lehçe ve şive meydana gelmiştir. Bunlardan herbirine mahalli lehçe denilmektedir.¹⁵

Modern Arapça ve Orta Arapça devresi edebi yazı diline benzer bir şekilde, Mahalli Lehçelerde hızlı bir gelişim içerisinde olmuştur. Daha sonra birtakım edebi metinler mahalli lehçeler ile modern arapça ve orta arapça arasındaki nispeti arttırmıştır. Örneğin tiyatro, roman, hikâye vb. Bu sebeple Mahalli Lehçelerin, Arapçanın konuşma

¹² Kenan, Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi I. Cahiliye Dönemi*, 33; Çetin, "Arap", III, 283

¹³ Demirayak, 33.

¹⁴ Çetin, "Arap", III, 283.

¹⁵ Demirayak, 33.

dili olarak kullanıldığı bazı memleketlerde ortak yazı dili yerine ikame edilmesi düşüncesi de olmuştur.¹⁶

Bazı araştırmacılar Arapçanın tarihi gelişimi ve yayılma aşamalarını, Eski Arapça, Orta Arapça ve Yeni Arapça diye tasnif etmişlerdir. Cahiliye döneminde oluşan şiir ve rivayetlerden başlayarak Abbasiler döneminin başına kadar olan arapçaya, Eski Arapça; Abbasilerin başlangıcından itibaren kullanılan arapçaya, Orta Arapça; günümüzde kullanılan arapçaya ise, Yeni Arapça demişlerdir.¹⁷

II. ARAP DİLİ GRAMERİ

II. I. Arap Dili Gramerinin Doğuşu ve Gelişmesi

İslamiyet'in arap yarımadası dışına yayılmasından sonra ve Arapların arapça bilmeyen topluluklar ve milletlerle karşılaşması sebebiyle hayat tarzlarında bazı değişimler, dillerinde ise bazı bozulmalar olmuştur.¹⁸

Reşid Rıza *Tefsiru'l Kur'an-i'l Kerim* adlı eserinin mukaddimesinde bu konuyu şöyle dile getirmektedir: “Arapça yazılmış eserlere baktığımızda başta dil kaideleri olmak üzere Arapçanın doğru bir şekilde eserlere yansıtıldığını görebiliriz. Aslında bu usulüne uygun konuşmalar Arap dili kuralları konulmadan öncede vardı. Çünkü bu doğru konuşma ve yazma melekeleri tabiat gereği değil tamamen sema' ve taklitten ibaretti. Acemlerle (Arap olmayan toplumlar) birlikte yaşamış Arapların dillerindeki bozulmalar buna örnek teşkil edebilir. Başka bir örnekte, Arapların usulüne uygun konuşma ve yazmaları fitri olsaydı hicretten sonra elli yıl içerisinde dilleri bozulmazdı.¹⁹

Bu dil bozulmaları günlük konuşmaların dışında Kur'an-ı Kerim'in bile yanlış okunmasına sirayet etmiştir.²⁰ Daha sonra konuşmalardaki fahiş hataların

¹⁶ Çetin, “Arap”, III, 285-286.

¹⁷ Demirayak, 34.

¹⁸ Abdurrahman b. Muhammed, İbn Haldûn, *Mukadime'tü İbn-i Haldûn*, Müessesetü Kütübi's-Sekafiyye, Mekke 2005, I, 249; Sa'îd el-Efğanî, *min-Tarihi'n-Nahy*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz.7-8.

¹⁹ Reşid Rıza, *Tefsir'u Kur'ani'l Kerim*, Daru'l- Menar, Mısır 1947, 22.

²⁰ Muhammed el-Tantâvî, *Neşetü'n-Nahy ve Tarih'u-Eşheri'n- Nuhât*, Dâru'l- Me'arif, Kahire, tsz. 18; Selami Bakırcı - Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, AÜFEF, Yayınları, Erzurum 2001, 17-18; Çetin, “Arap”, III, 296.

yaygınlaşması, dil uzmanlarının bir takım önlemler almasını zorunlu kılmıştır.²¹ Bir başka ifade ile yapılan bu hatalar Arap gramerinin ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in doğru okuma hassasiyeti de Arap dili gramerinin doğmasına etki etmiştir.²²

II. II. Arap Dilinin Özellikleri

Arap dili insanların dikkatini celp etme hususunda gayet zengin bir dildir. Örneğin Araplar kılıç, at, deve gibi gündelik hayatta sıkça kullandıkları nesnelere ve hayvanlara farklı isimler vererek, Arabistan'ın belirli coğrafyasında dillerini ve zekâlarını ilerletme ve genişletme eğilimi içerisinde olmuşlardır. Arap dilinin fasih ve belîğ oluşu da bundan kaynaklanmaktadır.²³

Arap dilindeki, *mecaz**, *ibdal**, *iştikak**, *kalp**, *i'rab**, v.b. gramatik kavramlar, bu dilin özellikleri arasında zikredilmektedir.²⁴ Zamanının akademileri hükmünde sayılan ve her yıl kurulan panayırlar da dilin zenginleşmesine, gelişmesine ve lehçelerin kaynaşmasına yardımcı olan büyük âmillerden sayılmaktadır.²⁵

Arap dili, sahip olduğu kelime yapısı, fiil çekimi ve telâffuzundaki uyulması gereken kâide ve kurallar açısından diller arasından temayüz etmiş bir dildir.²⁶ Arap dilinin farklı yönlerini araştırmayı konu edinen; Nahiv, Sarf, Tecvit ve Belagat gibi ilimler, Arap dilini yanlışlardan korumak için geliştirilen birtakım teknik bilimlerdir. Geliştirilen bu teknik ilimler, daha çok Kur'an-ı Kerim'i korumak amacıyla geliştirilmiştir. Bu konuları ihtiva etmekle beraber Arap dili gramerine dair günümüze

²¹ el-Efğanî, *Min Tarih'n-Nahv*, 8.

²² el-Tantâvî, *age.*, 18; Hıdır Musa Muhammed Hammûd, *en-Nahvu ve n-Nuhat el-Medarisu ve l- Hasâis Dâru'l-'Alemlî-Kütüb*, Beyrut 2003, 10.

²³ Mahmud Esad, *İslâm Târîhi*, (Sad. Ahmet Lütfî Kazancı-Osman Kazancı), Marifet Yayınları, İstanbul 1983, 150-152; Demir, *Hâtim et-Tâ'i, Hayatı, Eseri ve Edebî Kişiliği*, 36.

*, Mecaz: Bir sözcüğün gerçek anlamından bütünüyle uzaklaşarak kazandığı yeni anlamlarla yapılan edebi sanattır.

*, İbdal: Bir harfin yerine başka harf getirmeye denir.

*, İştikak: Aralarında mana ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi demektir.

*, Kalb: İllet harfini başka bir illet harfine çevirmek suretiyle yapılan i'rale denir.

*, İ'rab: Kelimenin sonundaki hareketin cümledeki konumuna göre lafzen veya takdiren değişmesine denir.

²⁴ Mahmud Esad, *age.*, 150-152.

²⁵ ez-Zeyyâd, *age.*, 15; Süleyman Tülücü, *Zuheyr b. Ebi Sulma ve Edebî kişiliği*, (Basılmamış Doktora Tezi), *AÜSBE*, Erzurum 1982, 25.

²⁶ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1995, I, 23.

ulaşan ilk eser, Sîbeveyhî (ö.180/796)'nin, Nahiv, Sarf, Tecvit ve Belagat ilimlerinin kaidelerine dair yazmış olduğu “*el-Kitab*” adlı eseridir. Söz konusu eser Nahiv, Sarf, Tecvit ve Belagat ilimlerinin kural ve kâidelerini içermektedir.²⁷

II. III. Nahiv İlmi (Söz Dizimi Sentaks)

Nahiv sözlükte yönelmek, kast etmek, gitmek, takip etmek, aynı olmak, benzemek, yön, yol ve taraf anlamlarına gelir.²⁸ İstilahta ise değişik şekillerde tanımlanmıştır, bu tanımlardan bazıları ise şunlardır:

- İ‘rab,²⁹ *bina**, ve diğer hâlleri bakımından arapça birleşimlerin hususiyetlerinden bahseden bir ilim dalıdır.³⁰
- Kelimenin sonunu i‘rab ve bina açısından inceleyen bir ilimdir.³¹
- Nahiv, kelimelerin sıhhat ve *i‘lal**, yönlerini bir takım usullere bağlı olarak ortaya çıkaran bir ilimdir.³²
- Nahiv, kendisiyle i‘rab, bina ve bunların dışındaki arapça terkipler (birleşimler)’in hâllerinin bilinmesine dayanan bir takım kural ve kanunları olan ilimdir.³³
- Nahiv, lafzın cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre i‘rab’ını inceleyen bir bilim dalıdır.³⁴

II. III. I. Nahiv İlminin Ortaya Çıkışı ve Ortaya Çıkış Sebepleri

İlk dönemlerde nahiv kelimesi nahiv ilmini içine aldığı gibi sarf ilminide kapsamaktaydı.³⁵ O dönemlerde nahiv geniş anlamıyla gramer karşılığında

²⁷ Mustafa Kırkız, “*Dilbilim Tekniği Açısından Arapçanın Korunmaya Alınışı*,” *FÜİFD*, XV, 2010, 331.

²⁸ Ebü'l- Fadl Cemaluddin Muhammed İbn Manzur, *Lisanü'l-‘Arab*, Vezaretü’ş- Şuunî'l-İslamiyyeti ve'l-Evkaf, Beyrut 1988, XX, 182, (تحقيق); Muhammed b. Ebubekir b. Abdulkadir, er- Razî, *Muhtâru’s-Sihah*, Dâru’l-Me‘rife, Beyrut 2010, 559, (تحقيق).

²⁹ İrab Kavramı için Bkz. Sayfa 5.

*, Bina: Cümledeki konumuna göre son harfin harekesi değişmeyen kelimelere denir.

³⁰ İbn ‘Uşfûr, *el-Mukarreb*, Thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed, Dâru’l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1988, 5.

³¹ Hıdır Musa, *age.*, 9.

*, İ‘lal: İlet harflerinden *elif, vav* ve *ya* (ا, و, ي) harflerinin değişmesine denir.

³² Şerîf el-Cürcânî, Alî b. Muhammed, *Kitâbu’t-Ta‘rifât*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar‘aşlî, Dâru’n-Nefâis, Beyrut 2007, 329.

³³ el-Cürcânî, *Kitâbu’t-Ta‘rifât*, 329.

³⁴ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2011, 14.

kullanılıyordu. Fakat III. (IX) yüzyılda sarf ilmi hemen hemen ayrı bir ihtisas sahası kazanıp ayrı bir ilim dalı olarak ilimler arasında yer almaya başladı.³⁶ Konum itibariyle nahiv ilmi önemli bir yere sahiptir. Nahiv ilmi hakkında “*Bu ilimden yüz çevirmenin neredeyse Allah (c.c)’in kitabı Kur’an-ı Kerim’den yüz çevirmekle eşdeğer*” olduğunu söyleyen Abdulkadir el-Cürçani (ö.471/1078) bu ilmi önemsemeyenleri ağır bir dille eleştirerek bu ilmin önemini belirtmiştir.³⁷ Aynı şekilde İmam Suyûti’ de (ö.911/1505) şunları dile getirmektedir: “*İ’rab’ta müşterek müfredatın açıklanabilmesi için arap dilinin bilinmesi gerekir. Zira i’rab’ın değişmesiyle manalarda değişir*”.³⁸

Kaynakların belirttiğine göre yabancılarla karşılaşmanın yoğun olması sebebiyle dilin bozulmasının yoğun olarak yaşandığı yer Basra olduğundan nahiv ilminin Basra’da ortaya çıktığı, tekâmüle eriştiği ve oradan da yayıldığı söylenilmektedir.³⁹ Nahiv ilminin yazılması ve kaidelerinin bir araya toplanmasının sebebinde yapılan dil hataları (*lehn*) olduğu aktarılmaktadır.⁴⁰

Yapılan bu dil hatalarına Hz. Peygamber (s.a.v) ve Hz. Ebubekir (r.a) döneminde az rastlanırken, Hz. Ömer (r.a) döneminde bu hataların daha fazla olduğu görülmektedir.⁴¹ Hz. Ömer (r.a) döneminde yapılan dil hatalarına şu örnekleri verebiliriz:

Hz. Ömer (r.a) bir gün ok atışlarında hedefi tutturamayan bir grubun yanından geçiyordu. Hedefi tutturamamaları Hz Ömer (r.a)’in hoşuna gitmedi. Bunun üzerine onlarda, Hz. Ömer (r.a) ’e ok atmada acemi olduklarını yani bu işi yeni öğrendiklerini anlamca ifade eden (أَنَا قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ) “*Yeni öğreniyoruz*” dediler. Hz. Ömer (r.a)’de onlara “*Vallahi, sizin dilde (konuşmada) yaptığınız hata bana ok atmadaki hatanızdan daha ağır geldi*” dedi.

³⁵ Hasan Hindâvî, *Menâhicu’s-Sarfîyyîn ve Mezâhibuhum*, Dâru’l –Kâlem, Şam 1989,14; Selami Bakırcı - Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 185.

³⁶ Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf, İFAV*. Yayınları, İstanbul 2014. 22; Çetin, “Arap”, III, 296.

³⁷ Abdulkâhîr el-Cürçânî, *Kitâbu Delâilu’l-İ’câz*, Nşr. M. Reşid Rıdâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1984, 23.

³⁸ Celâlüddîn Abdurrahman, es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrût 2000 II, 1209.

³⁹ el-Efğânî, *Min Tarih’n-Nahv*. 27; İsmail Durmuş, “Nahiv”, *DİA*, TDV, Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 300.

⁴⁰ el-Efğânî, *Min Tarih’n-Nahv*, 8.

⁴¹ el-Efğânî, *Min Tarih’n-Nahv*, 8-9.

Zira kullandıkları (إِنَّا قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ) cümlesi, arap dili kurallarına göre yanlış bir kullanımdı. Bu cümlenin doğru kullanımı (إِنَّا قَوْمٌ مُتَعَلِّمُونَ) şeklinde olmalıydı. Bir başka seferde ise Ebu Musa el- Eş‘ari, Hz. Ömer (r.a)’e göndermek üzere kâtibine bir metup yazdırır. Mektup (مِنَ أَبِي مُوسَى) “Ebu Musa tarafından gönderilmiştir ” ifadesi ile başlamaktadır. Bunu gören Hz. Ömer (r.a) Ebu Musa el- Eş‘ari’ye mektubu yazan kişinin yazım işlerinden alıkonulmasına dair cevap yazar.⁴²

Çünkü dil kurallarına göre (مِنَ أَبِي مُوسَى) kullanımı yanlış bir kullanımdır. Doğru kullanımı (مِنَ أَبِي مُوسَى) şeklinde olmalıydı.

Yukarıdaki kısmen değindiğimiz dil hataları yaygınlaşmaya başlayınca, Arap dilini korumak ve Arap olmayanlara Arap dilini öğretmek amacıyla i‘rab ve i‘rab kaideleri hakkında çalışmalar ele alındı. Bu çalışmalar neticesinde nahiv ilmi zamanla ortaya çıktı.⁴³ Nahiv ilminin başlangıcı hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur.⁴⁴ Söz konusu rivayetlerin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

1. Hz. Ömer (r.a) döneminde Medineye gelen bir Arap: “Bana Hz. Muhammed’e indirilen Kur’an’dan bir kısmını kim okuyabilir?” der. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri Tevbe süresini okumaya başlar. Fakat üçüncü ayetteki (وَأَذَانٌ)
“Haccı ekber gününde Allah Resulünden bütün insanlara bildirilir: Allah ve resulü Allah’a ortak koşanlardan beridir”.⁴⁵ Ayetindeki (وَرَسُولُهُ) kelimesini (وَرَسُولُهُ) şeklinde meksur okur. Kur’an okunmasını isteyen arap bu okuyuştan sonra “Şayet Allah (c.c) Rasulünden beriye bende ondan beriyim” der. (Zira وَرَسُولُهُ kelimesi وَرَسُولُهُ şeklinde

⁴² el-Efğanî *Min Tarih’n-Nahv*, 9.

⁴³ el-Efğanî *Min Tarih’n-Nahv*, 26.

⁴⁴ M.Reşit Özbalkıç, *Kur’ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul 2006, 34.

⁴⁵ Tevbe: 9/3.

esreli okunması durumunda “Allah Müşriklerden ve Rasulünden beridir” diye yanlış bir anlam ortaya çıkmaktadır.) Bu olayı duyan Hz. Ömer (r.a) o kişiyi yanına çağırarak olayı sorar. O da kendisine okunan Kur’an-ı okuyup daha sonra söylediği sözleri tekrarlar. Hz. Ömer (r.a) o kişiye okuyuş şeklinin yanlış olduğunu söyleyerek doğru okuma şeklini öğretir. Bu olay üzerine Arapçayı ve Arap dilini iyi bilmeyen kimselerin Kur’an okumamasını emreder.⁴⁶ Kur’an’ın muhafaza edilebilmesi için Ebu Esved ed-Düeli (ö. 69/688) ’ye Nahiv ilmi ile ilgili bilgileri yazmasını ister.⁴⁷

2. Diğer bir rivayete göre ise Nahiv ilmi bilgilerini ilk olarak ortaya koyan kişinin Hz. Ali (r.a) olduğu yönündedir. Hz. Ali (r.a)’yi bu ilmi ortaya çıkarmaya sevk eden sebep ise bir bedevinin Hakka suresinin 37. ayetindeki (لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ) “Onu da günahkarlardan başkası yemez”⁴⁸ Ayetindeki (الْخَاطِئِينَ) şeklinde yanlış okumasıdır. Bunun üzerine Hz. Ali Ebu’l-Esved ed-Düeli’ye üzerinde Nahiv ilmiyle alakalı bir takım bilgiler bulunan bir kağıt vererek ona “kendi fikirlerini de ilave ederek bu metodu takip et” demiştir.⁴⁹

3. Başka bir rivayete göre ise Ebu’l-Esved ed-Düeli Basra’da sıcaklığın çok fazla olduğu bir vakitte kızının yanına gelince, kızı (يا أبتى ما أشدَّ الحرَّ) “Bâb acım sıcaklık nede fazla” diyeceğine, bunun yerine (يا أبتى ما أشدَّ الحرَّ) Bâb acım sıcaklığın en fazla olduğu vakit hangisidir.” Anlamındaki bir cümleyle ifade eder. Kızının kendisine sıcaklığın en fazla ne zaman olduğunu sorduğunu sanan Ebu’l-Esved ed-Düeli “شَهْرُ (نَاجِر) sefer ayı” diye cevap verir.

Kızı babasına: “Ben sıcaklığın ne kadarda fazla olduğunu belirtmek için söylemiştim, sıcaklığın en çok olduğu vakti sormamıştım” deyince, Ebu’l-Esved ed-

⁴⁶ el-Tantâvî, *age.*,25; Ebu’l-Berekât A.Rahman b. Muhamme İbnü’l-Enbârî, *Nuzhetü’l-Elîbbâ fi Tabakâti’l-Üdebâ*, Thk. İbrahim es-Samirani, Mektebetü’l-Mennâr, Ürdün 1985, 19-20.

⁴⁷ el-Tantâvî, 25.

⁴⁸ Hakka: 69/37.

⁴⁹ Şevkî Dayf, *el-Medarisu’n-Nahviyye*, Dâru’l-Meârif, Kâhire 1992, 14; el-Enbârî, *age.*,18.

Düeli bu olay üzerine Nahiv ilmiyle uğraşmaya başlamıştır.⁵⁰ Hatta bu olay üzerine Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin Nahiv ilminde ele aldığı ilk konu, Ta'accub bâbı (باب التعجب) konusu olmuştur.⁵¹

Yukarıda zikir edilen sebepler ve bunlar dışında birçok sebep Nahiv ilminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Günümüze kadar ulaşan ilk Nahiv kitabı ise, daha önce belirttiğimiz gibi Sibeveyhi'nin "*el-Kitab*" adlı eseridir.⁵²

Sibeveyhi'nin "*el-Kitab*" adlı eserindeki üstün tekâmül, dönemin bazı şarkiyatçıları tarafından Arap gramerinin doğuşu ve gelişmesinde yabancı dillerin etkisinin olduğu iddiasını gündeme getirmiştir. Ayrıca bu şarkiyatçılar, Arap gramerinin Aristo'nun gramer ağırlıklı suri mantığı, Süryani ve Sanskritçe gramerlerinden etkilendiğini ve bunlar sayesinde ortaya çıktığını da iddia etmişlerdir.⁵³

Bu iddialarını da şu şekilde temellendirmeye çalışmışlardır:

Aristo mantığının etkisiyle Süryani gramerinin kurulduğu, Arap gramerinin ise Irak'ta Arapların Süryani'lerle karşılaşması sonucu ortaya çıktığı ve dolayısıyla Arap gramerinin Aristo mantığının etkisiyle kurulan Süryani grameri sayesinde ortaya çıktığını iddia etmişlerdir.⁵⁴

Modern dönemin şarkiyatçıları tarafından ortaya atılan bu iddialar pek tutarlı olmamıştır. Zira Süryani gramerinin kurucusu kabul edilen Yakup el-Rehavi (ö.90/709) Arap gramerinin kurucusu olan Ebu'l-Esved ed-Düeli (ö. 69/688)'den daha sonradır.⁵⁵ Ayrıca Sami dil ailesine mensub olan, Süryani, İbrani, Keldani ve Arap gramerleri arasında benzerliklerin olması pek doğaldır. Bu benzerlik mutlak bir etkileşimin olduğunu göstermez.⁵⁶

Ebu'l-Esved ed-Düeli'in kurucusu olduğu Nahiv ilmi ile ilgili çalışmalar daha sonra Irak'ın fethinin (h.637) hemen sonrasında kurulan Basra ve Kûfe şehirlerinde

⁵⁰ el-Efğânî, *Min Tarih'n-Nahv*,10.

⁵¹ el-Enbârî, *age.*,21.

⁵² Durmuş, "Nahiv", 301.

⁵³ Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*,20.

⁵⁴ Durmuş, "Nahiv",301.

⁵⁵ Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*,20; Durmuş, "Nahiv", 301.

⁵⁶ el-Tantâvî, *age.*,27-32.

devam etmiştir.⁵⁷ Bu iki şehirdeki dil ve edebiyat yönünden prensipler, çalışmalar ve meselelere bakış tarzları farklı olan, dolayısıyla aralarında ihtilaflar bulunan iki dil ekolünün teşekkülüne sebep olmuştur.⁵⁸

Nahiv ilmi bugün ülkemizde hâlen Medreseler, İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri, İslami İlimler Fakülteleri, Edebiyat Fakültelerinin Arap Dili ve Edebiyatı bölümlerinde ve Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek Eğitim Merkezlerinde okutulan ve büyük bir öneme haiz olan bir ilim dalıdır.

II. IV. Sarf İlmi (Şekil Bilgisi Morfaloji)

Sarf kelimesi sözlükte “Çevirmek, harcamak, döndürmek. sevk etmek, dağılması için bırakmak” anlamına gelmektedir.⁵⁹ Terim anlamında ise sarf kelimesi, ameli ve nazari olmak üzere iki kısma ayrılır.

Ameli Sarf: Kök olarak kabul edilen kelimenin (Basra ekolüne göre bu kök mastar; Kufe ekolüne göre ise mâzi fiildir⁶⁰) lafız veya anlamla ilgili bir maksadı ifade için farklı türevdeki (fiil, İsmi fail, ismi mef’ul, ismi tafdil, tesniye ve cemii vb.) vezinlere dönüşmesidir.⁶¹

İlmi Mana olarak bilinen⁶² Nazari Sarf ise kelimelerin i’rab⁶³ ve bina⁶⁴ dışında kalan kuralları araştıran bir ilim dalıdır.⁶⁵ Son dönem (müteahhirun) dil bilimciler, sarf ve tasrifi eş anlamda kabul ederken, ilk dönem (kadim) dilciler ise sarf ilmini nahiv ilminin bir bölümü olarak görüp, tasrifi de sarf ilminin bir parçasından saymışlardır.⁶⁶

⁵⁷ Ignace Goldziher, *Arap Dili Mektepleri*, (Çev. Süleyman Tülücü), *AÜİFD*, 1990, IX, 331.

⁵⁸ Ignace Goldziher *Klasik Arap Literatürü*, Vadi Yayınları, (Çev. Azmi Yüksel- Rahmi Er, Ankara 1993, 80.

⁵⁹ İbn Manzur, XI, 90-91, (صرف mad.); er- Razi, 324, (صرف mad.); Kadir Güneş, 672, (صرف mad.).

⁶⁰ el-Enbârî, *el- İnsaf fi-Mesaili'l-Hilâf*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l- Fikr, Beyrut. tsz. I, 235.

⁶¹ Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l- 'Arf fi Fenni's-Sarf*, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût 2013, 23.

⁶² el-Hamlâvî, *age.*, 23.

⁶³ İ'rab Kavramı için Bkz. Sayfa 5.

⁶⁴ Bina Kavramı için Bkz. Sayfa 5.

⁶⁵ 'Abduh, er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, Dâru'n-Nahdati'l 'Arabiyye, Beyrut 2009, 23-27.

⁶⁶ Hulusi Kılıç, “Sarf”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 136; Çörtü, *Sarf*, 22; Bakırcı, Selami - Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Tarihi*, AÜFEF. Yayınları, Erzurum 2001, 187; İsmail, Demir, *Ömer Efendi'nin Risale fi-Temyizi'l-Ebvâb Adlı Sarf Risalesi ve Edisyon Kritiği*, *KAÜİFD*, II, 2014, 64.

Sarf ilmi, *mutasarrıf**, olarak da isimlendirdiğimiz çekimli fiillerle *mebni**, olmayan isimlerin maruz kaldığı harf ve hareke değişikliğini konu edinmektedir. Bir başka ifade ile kelimelerin ibdal,⁶⁷ i‘lal⁶⁸, *kalp**, *hazf**, ve *idğam**, gibi durumlarını incelemeyi esas almaktadır.⁶⁹

Bu itibarla; Sarf ilmi genellikle kelimelerin iskelet yapısını ıceleyen bir ilim iken; nahiv ilmi ise kelimelerin birbirleri ile olan ilişki ve alakalarını inceleyen bir ilim dalıdır.⁷⁰ Sarf ilminde ister fiil kalıplarından ister isim kalıplarından olsun asıl ve ilave harflerle, bunların sukün ve hareketleri bir ölçüte göre belirlenir. Örneğin: İlk dönem dilcilerden beri kullanılan ve adına mizani sarfi denilen ölçüt, üç harfli kelimelerde *fe‘ale* (فَعَلَ), kelime dört kök harften oluşuyorsa mizanın sonuna bir lam harfi ziyade ederek *fe‘alele* (فَعَلَّلَ), kelime beş kök harften oluşuyorsa bir lam daha mizanın sonuna eklenerek *fe‘alelele* (فَعَلَّلَّلَ) şeklinde yapılır. Fakat Arap dilinde ki yapılan araştırmalar sonucu fiilin kök harfleri üç ya da dört harften oluşur. Asıl harfleri beş veya daha fazal olan herhangi bir fiile rastlanılmamıştır.⁷¹

II. IV. I. Sarf İlminin Ortaya Çıkışı ve Ortaya Çıkış Sebepleri

Nahiv ilmi hicri birinci yüzyılda Basra’da önemli bir yol kat ederken, sarf ilmi ise nahiv ilmi ile birlikte işlenilmekteydi. Bu sebeple Arap dilinin önemli bir dalı olan sarf ilminin ortaya çıkması geç olmuştur.⁷²

İlk dönemlerde nahiv ilmine oranla sarf ilmine olan ilgisizliğin en belirgin ve göze çarpan husus, sarf ilminin genelde nahiv kitaplarının en sonunda ve pek az yer verilmesiyle göze çarpmaktadır. Öyle ki sarf ilmi neredeyse nahiv ilminin bir parçası

⁶⁷ İbdal Kavramı için Bkz. Sayfa 5.

⁶⁸ İ‘lal Kavramı için Bkz. Sayfa 6.

* Mutasarrıf: Bir takım mana ifade edebilmek için çekim kabul eden (müfred iken müsenna, cemi‘ yapılabilmesi gibi) kelimelere denir.

⁶⁹ İbn ‘Uşfûr, *el-Mukarreb*, 7; er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfi*, 7-8; Kılıç, “Sarf”, XXXVI, 136.

⁷⁰ Bakırcı-Demirayak, *Arap Dili Grameri Târîhi*, 186.

⁷¹ Mes‘ud İbn Ömer el-Kâdî, et-Teftâzânî, *Şerh-u s’ Se‘ed ‘elâ Tasrîfi’ z-Zencanî*, Salah Bilici Kitap Evi Yayınları, İstanbul tsz, 15; Kılıç, “Sarf”, XXXVI, 137.

⁷² Bakırcı - Demirayak, *Arap Dili Grameri Târîhi*, 187; Demir, *Ömer Efendi’nin Risale fi-Temyizi’l-Ebvab Adlı Sarf Risalesi ve Edisyon Kritiği*, 64.

olarak görülmekteydi.⁷³ Örneğin kadim dilcilerden Sibeveyhî ve Radıyyuddin el-Esterabâdî gibi âlimler sarf ilmini nahiv ilminin bir bölümü olarak kabul etmişlerdir. Nitekim daha öncede belirttiğimiz gibi ilk gramer kitabı olarak günümüze kadar ulaşan Sibeveyhi'nin "*el-Kitab*" nın ikinci bölümü sarf ilminin bir kısım konularını kapsamaktadır.⁷⁴

Sarf ilminin ortaya çıkmasının sebebi, nahiv ilminin ortaya çıkış nedeni gibi dilde yapılan bir takım yanlışlar (*el-lehn*) olduğu söylenebilir.⁷⁵

Sarf ilmi Ebu Osman el-Mâzi nî'nin (ö.249/863) "*et-Tasrif*" adındaki kitabı zamanımızda ulaşan ilk müstakil sarf kitabıdır. Dolayısıyla el- Mâzi nî bu ilmin kurucusu sayılmıştır.⁷⁶ Ancak son dönem ilim adamlarının ele aldığı sarf ilmi ile ilgili eserlere baktığımızda, sarf ilminin kurucusu Kufe dil bilimcilerinin önde gelenlerinden olan Muaz el-Herra'nın (ö.187/802) olduğu görülmektedir.⁷⁷

Nitekim Suyuti de *el-İktirah* adlı kitabında sarf ilmini ilk defa Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin eserlerine istinaden ortaya çıkaran kişinin Muaz el-Herra olduğunu belirtmektedir. Hatta Suyûti, kurucunun Muaz el-Herra olduğu hususunda ittifakın bulunduğunu da dile getirmektedir.⁷⁸ Ahmed el-Hamlâvî'ninde *Şezze-l'arf fi Fenni' s-Sarf* adlı kitabında bu konuda Suyûti ile aynı şekilde düşündüğü görülmektedir.⁷⁹ Görüldüğü gibi sarf ilmini ilk olarak ortaya koyanın kim olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Sarf ilmi de nahiv ilmi gibi bugün ülkemizde hâlen Medreseler, İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri, İslami İlimler Fakülteleri, Edebiyat Fakültelerinin Arap Dili ve Edebiyatı bölümlerinde ve Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yüksek Eğitim Merkezlerinde okutulan ve büyük bir öneme haiz olan bir ilim dalıdır.

⁷³ Bakırcı - Demirayak, *Arap Dili Grameri Târîhi*, 188.

⁷⁴ Kılıç, "Sarf", XXXVI, 136.

⁷⁵ Mustafa Kırkız, *Dilbilim Tekniği Açısından Arapçanın Korunmaya Alınışı*, 328.

⁷⁶ Kılıç, "Sarf", XXXVI, 136.

⁷⁷ İbn Atiye, Ebu Muhammed Abdülhak, *el-Muharreru'l-Veciz fi-Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Thk. Abdusselam Abdüşşafi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, 8-9; Bakırcı-Demirayak, *Arap Dili Grameri Târîhi*, 189.

⁷⁸ Celâlüddîn Abdurrahman, es-Suyûtî, *el-İktirâh fi İlmi Usûli'n-Nahv*, Thk. Abdülhakim Atiyye, Dâru'l-Beyrutî, Şam 2006, 159.

⁷⁹ el-Hamlâvî, *age.*, 24.

III. ARAP DİLİ EKOLLERİ

III. I. Basra Ekolü (Basriyyûn) ve Özellikleri

635 yılında Bağdat'ın güney doğusunda kurulan Basra,⁸⁰ Arap gramerinin kurucusu addedilen Basra Nahiv ekolünün oluştuğu yer konumundadır.⁸¹ Bir başka ifade ile Basra, Arap dilcilerinin yetiştiği ve ilk dil çalışmalarının yapıldığı bir ilim şehridir.⁸²

Basra'nın Arap gramerinin doğuş yeri sayılmasının nedenlerinde bir tanesi, Nahiv ilminin kurucusu olarak da bilinen Ebu'l-Esved ed-Düeli ve öğrencilerinin bu şehirde yaşamış olmalarıdır.⁸³

Ayrıca yabancı kültür ve düşüncesi, Aristo mantığı ve Yunan felsefesiyle olan ilişkiler de dil çalışmalarının Basra şehrinde başlamış olmasının bir diğer nedenidir.⁸⁴ Bilindiği üzere Basra'nın batı kapısı civarında bulunan Mirbed, Arapların konakladığı, alışveriş yapıp şiir ve yeteneklerini sergiledikleri kültür ve ticaret hareketinin bir merkezi konumundaydı.⁸⁵

Basra ekolu dilcileri dilin kurallarını tespit etme hususunda oldukça titiz davranmışlardır.⁸⁶ Arap dili hususunda dikkate aldıkları hususları şu şekilde özetleyebiliriz:

Basra ekolü dilcileri, çalışmalarını sema'â (şifahi kültüre) ve kıyasa dayanarak yürütmüşlerdir. Arapların fasih lehçelerini esas alarak dile ait genel kurallar koymuşlardır. Bunu yaparken de Arap dilini hatasız konuşan bedevilerden önemli ölçü

⁸⁰ Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mucem'u l-Büldân*, Dâru s-Sâdr, Beyrut 1997, I, 430 - 434.

⁸¹ Hammâd, Musa Muhammed, *age.*, 164.

⁸² Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, 17-21.

⁸³ Sa'id el-Efğanî, *fi-Usuli'n-Nahv*, Matba'atü'c- Cami'eti's-Suriyye, Suriye 1957, 152; Kenan Demirayak - M.Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 1995, 157; Bakırcı - Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 33.

⁸⁴ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 20-21.

⁸⁵ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 20-21; et-Tantâvî, *age.*, 36-37.

⁸⁶ Kılıç, "Basriyyun", V, 117.

de istifade etmişlerdir. Bu kurallara uymayan şekilleri ise şâz (kural dışı) kabul edip onlar için ayrı bir kural koymayı gerek görmemişlerdir.⁸⁷

Ayrıca Basra dil ekolü dil kaidelerini tespit için Kur'an-ı Kerimi de temel ölçüt kabul etmişlerdir. Bazı kıraat ihtilafları içerisinde de kendi kurallarına uyanları tercih etmişlerdir. H. II. Yüzyıla kadar yazıya geçirilmeyen hadislerin lafızlarının raviye ait olmasını kabul ettikleri için kuralları tespit etmede hadisleri ölçüt olarak kabul etmemişlerdir. Ancak şahit (örnek) olarak kullanmışlardır.⁸⁸ Bütün bu titiz çalışmalarının sonucunda Basra ekolu nahiv âlimleri, dil bilgisi kurallarını tespit etmede önceliğe sahiptirler denilebilir.

III. I. I. Basra Ekolünün Önemli Temsilcileri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Basra nahiv ekolünün kurucusu nahiv ilminin temelini koymuş olan Ebu'l-Esved ed-Düelidir.⁸⁹ Bu ekolün kurucusu olan Ebu'l-Esved pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencileri de Basra ekolünü sağlam bir temel ve sağlam kaideler üzerine kurup nahiv ilmini Basra'da yayıp ve birçok nahiv âlimi yetiştirmişlerdir.⁹⁰ Bu öğrencilerin en meşhurları Anbese b. Ma'dan (ö.100/718), Yahya b. Yamer (ö.129/746), Abdurrahman b. Hurmuz (ö.117/735) ve Nasr b. Asım el-Leysi (ö.89/707) dir.⁹¹ Bunlar Basra nahiv ekolünün ilk tabakasını teşkil etmektedirler.⁹² İkinci tabakada da Ebu Amr b. El-Ala (ö.154/770), İsa b. Ömer es-Sekafi (ö. 149/776) Ahfeş el-Ekber (ö.177/793), Abdullah b. Ebu İshak el-Hadrami (ö. 127/745) ve Yunus b. Habib (ö.182/789) gibi isimler yer almaktadır.⁹³ Bunlardan sonra gerek bu mektebin gerekse Arap dilinin iki büyük âlimi olan Hâil b. Ahmed el-Ferahidi (ö.175/791) ile talebesi Sibeveyhi (ö.180/796) gelir. Sibeveyhi'den sonra Ahfeş el-Evsat (ö.215/830) , Ebu Ubeyde Mamer b. Musenna (ö.209/824-825), Ebu Zeyd el-Ensari (ö.215/830),

⁸⁷ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 18 - 161; Sa'id el-Efğanî, *fi-Usuli'n-Nahv*, 189; Hammâd, Musa Muhammed, *age.*, 250 -252.

⁸⁸ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 19 -20.

⁸⁹ el-Efğanî, *min-Tarihi'n-Nahv*, 34; Kılıç, "Basriyyun", V, 118.

⁹⁰ el-Efğanî, *min-Tarihi'n-Nahv*, 34 -35.

⁹¹ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 22.et-Tantâvî, *age.*, 37-38.

⁹² Kenan Demirayak -M.Sadi Çögenli, *age.*, 157.

⁹³ el-Efğanî, *min-Tarihi'n-Nahv*, 34; İsmail Demir, *İbn Mu'tî'nin Nahv'e Dair Görüş ve Tercihleri KAÜİFD*, IV 2015, 12.

Esmâ'î (ö.216/831), Ebu Osman el-Mâzini (ö.249/863), Müberred (ö.285,898) ve İbni Dureyd (ö.321/933) gibi büyük âlimler birbirini takip etmektedir.⁹⁴

Basra mektebi mensuplarına dair birçok eser kaleme alınmıştır. Basra mektebi mensuplarından olan Ebu Said Hasan b. Abdullah es-Sirafi (ö.368/979) nin Basra nahiv ekolünün biyografilerine dair yazdığı “*Ahbaru'n-Nahviyyine'l-Basriyyin*”, Ebu Tayyib el-Lugavi (ö.351/962)'nin Basra ve Kûfe mekteplerine mensup dilcilerin hâl tercümelerini ele alan “*Meratibu'n-Nahviyyin*” ve günümüzde Basra mektebi ile ilgili olarak Abdurrahman es-Seyyidin ele aldığı “*Medresetul Basra*”sı bunlardan birkaç tanedir.⁹⁵

III. II. Kûfe Ekolü (Kufiyyun) ve Özellikleri

Kûfe 636 yılında Güney Irak'ta kurulan⁹⁶ ve Basra'da olduğu gibi islami ilimler sahasında pek çok faaliyetlerin yürütüldüğü bir şehirdir. Kûfe ekolünün ilk temsilcileri Basra'lı dil bilimcilerin öğrencileridirler. Örneğin Kûfe'li bir dil âlimi olan Zübeyir b. Meymun el-Furkubi (ö.155/772) Ebu'l- Esved'din öğrencilerinden ders almıştır. Hakeza Basra'lılardan okuyanlar arasında ilk Kûfe'lilerden sayılan Abdurrahman et-Temimi'de bulunmaktadır.⁹⁷ Bazı kaynaklara görede Kûfe ekolünün ilk temsilcisi sayılan Ebu Cafer er-Rusâi (ö.187/803)' de Basra'lı İsa b. Ömer es-Sekafi ile Ebu Amr b. Alâ'dan ders aldıktan sonra Kûfe'ye yerleşerek Nahiv dersleri vermeye başlamıştır.⁹⁸

Daha önceleribağımsız bir mektep konumunda olmayan Kûfe mektebi, H.II./VIII. yüzyılın sonlarına doğru Kissai (ö.189/805) ve Ferra (ö.207/825) ile birlikte Basra mektebinden tamamen bağımsız hâle gelmiştir.⁹⁹ Kûfe mektebini Basradan ayıran en önemli husus, Ferra'nın ortaya koyduğu bir takım normlardır. Ferra, özgün terimler, ölçüler ve ortaya koyduğu yeni kurallarla Kûfe dil gramerini kemal seviyesine ulaştırmıştır. Buna binaen Ferra, Kûfe mektebinin gerçek lideri olarak sayılmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁴ Hammâd, Musa Muhammed, *age.*, 31-64; Kılıç “Basriyyun”,V, 118.

⁹⁵ Kılıç, “Basriyyun”,V, 118

⁹⁶ Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *age.*, IV, 490.

⁹⁷ et-Tantâvî, *age.*, 115; el-Efğanî, *fî-Usuli'n-Nahv*, 164; Kenan Demirayak - M.Sadi Çögenli, *age.*, 157.

⁹⁸ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 153; et-Tantâvî, *age.*, 115.

⁹⁹ Hammâd, Musa Muhammed, *age.*, 253.

¹⁰⁰ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 153.

Kûfe ekolünün dil çalışmaları Basra ekolü gibi temelde sema'a ve kıyasa dayanmaktadır. Fakat Basra'lılar, sema' ve kıyas hususunda oldukça titiz davranırlarken Kûfe'liler sema'ın kaynağını seçme hususunda aynı titizliği sergilememiştir.¹⁰¹ Kûfe Nahiv ekolünün özelliklerini özetlemek gerekirse;

Kûfe'liler dil kurallarını belirlemede bedevi ve medeni ayırımı yapmamışlardır. Rivayet ayıklaması yapmadan hatta şâz olan lehçeleri de almaktan herhangi bir sakınca görmemişlerdir. Topladıkları malzemeleri kullanmada titiz bir araştırma yapmadan kıyas yapmaktan kaçınmamışlardır. Araplardan şiir ve nesir malzemesi alıp kurallara uymayan şâz kelimeleri de kullanmışlardır.¹⁰²

Kûfe mektebi bağımsızlığını H.III./IX. Yüzyılın sonuna kadar devam ettirip Sa'lebi (ö.291/904)'nin ölümüyle birlikte çalışmaları duraklamış ve yerini Bağdat mektebi almıştır. Âlimler Kûfe mektebi ve grameri hakkında müstakil çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan Ebu't-Tayyib el-Lugavi'nin *Meratibu'n-Nahviyyun*'ı Ebu Bekir ez-Zubeydi'nin *Tabakatu'n-Nahviyyin ve'l-Luğaviyyin*'ı ve Kemalettin ibni Enbari'nin *Nüzhetü'l-Elibba* isimli eseri bunlardan birkaç tanesidir.¹⁰³

III. II. I. Kûfe Ekolünün Önemli Temsilcileri

Bu ekolün ilk temsilcisi Ebu Cafer er-Rusai'dir.¹⁰⁴ Daha öncede belirttiğimiz gibi, Ebu Cafer, Nahiv ilmiyle alakalı bilgilerini Basra ekolü temsilcilerinden olan Ebu 'Amr b. Ala ve İsa b. Ömer es-Sekafi'den almıştır.¹⁰⁵ Kûfe'ye döndükten sonra Ebu Cafer, burada el-Kisai'ye ders verip, öğrencilerine yönelik ders kitabı olarak *Kitabü'l-Faysal fi'n-naiv* adlı eserini yazmıştır.¹⁰⁶

Ayrıca Ebu Cafer er-Rusai'nin amcası olan Muaz b. Müslim el-Herre (ö.187/802) 'da Kûfe mektebinin ilk temsilcileri arasında yer alır.¹⁰⁷ Kûfe ekolünün gerçek anlamda kurucuları ise daha öncede belirttiğimiz gibi Kisai ve Ferra'dır.¹⁰⁸

¹⁰¹ Hammâd, Musa Muhammed, *age.*, 252 – 254.

¹⁰² Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 159-162.

¹⁰³ Kılıç, "Kûfiyyun", XXVI, 345-346.

¹⁰⁴ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 153; et-Tantâvî, *age.*, 115; el-Efğanî, *min-Tarihi'n-Nahv*, 41.

¹⁰⁵ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 153; el-Efğanî, *min-Tarihi'n-Nahv* 41;

¹⁰⁶ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 153; el-Efğanî, *min-Tarihi'n-Nahv* 41.

¹⁰⁷ el-Efğanî, *min-Tarihi'n-Nahv* 41.

¹⁰⁸ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 153.

Yedi kıraat imamlarından biri olan el-Kisai Kûfe ekolünün kurucusu olan Ebu Cafer er-Rusai'nin derslerine katılmıştır. Derslerden istediği verimi alamayınca eğitimi için Basra'ya gitmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹Ferra ise Kûfe ekolünün güçlü imamlarından biridir. En önemli eseri ise *Me'ani'l-Kur'an* dır.¹¹⁰ Mufaddal ed-Dabi, Ali b.Hasan el-Ahmer, Ebu Amr eş-Şeybani, Hişam b. Muaviye ed-Darir, Ebu Bekir İbnü'l-Enbari, Ebu Ömer ez-Zahid, Şair Mütenebbi, İbni Hâleveyh ve İbni Faris gibi âlimler de Kûfe mektebine mensup olan dil alimlerindendir¹¹¹

Basra ve Kûfe ekolleri arasında dil kuralları alanında ihtilaflar olduğu gibi, fıkıh alanında da ihtilafları oluşmuştur. Bu ihtilaflara dair bir takım eserler de kaleme alınmıştır.¹¹² Bu ihtilafları dile getiren en tanınmış eser Ebu'l-Berekat Kemalettin el-Enbari (ö.577/1181)'nin kaleme aldığı *el-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf Beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kufiyyin* 'adlı kitabıdır.¹¹³ Basra Nahiv ekolüne mensub olan el-Enbari bu kitabında Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilaf ettikleri 121 meseleyi ele almaktadır.¹¹⁴

III. III. Bağdat Ekolü ve Özellikleri

Hicri ikinci asırda Halife el-Mansur Billah Ebu Cafer Abdullah b. Muhammed tarafından devlet merkezi Bağdat'a taşınıp devletin başkenti Bağdat olunca,¹¹⁵ ona paralel olarak ilim merkezide Bağdat'a taşınmış oldu. Bu itibarla dil alanında yeni bir ekol ortaya çıkmaya başladı. Bu ekol, Basra ve Kûfe ekollerinin ihtilaf ettikleri konulardan kendi görüşlerine uygun olanı tercih edip yeni bir metot ortaya koyarak hicri dördüncü yılda kurulmuştur. Bağdat'ta ortaya çıkması hasebiyle bu ekole “Bağdat Nahiv Ekolü” adı verilmiştir. Bağdat ekolüne bağlı dil bilimcileri arasında birbirinden farklı yönelimler vardır. Örneğib bu ekole mensup bazı dilciler Basra Nahiv Ekolüne eğilim gösterirken, bazıları da Kûfe Nahiv Ekolü'ne ait görüşlere eğilim göstermişlerdir. Hatta bu ekole mensup bazı dilciler de her iki mezhebi uzlaştırıp

¹⁰⁹ el-Efğanî, 41.

¹¹⁰ Ali Bulut, *el-Ferra'nın Me'ani'l-Kur'an'da Kullandığı Kufe Dil Okulu'na Ait Terimler*, OMÜİFD, 14, 2003, 327.

¹¹¹ et-Tantâvî, *age.*, 115-121.

¹¹² Kılıç, “Kûfiyyun”, XXVI, 346.

¹¹³ el-Enbârî, *age.*, II, 835.

¹¹⁴ Kılıç, “el-İnsaf”, *DİA*, TDV, İstanbul, 2009, XXVI, 320.

¹¹⁵ el-Hamevî, *age.*, I, 457.

birleştirici bir metot izlemişlerdir.¹¹⁶ Bu nedenle Bağdat ekolü dönemi “*Nahivde tercih dönemi*” olarakta adlandırılmıştır.¹¹⁷

III. III. I. Bağdat Ekolünün nemli Temsilcileri

Bağdat Ekolünün kurucusu ve ilk büyük dilcisi, Sa’leb ve el-Mubberred’den dersler alarak, Basra ve Kufe nahiv ekollerinden faydalanıp, bu iki ekole eşit mesafede eğilimi olan Ebu’l-Hasan İbn Keysân (. 299)’dır.¹¹⁸ Ayrıca İnan’ın Hemedan şehrinin güneyinde olan Nihâvend’de dünyaya gelen, ilim öğrenmek için Będat’a gelip ilim halkalarına katılan, orada Basra nahiv ekolünün önemli bir temsilcisi olan ez-Zeccac’dan nahivle alakalı dersler alan, daha sonra Halep ve Dimeşk’e dersler vermek için giden *el-Cmel* ve *Kitab’l-İzah* adlı kitapların müellifi olan ez-Zeccac’de (. 337/340) Bağdat nahiv ekolünün önemli temsilcilerindendir.¹¹⁹

Kıvrak zekasıyla ilme daha küçük yaşlarında başlayan, ilim öğrenmek için Bağdat’a giden orada Basra nahiv ekolünün önemli temsilcilerinden olan İbn Sirac, Ahfeş es- Sağir, ez-Zeccac ve ibn Dureyd gibi alimlerden dersler alan ve daha çok Basra Nahiv ekolüne meyilli olan, *el-İzâh* ve *et-Tekmile* adlı eserlerin müellifi Ebu Ali el- Hasan b. Ahmet el- Farisi (.377)’de Bağdat ekolünün önemli temsilcilerindendir.¹²⁰

Sarf ilminin kurucusu sayılan Ebu Ali el- Farisi’nin talebesi ve elliye yakın eserin müellifi olan, Ebu’l-Feth Osman ibn Cinni (.392), Nahiv, Tefsir, Luğat, ve Edebiyat gibi ilimlerde otorite sayılan *el-Mufassal* ve *el-Keşşaf* gibi önemli eserlerin müellifi olan Ebu’l-Kâsım Mahmd b. Ömer ez-Zameşeri (.538), Zamanında kendisi için en iyi nahiv ilmi bilginidir diye bahs edilen ibn şecerî (.542) ve Meşhur lgat, dil ve tarih âlimi Ebu’l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî (.577)’de Bağdat nahiv ekolünün önemli temsilcilerindendirler.¹²¹

¹¹⁶ Dayf, *el- Medarisu’n-Nahviyye*,245; Hammâd, Musa Muhammed, *age.*, 254.

¹¹⁷ Selami Bakırcı - Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 75.

¹¹⁸ Dayf, *el- Medarisu’n-Nahviyye*,248.

¹¹⁹ Dayf, *el- Medarisu’n-Nahviyye*,252.

¹²⁰ Dayf, *el- Medarisu’n-Nahviyye*,255-265.

¹²¹ Dayf, *el- Medarisu’n-Nahviyye*,265-287.

III. IV. Endülüs Ekolü ve Özellikleri

Endülüs'e İslamiyet ulaştıktan sonra Endülüslüler ilim öğrenmeye ve öğretmeye yöneldiler. Bu bağlamda ilim öğrenmek için doğuya doru gittiler. Buralardan öğrendikleri ilimleri Endülüs'e gelerek insanlara aktarmaya başladılar. Buna mukabil Endülüs'te gramer ve sarf bilimi keyfi yönlendirmelerden uzak, daha sabit ve daha sınırlı bir bilim dalı iken, hicri 138. senesinde Emevi devletinin Endülüs'e yerleşmesi sonucu gramer ve sarf bilimi yeni bir ivme kazanmıştır.¹²²

Bazı çağdaş yazar ve araştırmacılar, Endülüs'te gerçek anlamda bir dil okulunun kurulmadığını Endülüslülerin, taklitçi bir zihniyetle doğudaki dil ve gramer çalışmalarını izleyerek onlara uyduklarını söylerken¹²³ Bazı araştırmacılara göre de Endülüs dil bilimcilerinin, Basra, Kûfe ve Bağdat ekollerinin görüşlerine kökten bağlı kalmayıp, bu ekollerin görüşlerine ilaveler ekleyerek kendilerine özgü bir sistem ortaya koyduklarını ve bunun sonucunda Edülüs nahiv ekolünün kurulduğunu söylemişlerdir.¹²⁴

III. IV.I. Endülüs Ekolünün Önemli Temsilcileri

Endülüs'e nahiv ilmi, doğuya giderek el-Kisaî ve Ferra gibi alimlerden ilim öğrenip tekrar Endülüs'e gelerek orada vefat edene kadar nahiv ilmi dersleri veren Cûdî b.Osman el-Mevrûrî (ö.198) tarafından götürülmüştür. Ayrıca el-Mevrûrî Endülüs'e Kufelilerin kitaplarını getiren ilk kişidir. Böylece Endülüs'te ilk nahiv çalışmaları el-Mevrûrî vasıtasıyla başlamıştır.¹²⁵

Ayrıca Sibeveyh'inin *el-Kitâb*'ını ilk kez Endülüs'e getiren Muhammed b. Musa el-Efşenik (ö.307), el- Câhız ve el-Muberrred'in öğrencisi olan Ebu'l-Yusr İbrahim b. Ahmed eş-Şeybânî (ö.298), Muhammed b. Yahya er-Rebahî (ö.358), *Tabakatu'n-Nahviyyin ve'l-Luğaviyyin* adlı eserin müellifi Ebubekir Muhammed b. Hasan ez-Zebidî (ö.379), İbn Hişam el-Hadravî (ö.646), nahiv konularını ele aldığı meşhur manzum eser olan ve 1000 beyitten oluşan *el-Elfiye ve el-Kâfiyetü 'ş-Şafiyye* isimli eserlerin müellifi olan Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî (ö.672), , *el-*

¹²² er-Racî, 'Abduhu, *Durusun fi'l-Mezahibi'n-Nahviyye*, Dâru'l-Nehdeti'l-'Arabiyye, Beyrut 1989, 215.

¹²³ C. F. Seybold, "Endülüs", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, IV, 271.

¹²⁴ er-Racî, 216.

¹²⁵ Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, 288-289.

Âcurrûmiyye adlı eserin müellifi Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed es-Senhacî İbn Âcurrûm (ö.723), ve *Kitâbu'l-İdrâk* adlı eserin müellifi olan Ebû Hayyân en-Nahvî (ö.745) gibi alimler Endülüs Ekolünün önemli temsilcilerindendirler.¹²⁶

III. V. Mısır Ekolü ve Özellikleri

Mısır, nahiv ilmiyle Ebu'l-Esved ed-Dülenin talebesi olan Abdurrahman b. Hürmüz (ö.117) ile erken dönemde tanışmasına rağmen gerçek manada nahiv ilmi ile ilgili dersler ve teliflere, Irak'a gidip Ahmet b. Halil'den dersler alıp tekrar Mısır'a dönen Vellâd b. Muhammed et-Temîmî (ö.263) döneminde rastlanılmaktadır.¹²⁷ Genel kanaate göre Mısır Nahiv Ekolu 'ne mensup nahivciler kendilerine özgü prensiplere sahip bağımsız bir ekol kurmamış, çalışmalarında tercih/seçim metodunu benimsemişlerdir. Böylece kendilerinden önceki nahivcilerin görüşlerine bazen katılmış, bazen muhalif olmuşlardır. Genellikle Diğer okulların çalışmalarını örnek alan bu ekolün dil alanında yapmış olduğu en önemli çalışma, diğer ekollere ait görüş ve içtihatlarının kitaplar halinde günümüze ulaşmasını sağlamak olmuştur.

III. V.I. Mısır Ekolünün Önemli Temsilcileri

Yukarıdada belirttiğimiz gibi Mısır'a nahiv ilmini gerçek anlamda getiren Vellâd b. Muhammed et-Temîmî (ö.263)'dir.¹²⁸ Bunun yanı sıra ez-Zeccâcî ve el-Mubberred'in talebesi olan *Kitâbul-Kâfi* ve *Kitâbu't-Tuffâhâ fi'n-nahv* adlı eserlerin müellifi Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nahhâs el-Mısırî (ö.338), nahiv ilmine dair 1021 beyitten oluşan *el-Elfiye* ve *el-Fusûl* adındaki eserlerin müellifi olan Ebu'l-Huseyn Yahya b. Abdu'l-Mu'tî (ö.628), Nahiv ilmi ile ilgili *el-Kâfiye* ve Sarf ilmine dair *eş-Şâfiye* adlı eserlerin müellifi Ebû Amr b. Osman b. Ömer İbnu'l-Hâcib (ö.646), *Muğni'l-lebîb*, *Şuzûru'z-zeheb*, *Katru'n-nedâ*, *Evdahu'l-mesâlik* gibi günümüzde dahi okunan değerli eserlerin müellifi Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf İbn Hişâm (ö.762), Tefsir, Hadis, Fıkıh, Nahiv, Sarf ve daha birçok alanda eserler yazan

¹²⁶ er-Racî, *Durusun fi'l-Mezahibi'n-Nahviyye*, 215-217.

¹²⁷ Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, 327-328.; er-Racî, *Durusun fi'l-Mezahibi'n-Nahviyye*, 249.

¹²⁸ Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, 327.

Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, (ö.911) gibi alimlerde Mısır Ekolünün önemli temsilcilerindendirler.¹²⁹

¹²⁹ er-Racî, *Durusun fi'l-Mezahibi'n-Nahviyye*, 249-250.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAP DİLİNDE İSM-İ FÂ'İL ÇEŞİTLERİ VE TÜRETİLDİĞİ FİİLLER

1.1. İsm-i Fâ'il (Etken Sıfat-Fiil)

Bir iş, oluş ve eylemi gerçekleştiren şahsı belirten sıfat anlamlı isim olan, ism-i fâ'il, nahiv ile iştilgal eden âlimler tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Bu tarifleri şöyle sıralayabiliriz:

- Mef'ulde amel etme bakımından manen fiili muzârînin yerine kullanılandır.¹³⁰
- İsm-i fâ'il bir iş, oluş ve eylemi gerçekleştiren şahsı belirten ve “yef'ulu” (يَفْعُلُ) fiilinden müştak olandır.¹³¹
- Hudûs anlamı olup fiili gerçekleştireni belirleyen ve fiilden iştikak olandır.¹³²
- Hudûs anlamı olan, sülâsî mücerred vezinde kullanılan, sülâsî dışında ise muzârî kalıbıyla başında madmum (ötürelî) “mim” (م), sondan bir önceki harf ise mecrur (Esre) olacak şekilde fiilden türetilmiş isimdir.¹³³
- Hareke ve sekanatlarında fiili muzârî gibi olan ve eylemi yapan kişinin vasfını belirten bir vasıftır.¹³⁴
- Mücerred bir manaya, olaya ve fâ'iline işaret eden türemiş bir isimdir.¹³⁵
- Fiilden türeyen, fiilin ifade ettiği işi yapan, etken sıfat- fiile ism-i fâ'il denir.¹³⁶

¹³⁰ Sîbeveyhi, Ebu Bişr 'Amr b. Osman, *el-Kıtab*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Ceylî, Beyrut, 1996, I, 164.

¹³¹ el-Curcanî, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *et-Tarifât*, Thk. Muhammed Abdurrahman Mar'aşlı, Dâru'n-Nefâis, tsz. 82.

¹³² İbn Hâcib, Cemaluddîn Osman b. 'Amr, *el-Kafiye fi İlmi'n- Nahv ve ş-Şafiyye fi İlmeyyi't-Tesrifi ve'l-Hat*, Thk. Salih Abdulazim eş-Şâ'ir, Mektebetü'l- Âdâb, Kahire, 2010, 40.

¹³³ el-İstirabâzî, Muhammed b. Hasan es-Semnanî, *Şerhu'r-Râzî li Kâfiyeti'l-Hâcib*, Thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim-Yahya Beşir, Dâru'l-Hicr, Suudi Arabistan, 1993, II, 721.

¹³⁴ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf, *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l- Firuzâbâdi Daru'l-Kütübü'l- Arabî, 1996, 136.

¹³⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dar'ul Ma'ârif, Mısır, 1974, III, 238.

¹³⁶ Çörtü, *Sarf*, 245.

- Olayın fâ‘iline işaret eden müennes ve müzekker olarak hareke ve sükûnuyla (hareke şekliyle) tamamen muzârî fiile benzeyen, manası geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olabilen sıfattır.¹³⁷

Yukarıda belirtilen tariflerden yola çıkarak ism-i fâ‘il’e efradını camiî, ağıyarını man‘i bir tarif yapacak olursak; İsm-i fâ‘il: Olayı ve olayı gerçekleştireni belirttiği, geçici bir anlam taşıyıp süreklilik anlamı taşımadığı, amel etme hususunda fiili muzârîye benzediği, sülâsî ve gayri sülâsî fiilerden türetildiği ve bu fiillerden türetilince kalıplarının farklı olduğu etken sıfat fiile denir.

Yukarıdaki tariflerden de anlaşılacağı gibi ism-i fâ‘ilin nahiv âlimleri arasında ortak bir tarifi bulunmamaktadır. Bunun sebebi ise ism-i fâ‘il’in tanımıyla ilgili Basra ve Kûfe ekolleri arasında yaşanan ihtilaftan kaynaklanmaktadır. Şimdi bu ihtilafa kısaca değineceğiz.

1.2.Basra ve Kûfe Ekollerine Göre İsm-i Fâ‘il’in İsimlendirilmesi

Fiil ve isim olma açısından ism-i fâ‘il konusu Basra ve Kûfe ekollerinin kendi aralarında ihtilaf ettikleri konular arasındadır. Her iki ekolünde bu konuda delilleri bulunmaktadır. Basra ekolünden olan ulema, ism-i fâ‘il’in, ismin alâmetleri olan “el” (ال) takısı, *tenvin* *, ve *harfi ceri* *, (حروف الجر)’ni kabul ettiği için isim olduğunu savunurlarken, Kûfe ekolü ism-i fâ‘ilin, fiil olduğunu savunmaktadır. Kûfe ekolünde ism-i fâ‘il’e ilk olarak fiil diyen Kûfe nahiv ekolünün en büyük şahsiyeti sayılan Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Ferrâ (ö. 207/822)’dır. el-Ferrâ ism-i fâ‘il’in mâzi ve muzârî fiillerinin alt bölümü olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁸

Ayrıca Basra ve Kûfe ekolleri mutlak fiili taksim ederken de ihtilaf etmişlerdir. Basra ekolü mutlak fiili, mâzi, muzârî ve emir olarak taksim ederken, el-Ferrâ ve bu konuda onu takip eden Kûfe ekolu ise mutlak fiili mâzi, muzârî ve fi‘l-i dâim diye

¹³⁷ İbn ‘Akîl, Bahâuddîn ‘Abdullah el-‘Akîlî el-Mısırî el-Hemedânî, *Şerhu ibni ‘Akîl ‘alâ Elfiyye*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru’t-Turâs, Kâhire, 1980, III, 140-141.

*, *Tenvin*: İsimlerin sonundaki harekeye ve çift hareke ile yazılarak kısmen genizden çıkarılan “sakin nun” dur.

*, *Harfî Cer*: İsimlerin başına gelerek mu‘rab (Sondaki harfin harekesinin değişikliğini kabul eden isimler) olan isimlerin sonunu esre yapan harflerdir.

¹³⁸ el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Ma‘ânî’l-Kur‘ân*, ‘Âlemu’l- Kutub, Beyrût, 1980, I,79.

taksim etmektedirler.¹³⁹ el-Ferrâ'nın fi'l-i dâimden maksadı ise ma'mulünde amel eden ism-i fâil terimidir. el-Ferrâ amel etmeyen ism-i fâiller için de yalnızca isim terimini kullanır.¹⁴⁰ Kûfe ekolüne göre emir sigaları ise emir lam-ı ile meczum olan muzâfî fiilden yapılır¹⁴¹

İsm-i fâilin isimlendirilmesi konusunda her ne kadar Basra ve Kûfe ekolleri arasında ihtilaf söz konusu ise de ittifak ettikleri konular da vardır. Her iki ekolün ism-i fâ'il konusunda ittifak ettikleri hususlar ise şunlardır:

1. İsm-i fâ'il türetildiği fiilin amelinin aynısını yapar; yani cümlede fâ'il ve mef'ul varsa fâ'ilde amel ederek ref ederken mefulde amel ederek nasb eder.
2. İsm-i fâ'il zahir (açık) ve müstetir (gizli) olan fâ'ilinde amel eder.¹⁴²

1.3. İsm-i Fâ'il'in Türetildiği Fiiller

İsm-i fâ'iller, türetilme şekilleri bakımından sülâsî mücerred ve mezid fiillerden olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde ism-i fâil'in türetildiği sülâsî mücerred ve mezid fiillere geçmeden önce bu fiilleri; fiilin harflerinin asli olup olmadığı ile fiilin asli harflerini oluşturan harflerin sahih ve illetli olması açısından ayrıldığı yedi kısmı (*Aksâm-ı Seb'a*)¹⁴³ ele almakta faydalı olacağı kanaatindeyim. Ayrıca bu fiil yapılarını tanımlarken mümkün mertebe Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden örnekler verilecektir.

1.3.1. Fiilin Asli Harflerinin Sahih ve İletli Olması Açısından Fiil

Arap dilinde fiilin asli harflerini oluşturan harflerin sahih (Fiilin aslî harflerini oluşturan fâ'e'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiili *illetli harf* *, olmayan fiil) ve illetli (Fiilin aslî harflerini oluşturan fâ'e'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiilinden herhangi biri veya

¹³⁹ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 197.

¹⁴⁰ Dîre, el-Muhtâr Ahmed, *Dirâsetün fi'n-Nahvi'l-Kûfî, min Hilâli Meânî'l-Kur'ân li'l-Ferrâ*, Dâru'l Kuteybe, Beyrut, 1991, 254 -256; Bulut, *aeg.*, 334.

¹⁴¹ Dayf, *el-Medaris'un Nahviyye*, 197.

¹⁴² es-Sakî, Fâdîl, *İsm-ü'l- Fâ'il Beyne'l-İsmiyyeti ve'l-Fiiliyyeti*, Me'cemu'l-İlmiyyi'l-Irakî, Irak, 1970, 97.

¹⁴³ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 23-27; el-Hamlâvî, *age.*, 33-37; Çörtü, *Sarf*, 90/228.

*, İlet Harfleri: Arap dilinde illet harfleri *elif*, *vav* ve *ye* (ل, و, ي) harfleridir.

birkaçı illetli olan fiil) olması açısından fiil, sahih ve mu'tel olmak üzere iki kısma ayrılır.¹⁴⁴

1. Sahih Fiil (الفعل الصحيح)

Arap dilinde Sahih fiil, fiilin aslını oluşturan harflerin yani fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiil'den hiçbirinin illet harfi olmadığı fiil demektir.¹⁴⁵ İlet harfleri ise "Elif vav, ye" (ي, و, ا) harfleridir.¹⁴⁶ Örneğin:

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً

"Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir."¹⁴⁷

Yukarıdaki ayette altı çizili خَتَمَ kelimesinin asli harflerinin hiç biri illet harfi olmadığından sahih fiildir. Sahih fiil kendi içerisinde sâlim, (السالم) mehmûz (المهموز) ve muzâ'af (المضاعف) olmak üzere üçe ayrılır.¹⁴⁸

a) Sâlim Fiil (الفعل السالم)

Arap dilinde sâlim fiil, fiilin aslî harflerini (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiil) oluşturanlardan herhangi biri illet harfi, hemze ve tad'îf olmayan yani son iki harfi aynı cinsten olup bir harf şeklinde yazılarak şeddelenmeyen fiildir.¹⁴⁹ Örneğin:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz."¹⁵⁰

¹⁴⁴ el-Fedlâ, Abdulhadi, *Muhtasaru's-Sarf*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, tsz. 87.

¹⁴⁵ Antûan Dehdâh, *Mu'cem Tasrifî'l-Ef'ali'l-'Arariyyeti*, İnc. Corc Mitri Abdulmesih, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut, 1991, 11.

¹⁴⁶ et-Teftâzânî, Mes'ud ibn. Ömer el-Kâdî, *Şerhu's-Sa'd 'alâ Tasrifî' z-Zencan'i*, Salah Bilici Kitap Evi Yayınları, İstanbul tsz.15.

¹⁴⁷ Bakara 2/7.

¹⁴⁸ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 23; el-Hamlâvî, *age.*, 35; el-Fedlâ, *age.*, 87.

¹⁴⁹ et-Teftâzânî, *age.*, 14; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 24; el-Hamlâvî, *age.*, 35; el-Fedlâ, *age.*, 87; Antûan, *age.*, 11; Çörtü, *Sarf*, 228.

¹⁵⁰ Bakara 2/21.

Yukarıdaki ayette altı çizili خَلَقَ kelimesinin asli harflerinin hiç biri illet harfi olmadığından sahih sâlim fiildir.

b) Mehmûz Fiil (الفعل المهموز)

Arap dilinde mehmûz fiil, fiilin aslî harflerini (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiil) oluşturan harflerden birisi hemze olan fiildir.¹⁵¹ Birinci harfi yani fiilin fâe'l-fiili hemze olana “mehmuzü'l-fa”, (مهموز الفاء), ikinci harfi yani fiilin 'ayne'l-fiil hemze olana “mehmuzü'l-ayn”, (مهموز العين), üçüncü harfi yani fiilin lamel-fiili hemze olana ise “mehmuzü'l-lam” (مهموز الام) denir.¹⁵² Örneğin:

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُسَيِّئُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ

“Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diyerek söz almıştı.”¹⁵³

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ

“Bir soran incek azabı sordu.”¹⁵⁴

كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ

“İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.”¹⁵⁵

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili أَخَذَ - سَأَلَ - بَدَأَ kelimelerinin asli harflerinden biri illet harfi olduğunda sahih mehmûz fiildirler.

¹⁵¹ et-Teftâzânî, *age.*, 194; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 24; el-Hamlâvî, *age.*, 35; el-Fedlâ, *age.*, 87. Antûan, *age.*, 11.

¹⁵² Antûan, *age.*, 11.

¹⁵³ Âl-i İmran 3/187.

¹⁵⁴ Me'aric 70/1.

¹⁵⁵ Araf 7/29.

c) Muzâaf Fiil (الفعل المضاعف)

Arap dilinde muzâaf fiil sülâsî fiillerde son iki harfı aynı cinsten olup bir harf şeklinde yazılarak şeddelenen,¹⁵⁶ mezîd fiillerde ise fiilin asli harflerinden olan fâe'l fiil ile birinci lâmel fiil veya 'ayne'l-fiili ile ikinci lâmel fiili aynı olan fiildir.¹⁵⁷ Muzâaf fiil kendi içinde sülâsî mezîd muzâaf ile rubâ'î ve rubâ'î mezîd muzâaf olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁵⁸

c.1. Sülâsî ve Sülâsî Mezîd Muzâaf Fiil

Arap dilinde sülâsî ve sülâsî mezîd muzâaf fiil, fiilin asli harflerinden ikinci ve üçüncü harfleri yani 'ayne'l-fiili ile lâm'e-l fiili aynı cinsten olan fiillerdir.¹⁵⁹ Örneğin:

فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ

“İşte o, yetimi itip kakar.”¹⁶⁰

وَعَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا

“Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”¹⁶¹

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili يَدُعُّ - وَأَعَدَّ kelimelerinin asli harflerinden ikinci ve üçüncü harfleri yani 'ayne'l-fiili ile lâm'e-l fiili aynı cinsten olduğundan sülâsî ve sülâsî mezîd muzâaf fiildirler.

c.2. Rubâ'î ve Rubâ'î Mezîd Muzâaf Fiil

Arap dilinde rubâ'î ve rubâ'î mezîd muzâaf fiil, fiilin asli harflerinden (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiil) fâe'l fiil ile birinci lâmel fiil ve 'ayne'l-fiili ile ikinci lâmel fiili

¹⁵⁶ et-Teftâzânî, *age.*, 100; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 24; el-Hamlâvî, *age.*, 35; Antûan, *age.*, 11; Çörtü, *Sarf*, 229.

¹⁵⁷ et-Teftâzânî, *age.*, 101; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 24; el-Hamlâvî, *age.*, 35; Antûan, *age.*, 11; Çörtü, *Sarf*, 229.

¹⁵⁸ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 24; el-Hamlâvî, *age.*, 35; el-Fedlâ, *age.*, 87; Antûan, *age.*, 11; Çörtü, *Sarf*, 229.

¹⁵⁹ et-Teftâzânî, *age.*, 100; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 24; el-Hamlâvî, *age.*, 35; Çörtü, *Sarf*, 229.

¹⁶⁰ Ma'un 107/2.

¹⁶¹ Nisa 4/93.

aynı olan fiildir.¹⁶² Yani iki harften meydana gelen bir kelimenin tekrarlanması sonucu meydana gelir.¹⁶³ Örneğin:

إِذَا زُلْزِلَتْ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا

“Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı vakit”¹⁶⁴

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ

“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız.”¹⁶⁵

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili زُلْزِلَتْ - تُوَسْوِسُ kelimelerinin fâe’l fiili ve birinci lâmel fiili ile ‘ayne’l-fiili ve ikinci lâmel fiili aynı harf olduğundan rubâ’î muzâaf fiildirler.

2. Mu‘tel Fiil (الفعل المعتل)

Arap dilinde mu‘tel fiil, fiilin aslî harflerinden (fâe’l-fiil, ‘ayne’l-fiil ve lamel-fiil) biri veya ikisi illetli harf olan fiildir.¹⁶⁶ Mu‘tel fiil kendi içinde misâl, ecvef, nâkıs ve lefif olmak üzere dörde ayrılır.¹⁶⁷

a) Misâl (الفعل المثال)

Arap dilinde misâl fiil, fiilin aslî harflerinden birincisi olan fae’l-fiili “vav”(و) veya “ye”(ي) harfi olan fiildir.¹⁶⁸ Arap dilinde kullanım açısından fae’l-fiili “vav”(و) harfi olarak kullanılan fiiller fae’l-fiili “ye”(ي) harfi ile kullanılan fiilerden daha

¹⁶² et-Teftâzânî, *age.*, 101; er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 24; el-Hamlâvî, *age.*, 35; Çörtü, *Sarf*, 229.

¹⁶³ Çörtü, *Sarf*, 229.

¹⁶⁴ Zilzal 99/1.

¹⁶⁵ Kâf 50/16.

¹⁶⁶ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 24; el-Hamlâvî, *age.*, 35; el-Fedlâ, *age.*, 87; Antûan, *age.*, 11.

¹⁶⁷ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 24; el-Hamlâvî, *age.*, 36; el-Fedlâ, *age.*, 87.

¹⁶⁸ et-Teftâzânî, *age.*, 121-122; er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 24-25; el-Hamlâvî, *age.*, 60; el-Fedlâ, *age.*, 87; Çörtü, *Sarf*, 230.

fazladır¹⁶⁹ Fae'l-fili “vav (و) harfi olanlara “*el-Misâlu 'l-vavi*” (المثال الواوي) “ye” (ي) harfi ile olanlara “*el-Misâlu 'l-yâi*” (المثال اليائي) denir.¹⁷⁰ Örneğin:

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنتَىٰ

“Onu doğurunca, Allah, ne doğurduğunu bilip dururken: Rabbim! Ben onu kız doğurdum”¹⁷¹

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili وَضَعَتْ kelimesinin başında yani fâe'l fiilinde illet harfi olan “vav” (و) bulunduğu için misâl fiildir.

b) Ecvef Fiil (الفعل الاجوف)

Arap dilinde ecvef fiil, fiilin aslî harflerini (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiil) oluşturan harflerden ortadaki yani 'ayne'l-fiili illet harfi (ي, و, ا) olan fiildir.¹⁷²

Örneğin:

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا

“Hani Musa, ailesine şöyle demişti: Gerçekten ben bir ateş gördüm.”¹⁷³

أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ

“Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner.”¹⁷⁴

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili قَالَ - تَصِيرُ kelimesinin ortadaki yani 'ayne'l-fiili illet harfi olduğundan ecvef fiildirler.

¹⁶⁹ er-Râcî, *et-Tatbîku 's-Sarfî*, 24.

¹⁷⁰ Çörtü, *Sarf*, 230.

¹⁷¹ Âl-i İmran 3/36.

¹⁷² et-Teftâzânî, *age.*, 135; er-Râcî, *et-Tatbîku 's-Sarfî*, 25; el Hamlâvî, *age.*, 36; el-Fedlâ, *age.*, 87;

Çörtü, *Sarf*, 230.

¹⁷³ Neml 27/7.

¹⁷⁴ Şura 42/53.

c) Nâkıs Fiil (الفعل الناقص)

Arap dilinde nâkıs fiil, fiilin aslî harflerini (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiil) oluşturan harflerden sonuncusu yani lâme'l-fiili illet harfi (ي , و , ا) olan fiildir.¹⁷⁵

Örneğin:

إِنَّا لَمَّا طَعَى الْمَاءَ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ

“Şüphesiz, su bastığı vakit sizi gemide biz taşıdık.”¹⁷⁶

ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ

“Bu söylenenler hep Rabbinden korkan (O'na saygı gösterenler) içindir.”¹⁷⁷

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili طَعَى - خَشِيَ kelimelerinin son harfi yani lâme'l-fiili illet harfi olduğundan nâkıs fiildirler.

d) Lefîf Fiil (الفعل اللفيف)

Arap dilinde lefîf fiil, fiilin asli harflerini (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiil) oluşturan harflerden iki tanesi illetli harf (ي , و , ا) olan fiildir.¹⁷⁸ Lefîf fiilde illet harfi fiilin asli harflerinden olan fâe'l-fiil ile 'ayne'l-fiilin veya 'ayne'l-fiil ile lame'l-fiilin illetli harf olması açısından kendi içinde lefif-i makrûn ve lefif-i mafrûk olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁷⁹ Örneğin:

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ

“Battığı zaman yıldızla andolsun ki; Arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtıla inanmad.”¹⁸⁰

لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن بَيْتِنَا وَيَحْيَا مَنْ حَيَّ عَن بَيْتِنَا

¹⁷⁵ et-Teftâzânî, *age.*, 157; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 25; el-Hamlâvî, *age.*, 36; el-Fedlâ, *age.*, 87; Çörtü, *Sarf*, 230.

¹⁷⁶ Hakka 69/11.

¹⁷⁷ Beyyine 98/8.

¹⁷⁸ et-Teftâzânî, *age.*, 181; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 25; el-Hamlâvî, *age.*, 36; el-Fedlâ, *age.*, 87.

¹⁷⁹ el-Fedlâ, *age.*, 87-88; Çörtü, *Sarf*, 231.

¹⁸⁰ Necm 53/1-2.

“Helâk olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için (böyle yaptı)”¹⁸¹

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili هَوَى - هَوَى kelimelerinin asli harflerinden olan ‘ayne’l-fiil ve lame’l-fiilin illetli harf olması ile وَيَحْيَا kelimesinin asli harflerinden olan fâe’l-fiil ve ‘ayne’l-fiili illet harfi olduğundan lefif fiildirler.

Yukarıda açıklananları kısaca özetleyecek olursak fiillerle ilgili karşımıza şu bilgiler çıkmaktadır.

Sâlim Fiil: Fiilin aslî harflerinden herhangi birisinin illetli, henmzeli ve son iki harfi aynı (Şeddeli) olmayan fiillerdir.

Mehmûz Fiil: Fiilin aslî harflerinden herhangi birisinin hemzeli olduğu fiillerdir.

Muzâ’af Fiil: Fiilin aslî harflerinden son iki harfi aynı olan fiillerdir.

Misâl Fiil: Fiilin aslî harflerinden birtanesi illetli olan ve bu illet harfi fiilin baş tarafında bulunan fiillerdir.

Ecvef Fiil: Fiilin aslî harflerinden birtanesi illetli olan ve bu illet harfi fiilin ortasında bulunan fiillerdir.

Nâkıs Fiil: Fiilin aslî harflerinden birtanesi illetli olan ve bu illet harfi fiilin sonunda bulunan fiillerdir.

Lefif Fiil: Fiilin aslî harflerinden iki tanesi illetli olan fiillerdir.

1.3.2. Fiilin Harflerinin Asli Olup Olmadığı Açısından Fiiller

Arap dilinde fiilin harflerinin asli harf olup olmadığı açısından fiiller, mücerred (Fiili oluşturan bütün harfleri asli olan) ve mezîd (Fiili oluşturan asli harflerine bir ya da birden fazla harf ilave edilen fiiller) olmak üzere temel iki guruba ayrılır. Her iki gurupta kendisinde bulunan harf sayısına göre ikinci bir taksime tabi olurlar.¹⁸²

¹⁸¹ Enfal 8/42.

¹⁸² et-Teftâzânî, *age.*, 13-14; el-Ğalâyînî, *age.*, I, 40-41; el-Hamlâvî, *age.*, 37.Çörtü, *Sarf*, 89.

1. Mücerred Fiil (الفعل المجرد)

Arap dilinde mücerred fiil, fiili oluşturan bütün harfleri asli harf olan ve kelimenin köküne ait olup bunlardan hiç birinin kelimededen kaldırılması mümkün olmayan fiillerdir.¹⁸³ Yani fiilde sadece fiilin asli harflerinden olan fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiilden başka harf olmayan fiildir. Mücerred fiil kendi içinde sülâsî mücerred ve rubâ'î mücerred olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁸⁴

a) Sülâsî Mücerred Fiil (الفعل الثلاثي المجرد)

Arap dilinde sülâsî mücerred fiil, fiili oluşturan aslı harflere (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiil) herhangi bir ziyade yapılmamış ve fiil üç harften oluşup üç harfi de kelimenin asıl harfleri olan fiildir.¹⁸⁵ Örneğin:

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمَ الْوَعِيدِ

“Sûr'a üfürülür; işte bu, geleceği vâdedilen gündür.”¹⁸⁶

Yukarıdaki ayette altı çizili olan (وَنُفِخَ) kelimeye, asli harflerinin dışında herhangi bir harf ziyade yapılmadığından sülâsî mücerred fiil denir.

b) Rubâ'î Mücerred Fiil (الفعل الرباعي المجرد)

Arap dilinde rubâ'î mücerred fiil, fiili oluşturan harflerin tamamı fiilin asıl harflerinden (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil, lamel-fiil ve lamel-fiil) olup herhangi bir ziyade yapılmayan fiillere denir. Yani fiili oluşturan dört harf de fiilin asıl harfleri ise buna rubâ'î mücerred fiil denir.¹⁸⁷ Örneğin:

مَسَّتْهُمْ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزَلُوا

“Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, ...”¹⁸⁸

¹⁸³ el-Ğalâyînî, *age.*, I, 40-41; Çörtü, *Sarf*, 90.

¹⁸⁴ el-Ğalâyînî, *age.*, I, 40-41; el-Hamlâvî, *age.*, 37; Çörtü, *Sarf*, 90.

¹⁸⁵ Ahmet Yaşar, *Arapçanın Temel Kuralları (Sarf- Nahiv)*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1996, 5.

¹⁸⁶ Kâf 50/20.

¹⁸⁷ Yaşar, *age.*, 5.

¹⁸⁸ Bakara 2/254.

Yukarıdaki ayette altı çizili olan (وَزُلُزِلُوا) kelimeye, asli harflerinin dışında herhangi bir harf ziyade yapılmadığından rubâ'î mücerred fiil denir.

2. Mezîd Fiil (الفعل المزيد)

Arap dilinde mezit fiil, fiili oluşturan aslî harflerine bir ya da birden fazla harf ilave edilen fiillerdir.¹⁸⁹ Ziyade edilen harfler ya سالمونها kelimesinin harflerinden (ل, س, ت, ا, ه, و, ن, م) biri ya da 'ayn'e-l fiil veya lâm'e-l fiil cinsinden bir harf ziyadeleştirmek suretiyle olur.¹⁹⁰ Mezîd fiiller kendi aralarında sülâsî mezîd ve rubâ'î mezîd olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁹¹

a) Sülâsî Mezîd Fiil (الفعل الثلاثي المزيد)

Arap dilinde sülâsî mezîd fiil, sülâsî mücerred fiillerin aslı harflerinin (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil ve lamel-fiil) üzerine bir, iki ya da üç harf ilave edilerek meydana gelen fiillere denir.¹⁹² Örneğin:

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ

“Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler.”¹⁹³

أَفَأَيْنَ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ

“Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?”¹⁹⁴

أَفِعْذَابِنَا يُسْتَعْجَلُونَ

“(Durmadan mucize talebiyle) onlar bizim azabımızı mı çarçabuk istiyorlardı?”¹⁹⁵

¹⁸⁹ el-Ğalâyînî, *age.*, I, 41; Yaşar, 5.

¹⁹⁰ el-Ğalâyînî, *age.*, I, 41; Yaşar, 8.

¹⁹¹ el-Ğalâyînî, *age.*, I, 41; el-Hamlâvî, *age.*, 37; Çörtü, *Sarf*, 90.

¹⁹² el-Ğalâyînî, *age.*, I, 41; Çörtü, *Sarf*, 90.

¹⁹³ Bakara 2/59.

¹⁹⁴ Âl-i İmran 3/144.

¹⁹⁵ Şu‘ara 26/204.

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili olan (يَسْتَعْجِلُونَ - انْقَلَبْتُمْ - فَبَدَّلَ) kelimelerin asli harflerine bir ve birden fazla harf ziyade yapıldığından bunlara sülâsî mezîd fiil denir.

b) Rubâ'î Mezîd Fiil (الفعل الرباعي المزيد)

Arap dilinde rubâ'î mezîd fiil, fiilin asıl harfleri (fâe'l-fiil, 'ayne'l-fiil, lamel-fiil ve lamel-fiil)üzerine bir, ya da İki harf ilave edilerek meydana gelen fiillerdir. Yani rubâ'î mücerred fiillere bir, ya da iki harf ilave edilerek meydana gelen fiillerdir.¹⁹⁶

Örneğin:

وَنَعْلَمُ مَا تُوسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ

“Nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz.”¹⁹⁷

Yukarıdaki ayette altı çizili olan (تُوسْوِسُ) kelimeye, asli harflere bir harf ziyade yapıldığından rubâ'î mezîd fiil denir.

1.4. İsm-i Fâ'il'in Türetildiği Sülâsî Mücerred Fiil Yapıları ve Özellikleri

İsm-i fâ'il'in türetildiği fiil, ister *müte'addi* *, (geçişli) ister *lâzım* *, (geçişsiz) olsun mâzisi *fe'ele* (فَعَلَ) vezninde olan bütün sülâsî mücerred fiillerin ve müteeddi olmak şartıyla mâzisi *fe'ile* (فَعِلَ) vezninden olan fiillerin ism-i fâ'illeri *fâ'ilun* (فَاعِلٌ) kalıbında kullanılır¹⁹⁸. Mâzisi *fe'ule* (فَعُلَ) kalıbından olan fiillerin ism-i fâ'il leri ise kullanılmayıp onun yerine sıfat-ı müşebbeheler kullanılmaktadır. Fakat bazı nahivciler bu bâbtan da ism-i fâ'il in sema' yoluyla türetildiğini ve bu kullanımında pek az olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ el-Ğalâyînî, *age.*, 41; Yaşar, *age.*, 17.

¹⁹⁷ Kâf: 50/16.

*, Müte'addi Fiil: Mef'ulünü doğrudan doğruya (Harfî cersiz) alan fiilerdir.

*, Lâzım Fiil: Mef'ullerini doğrudan almayıp bazı edatlar vasıtasıyla alan fiilerdir.

¹⁹⁸ İbn 'Akîl, *age.*, III, 118; Ebû Heyyân, el-Endülüsî, *et- Tezyil ve't-Tekmîl fi şerhi Kitabi't-Teshîl*, Thk. Hasan Hindavi, Dâru Kunuzi İşbiliya, Kuveyt 2011, X, 298-299.

¹⁹⁹ İbn 'Akîl, *age.*, III, 118; Ebu Heyyan, *age.*, X, 299.

Örneğin: حَامِضٌ - فَاضِلٌ - فَاِرَةٌ - مَائِلٌ - / - وَدُعٌ - مَثَلٌ - كَمَلٌ - طَهَّرٌ - فَرَهُ - فَضَلٌ - حَمِضٌ
حَامِضٌ - فَاضِلٌ - فَاِرَةٌ - مَائِلٌ - / - وَدُعٌ - مَثَلٌ - كَمَلٌ - طَهَّرٌ - فَرَهُ - فَضَلٌ - حَمِضٌ
gibi.²⁰⁰

Ayrıca ism-i fâ'il in türetildiği fiil, mâzi mutasarrıf olmalıdır. Çünkü mutasarrıf olmayan fiillerin mastarları olmadığı gibi ism-i fâ'il leride olmaz. Bundan dolayı ism-i fâ'il in türetildiği fiillerde iki şey gerekir.

1. Mutasarrıf mâzi olması.

2. İsm-i fâ'ilin türetildiği fiilin mastarının kalıcı bir vasfa delalet etmemesi gerekir. Eğer fiilin mastarı kalıcı bir vasfa delalet ederse bu fiilden ism-i fâ'il değil, sıfat-ı müşebbehe türetilir.²⁰¹

1.5. İsm-i Fâ'il'in Türetildiği Gayri Sülâsî Fiil Yapıları ve Özellikleri

Gayri sülâsî olan mezîd ve rübâ'î fiillerin ism-i fâ'illerinin yapılışı şu şekilde gerçekleşir: Gayri sülâsî fiilin muzârîsi başındaki muzârî fiil alemeti olan harfin yerine mazmum (ötre) bir *mim* (م) harfi getirilip, fiilin sonundaki harften bir önceki harfin harekesini ise meksur (esre) yapılarak ism-i fâ'il kalıpları elde edilir.²⁰² Örneğin gayri sülâsî olan “*yetekesseru*” (يَتَكَسَّرُ) fiilinden ism-i fâ'il elde etmek istediğimizde fiilin başındaki muzari alemeti olan *ye* (ي) harfini atıp, sondan bir önceki harfin harekesini esre yapmakla elde edilir. *Mütekessirun* (مُتَكَسِّرُونَ) gibi. Fakat Arap dilinde bazen ism-i fâ'il kalıpları gayri sülâsî bâbtan türetilmelerine rağmen yukarıda belirtilen kuralın dışına çıkıp şâz (kuraldışı) olarakda kullanılmaktadırlar.²⁰³

Örneğin: مُحْصَنٌ - مُحْصِنٌ “çok konuşan” - مُسَهَّبٌ - مُسَهِّبٌ “evli olan” gibi.²⁰⁴

Yukarıdaki örneklerde ism-i fâ'ili gayri sülâsî fiillerden türetme kuralına göre sondan bir önceki harfinin esreli olması gerekirken, şâz olarak mansub (üstün) kullanılmıştır.

²⁰⁰ İbn 'Akîl, *age.*, III, 118; Ebu Heyyan, *age.*, X, 299.

²⁰¹ Abbâs Hasan, *age.*, III, 242; Hasan Ahmed - Yahya Ceber, *el-Vadih fi İlmi's-Sarf*, Nablus, 1999,76.

²⁰² İbn 'Akîl, *age.*, III, 118; Abbâs Hasan, *age.*, III, 245.

²⁰³ et-Teftâzânî, *age.*, 98; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 77.

²⁰⁴ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 77.

Bazen de gayri sülâsî fiillerden ism-i fâ‘il kalıbı sülâsî fiil kalıbında olduğu gibi *fâ‘ilun* (فاعل) vezninde kullanılmaktadır.²⁰⁵

Örneğin: *يَأْفَعُ - يَأْفَعُ* yetişkin, *buluğa ermiş* مَاجِلٌ - مَاجِلٌ verimsiz, *kıraç* gibi.²⁰⁶

Burada gayri sülâsî fiilden türetilen ism-i fâ‘il şâz olup, sülâsî fiilin ism-i fâ‘ili kalıbında kullanılmıştır.

Çalışmamızın bu kısmında yukarıda beyan edilen *Aksâm-ı Seb‘a*’ya göre ism-i fâ‘il kalıplarının çekimi aşağıda tablolar hâlinde verilecektir.

1.6.Sülâsî Fiillerin İsm-i Fâ‘il Çekimi

1.6.1.Sâlim Fiilin İsmi Fâili (نَصْرٌ - يَنْصُرُ)

1.Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
نَاصِرُونَ, نُصَارُ, نُصَرُّ, نَصْرَةٌ	نَاصِرَانِ	نَاصِرٌ	Müzekker
نَاصِرَاتٌ, نَوَاصِرٌ	نَاصِرَتَانِ	نَاصِرَةٌ	Müennes

1.6.2.Muza‘af Fiilin İsm-i Fâ‘ili (مَدٌّ - يَمُدُّ)

2.Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
مَادُونَ, مُدَادٌ, مُدَدٌ, مَدَدَةٌ	مَادَانِ	مَادٌ	Müzekker
مَادَاتٌ, مَوَادُّ	مَادَتَانِ	مَادَةٌ	Müennes

²⁰⁵ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 77.

²⁰⁶ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 77.

1.6.3. Mehmuz Fiilin İsm-i Fâ'ili (أَكَلَ - يَأْكُلُ)

3. Tablo

Cemi'	Müsennâ	Müfred	
أَكَلُونَ , أَكَالُ , أَكُلُ , أَكَلَةٌ	أَكَلَانِ	أَكَلٌ	Müzekker
أَكَلَاتُ , أَوَاكِلَ	أَكَلَتَانِ	أَكَلَةٌ	Müennes

1.6.4. Misâl Fiilin İsm-i Fâ'ili (وَقَدَّ - يَقْدُ)

4. Tablo

Cemi'	Müsennâ	Müfred	
وَأَقْدُونَ , وَأَقْدُ , وَأَقْدَةٌ	وَأَقْدَانِ	وَأَقْدٌ	Müzekker
وَأَقْدَاتُ , أَوَاقِدَ	وَأَقْدَتَانِ	وَأَقْدَةٌ	Müennes

Arap dili kurallarına göre bir kelimenin başında harekeli olan iki *vav* (و) harfi bulunursa, ikinci *vav* (و) başka harften munkalib değilse, birinci *vav* (و) *hemze* (أ) dönüştürülür.²⁰⁷ Bu kâideye göre *i'lal* *, şöyledir; وَأَقْدُ kelimesi aslında وَأَوَاقِدُ şeklindeydi. Kelimenin başında harekeli olan iki *vav* (و) harfi bulunduğundan birincisi, Arap dil kurallarına göre *hemze* (أ) dönüştürülerek وَأَقْدُ oldu.

²⁰⁷ İbn Hâcib, 89; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 153.

*İ'lal: İlet harflrinin kolaylık için değiştirilmesine denir.

1.6.5. Ecvef Fiilin İsmi Fâ‘ili (قَالَ- يَقُولُ)

5.Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
قَائِلُونَ, قُؤَالٌ, قَوْلٌ, قَالَةٌ	قَائِلَانِ	قَائِلٌ	Müzekker
قَائِلَاتٌ, قَوَائِلٌ	قَائِلَتَانِ	قَائِلَةٌ	Müennes

Sülâsî mücerred fiil ecvef olup ortadaki harf *elif* (ل) ise ism-i fâ‘il’de ortadaki illet

harfi olan *elif* (ل) *hemzeye* (ء) dönüşür.²⁰⁸

بَاعٌ- بَائِعٌ / فَازٌ - فَائِزٌ / قَالَ - قَائِلٌ gibi.

Ortak harf *vav* (و) veya *ya* (ي) ise Arap dil kurallarına göre ism-i fâ‘il’de illet

harfi olduğu gibi kalır, herhangi bir değişime uğramaz.²⁰⁹

حَوَّلٌ - حَاوِلٌ / جَيِّدٌ - جَائِدٌ / عَوْرٌ - عَاوِرٌ gibi.

Ecvef fiillerin ism-i fâ‘il cem’i mükesserdeki *فَعْلَةٌ* olan vezni *قَالَةٌ* şeklinde kullanılır.²¹⁰

Yani yukardaki tabloda yer alan *قَالَةٌ* kalıbı aslında *قَوْلَةٌ* şeklindeydi. İ‘lal gereği *vav* (و)

harfinin makabli (bir önceki harf) meftuh (üstün) olunca, *vav* (و) harfi *elif* (ل) harfine

inkılab eder.²¹¹ Bu i‘lal gereği *قَوْلَةٌ* lafzı *قَالَةٌ* şekline dönüşmüştür.

²⁰⁸ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 76.

²⁰⁹ İbn Hâcib, 90; er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 76.

²¹⁰ Çörtü, *Sarf*, 451.

²¹¹ A.Rıza Kaşeli, *Tesrifü’l-Ef‘al ve’l-Esmâ’l-‘Arebîyyeti*, Medrese Kitap Evi, İstanbul, 1998, 6.

1.6.6. Nâkıs Fiilin İsm-i Fâ‘ili (مَشَى - يَمْشِي)

6.Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
مَاشُونَ, مَشَاءُ, مَشِي, مَشَاءُ	مَاشِيَانِ	مَاشٍ	Müzekker
مَاشِيَاتُ, مَوَاشٍ	مَاشِيَاتِنِ	مَاشِيَةٍ	Müennes

Nâkıs fiillerin ism-i fâ‘illeri izâfetsiz ve nekra olarak kullanıldığında ref²¹² ve cer hâllerinde sondaki illet harfi düşerken, nasb hâlinde illet harfi düşmemektedir.²¹²

Örneğin: Nasb hali رَايَت مَاشِيَا cer hali مَرَرْتُ بِمَاشٍ ref hali هَذَا مَاشٍ

İlet harflerinden *vav* (و) ve *ye* (ي) harfi kelimenin sonuna ziyade edilmiş bir eliften sonra geldiklerinde, Arap dil kurallarına göre illet harfi olan *vav* (و) ve *ye* (ي) harfi, hemzeye kalbedilirler.²¹³ Buna göre yukarıdaki tabloda yer alan مَشَاءُ kelimesi aslında مَشِيَا idi, i‘lal gereği, ziyade olan hemzeden sonra gelen ‘illet harfi olan *ye* (ي) harfi hemzeye kalbedilerek مَشَاءُ olmuştur.

Nâkıs fiillerin فُعَلَةٌ vezninde kullanılan ism-i fâ‘il cemi‘ mükeseri فُعَلَةٌ vezninde kullanılır. Nâkıs fiil bu vezinde kullanıldığında i‘lal gereği ‘illet harfi elif harfine dönüştürülerek فُعَاةُ şekline dönüşür. Arap dilinde hernekadar cem’î mükesserin diğer vezinleri kıyasi olsada kullanımda genelde فُعَاةُ vezni kullanılır.²¹⁴

Örneğin: kadılar قَضَاةُ = قَضِيَّةُ = قَضِيَّةُ = قَاضٍ atanlar رَمَاةُ = رَمِيَّةُ = رَمِيَّةُ = رَامٍ örneklerinde olduğu gibi²¹⁵

²¹² er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 107.

²¹³ İbn Hâcib, *age.*, 92.

²¹⁴ Çörtü, *Sarf, age.*, 451.

²¹⁵ Çörtü, *Sarf, age.*, 451.

1.6.7. Lefif Fiilin İsm-i Fâ‘ili (طوى - يطوي)

7.Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
طَاوُونَ , طَوَّاءٌ , طُوَّى , طَايَةٌ	طَوَّبَانِ	طَاوٍ	Müzekker
طَاوِيَاتٌ , طَوَّاءٍ	طَاوِيَتَانِ	طَاوِيَةٌ	Müennes

Yukarıdaki tabloda cemi‘ olan طَايَةٌ kalıbı aslında طَوَّيَةٌ idi. İ‘lal gereği vav (و) harfi illet harfi olup makabli meftuh olunca vav (و) harfi elif (ل) harfine dönüşür.²¹⁶

1.7.Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ‘il Çekimi

1.7.1Sâlim Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ‘ili (أكرم - يُكرم)

9.Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
مُكْرِمُونَ	مُكْرِمَانِ	مُكْرِمٌ	Müzekker
مُكْرِمَاتٌ	مُكْرِمَاتَانِ	مُكْرِمَةٌ	Müennes

Mezîd fiillerden türetilen ism-i fâ‘il lerin cemi‘ mükesserleri yoktur.²¹⁷

²¹⁶ A.Rıza Kaşeli, *age.*, 6.

²¹⁷ Çörtü, *Sarf, age.*, 452.

1.7.2. Muzaaf Sülâsî Mezîd Fiilerin İsm-i Fâ‘ili (أَمَدٌ - يُمَدُّ)

10. Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
مُؤْمِدُونَ	مُؤْمِدَانِ	مُؤْمِدٌ	Müzekker
مُؤْمِدَاتٌ	مُؤْمِدَاتَانِ	مُؤْمِدَةٌ	Müennes

1.7.3. Mehmûz Sülâsî Mezîd Fiilerin İsm-i Fâ‘ili (أَمَنٌ - يُؤْمِنُ)

11. Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
مُؤْمِنُونَ	مُؤْمِنَانِ	مُؤْمِنٌ	Müzekker
مُؤْمِنَاتٌ	مُؤْمِنَاتَانِ	مُؤْمِنَةٌ	Müennes

1.7.4. Misâl Sülâsî Mezîd Fiilerin İsm-i Fâ‘ili (أَوْعَدٌ - يُوعَدُ)

12. Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
مُؤْعِدُونَ	مُؤْعِدَانِ	مُؤْعِدٌ	Müzekker
مُؤْعِدَاتٌ	مُؤْعِدَاتَانِ	مُؤْعِدَةٌ	Müennes

1.7.5. Ecvef Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ‘ili (أَقَالَ - يُقِيلُ)

13.Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
مُقِيلُونَ	مُقِيلَانِ	مُقِيلٌ	Müzekker
مُقِيلَاتٌ	مُقِيلَتَانِ	مُقِيلَةٌ	Müennes

Misâl, ecvef, muzaâf ve mehmûz olan mezîd fiillerin ism-i fâ‘il çekimleri sâlim fiilin çekimi gibidir.²¹⁸ Ayrıca *İfti‘al* (أَفْتَعَالَ) ve *infi‘al* (أَنْفَعَالَ) baplarından olan ecvef fiillerin ism-i fâ‘il ler ve ismi mef‘ul kalıpları aynıdır.²¹⁹ Fakat açılımları farklıdır. Örneğin *İfti‘al* (أَفْتَعَالَ) bâb ından olan *يَخْتَارُ - اِخْتَارَ* fiilinin ism-i fâ‘il ve ismi mef‘ul kalıbı *مُخْتَارٌ* olarak kullanılmaktadır. Fakat son tahlilde *مُخْتَارٌ* kelimesi ism-i fâ‘il de, son dan bir önceki harf, meksur iken ismi mef‘ulde, mansubdur.²²⁰ Örneğin: ism-i fâ‘il *مُخْتَبِرٌ* - *مُخْتَبِرٌ* kalıbında kullanılırken, ismi mef‘ul *مُخْتَبِرٌ* - *مُخْتَبِرٌ* şeklinde kullanılmaktadır.

Ecvef olan *if‘al* (أَفْعَالَ) , *İfti‘al* (أَفْتَعَالَ) ve *infi‘al* (أَنْفَعَالَ) baplarından türetilen ism-i fâ‘il ler bu fiillerin muzârîsine tabidirler. Bu fiillerin müzarisinde bulunan ‘illet harfleri herhangi bir i‘lala tabi olmuşsa bu i‘lal ism-i fâ‘ilde de uygulanır. Şayet bu fiillerin müzarisinde bulunan illet harfleri herhangi bir i‘lala tabii olmamışsa, bu fiillerin ism-i fâ‘illerinde de bulunan illet harfleri herhangi bir değişime uğramaz.²²¹

²¹⁸ Çörtü, *Sarf, age.*, 452.

²¹⁹ et-Teftâzânî, *age.*, 98; Çörtü, *Sarf, age.*, 452.

²²⁰ et-Teftâzânî, *age.*, 98.

²²¹ el-Ğalâyînî, *age.*, I, 136.

Örneğin: - يُعِينُ , إِسْتَعَانَ - يَسْتَعِينُ - مُسْتَعِينٌ , اِحْتَالَ - يَحْتَالُ - مُحْتَالٌ , اِنْقَادَ - يُنْقَادُ - مُنْقَادٌ
 -أَعَانَ-²²²أَحْوَجُ - يُحْوَجُ - مُحْوَجٌ , اِجْتَوَرَ - يَجْتَوِرُ مُجْتَوِرٌ , اِسْتَحْوَذَ - يَسْتَحْوِذُ - مُسْتَحْوِذٌ / اَعَانَ-
 gibi.

1.7.6. Nakîs Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ‘ili (أَغَطَى - يُغْطِي)

14.Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
مُعْطُونَ	مُعْطِيَانِ	مُعْطٍ	Müzekker
مُعْطِيَاتٌ	مُعْطِيَتَانِ	مُعْطِيَةٌ	Müennes

Nâkîs fiillerin ism-i fâ‘il leri izâfetsiz ve nekre olarak kullanıldığında ref` ve cer hâllerinde sondaki illet harfî düşerken nasb hâlinde düşmemektedir.²²³

Örneğin: Cer hali مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مُعْطٍ الزَّكَاةَ Nasb hali رَأَيْتُ رَجُلًا مُعْطِيًا الزَّكَاةَ
 Ref hali هَذَا رَجُلٌ مُعْطٍ الزَّكَاةَ

1.7.7. Lefif Sülâsî Mezîd Fiillerin İsm-i Fâ‘ili (أَوْقَى - يُوقِي)

15.Tablo

Cemi‘	Müsennâ	Müfred	
مُوقُونَ	مُوقِيَانِ	مُوقٍ	Müzekker
مُوقِيَاتٌ	مُوقِيَتَانِ	مُوقِيَةٌ	Müennes

²²² el-Ğalâyînî, *age.*, I, 137.

²²³ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 107.

Mezîd lefif fiillerin ism-i fâ‘il çekimleri mezîd nâkıs fiiller gibidir²²⁴ Mezîd olan fiillerden türetilen ism-i fâ‘il, türetildiği mezîd fiilin, ism-i fâ‘ili olduğu gibi, aynı zamanda türetildiği mezîd fiil için sıfat-ı müşebbehe durumundadır.²²⁵

1.8. İsm-i Fâ‘il’in Ameli

İsm-i fâ‘il’in amelinden maksat, onun fiil gibi, fâ‘il veya meful alması demektir. İster müte‘addi²²⁶ (geçişli) fiilden olsun ister lâzım²²⁷ (geçişsiz) fiilden olsun ism-i fâ‘il, iştikak olduğu fiil gibi amel eder.²²⁸ Müte‘addi fiile örnek: هَلْ مُكْرِمٌ سَعِيدٌ ضَيْوْفَةٌ “Said misafirine ikramda bulundu mu?”

Yukarıdaki örnekte ism-i fâ‘il olan مُكْرِمٌ kelimesi iştikak olduğu ve müteedi(geçişli) olan مُكْرِمٌ fiili gibi amel ederek fâ‘il ve mefulde amel etmiştir. Lâzım fiile örnek: خَالِدٌ مُجْتَهِدٌ أَوْلَادُهُ “Hâlid’in evlatları çalışkandır”

Yukarıdaki örnekte ism-i fâ‘il olan مُجْتَهِدٌ kelimesi iştikak olduğu ve lâzım olan اِجْتَهَدَ fiili gibi amel ederek sadece fâ‘ilde amel etmiştir. Nahiv âlimlerinden İbn ‘Akîl, (ö.769/1367) ismi fâ‘ilin amel etmesinin sebebini, ismi fâ‘ilin kendisinden iştikak olduğu fiili muzârîye hareke ve sukûnda benzerliği sebebiyle olduğunu söylemiştir.²²⁹

Ayrıca ism-i fâ‘il’in amel etmesi için başında harfi tarif olan elif lam “el”(ال) takısı olması gerekir. İsm-i fâ‘il’in başında “el”(ال) takısı olduğu vakit amel etmesi için herhangi bir şart aranmaz.²³⁰ Örneğin: اَنَا الشَّاكِرُ نِعْمَتَكَ “Nimetlerin için teşekkür ederim”

²²⁴ Çörtü, *Sarf, age.*, 452.

²²⁵ Çörtü, *Sarf, age.*, 453.

²²⁶ Müte‘addi kavramı için Bkz. Sayfa 35.

²²⁷ Lâzım kavramı için Bkz. Sayfa 35.

²²⁸ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 210.

²²⁹ İbn ‘Akîl, *age.*, III, 94.

²³⁰ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 210; Abbâs Hasan, *age.*, III, 254.

Yukarıdaki örnekte ismi fâ'il olan الشَّاكِرُ kelimesi başında “el”(ال) takısı olduğundan herhangi bir şart aramadan amel etmiştir. Fakat ism-i fâ'il'in başında “el”(ال) takısı olmadığı vakit müstatir (gizli) veya bariz (açık) olan zamirde amel edip kendine fail yapabilirken,²³¹ zahir olan bir isimde amel etmesi için 7 (yedi) şart gerekmektedir.²³² Bu şartları şu şekilde sıralaya biliriz;

a. İsm-i Fâ'il Mübtedaya Haber Olunca

Arap dil kurallarına göre ism-i fâ'il kalıpları mübtedaya haber olduklarında fiil gibi, fâ'il ve mef'ullerinde amel ederler.

Örneğin: أَخُوكَ مُعْطِي النَّاسِ حُقُوقَهُمْ “Kardeşin insanların hakkını gözetendir”

Yukardaki örnekte ism-i fâ'il olan مُعْطِي kelimesi Arap dil kurallarına göre mübteda olan أَخُوكَ ye haber olduğu için fâ'ilinde (müstatir (gizli) olan هُوَ kelimesidir) ve mef'ulünde (حُقُوقَهُمْ) amel etmiştir.²³³

b. İsm-i Fâ'il Bir İsme Sıfat Olunca

Arap dil kurallarına göre ism-i fâ'il kalıpları bir isme sıfat olduklarında fiil gibi, fâ'il ve mef'ullerinde amel ederler.

Örneğin: وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ “İki deniz aynı olmaz şu tatlıdır, susuzluğu giderir, içimi kolaydır.”²³⁴

Yukarıdaki ayette ism-i fâ'il olan سَائِغٌ kelimesi فُرَاتٌ kelimesine sıfat olduğu için Arap dil kurallarına göre fâ'ili olan شَرَابُهُ kelimesinde amel etmiştir.²³⁵

²³¹ Abbâs Hasan, *age.*, III, 247.

²³² el-Ğalâyînî, *age.*, III, 210.

²³³ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 210; Çörtü, *Sarf*, 453.

²³⁴ Fatır 35/12.

²³⁵ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 210; Çörtü, *Sarf*, 453.

c. İsm-i Fâ‘il’den Önce Nefyi (olumsuzluk) Edatı Olunca

Arap dil kurallarına göre olumsuzluk edatından sonra gelen ism-i fâ‘il kalıpları fiil gibi, fâ‘il ve mef‘ullerinde amel ederler.

Örneğin: وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتُهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبَلَةَ بَعْضٍ “Onlar yine senin kiblene uymazlar. Sende onların kiblesine uyacak değilsin.”²³⁶

Yukarıdaki ayette ism-i fâ‘il olan بِتَابِعٍ kelimesi kendinden önceki nefyi edatı olan “ma” مَا edatından sonra geldiği için fâ‘ilinde (müstatir (gizli) olan هُوَ kelimesidir) ve mef‘ulünde (قِبَلَةَ) amel etmiştir.²³⁷

d. İsm-i Fâ‘il’den Önce İstifham (soru) Edatı Olunca

Arap dil kurallarına göre istifham edatından sonra gelen ism-i fâ‘il kalıpları fiil gibi, fâ‘il ve mef‘ullerinde amel ederler.

Örneğin: أَمْنَجِرُ هُمْ وَعَدَّهُمْ “Onlar sözlerini yerine getirdiler mi?”

Yukardaki örnekte ism-i fâ‘il olan أَمْنَجِرُ kelimesi kendinden önceki istifham (soru) edatı olan “hemze”(İ)’den sonra geldiği için fâ‘ilinde (هُمْ) ve mef‘ulünde (وَعَدَّهُمْ) amel etmiştir.²³⁸

e. İsm-i Fâ‘il’den Önce Nida (çağırma) Edatı Olunca

Arap dil kurallarına göre nida edatından sonra gelen ism-i fâ‘il kalıpları fiil gibi, fâ‘il ve mef‘ullerinde amel ederler.

Örneğin: يَا طَالِعًا جَبَلًا “Ey dağa tırmanan”²³⁹

²³⁶ Bakara: 2/145.

²³⁷ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 210; Çörtü, *Sarf*, 453.

²³⁸ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 210; Çörtü, *Sarf*, 453.

²³⁹ İbn ‘Akîl, *age.*, III, 95.

Yukardaki örnekte ism-i fâ'il olan طَالِعًا kelimesi kendinden önceki nida (çağırma) edatı olan “ya” (يا) harfinden sonra geldiği için fâ'ilinde (müstatir (gizli) olan هُوَ kelimesidir) ve mef'ulünde (جَبَلًا) amel etmiştir.²⁴⁰

f. İsm-i Fâ'il Bir İsme Hâl Olunca

Arap dil kurallarına bir isme hâl olan ism-i fâ'il kalıpları fiil gibi, fâ'il ve mef'ullerinde amel ederler.

Örneğin: وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ “Çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri”²⁴¹

Yukarıdaki ayette ism-i fâ'il olan مُخْتَلِفًا kelimesi kendinden önceki وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ kelimelerine hâl olduğu için Arap dil kurallarına göre fâ'ili olan أُكُلُهُ kelimesinde amel etmiştir.²⁴²

g. İsm-i Fâ'il'in Zaman Açısından Hâl (şimdiki zaman) veya İstikbâl (gelecek zaman) Manasında Olunca

Arap dil kurallarına göre ism-i fâ'il kalıpları zaman açısından hâl veya istikbâl anlamı ifade ettiklerinde fiil gibi, fâ'il ve mef'ullerinde amel ederler.

Örneğin: زَيْدٌ ضَارِبٌ غُلَامَهُ عَمْرًا الْيَوْمَ “Zeyd'in kölesi, bugün Amr'ı dövüyor.”

زَيْدٌ ضَارِبٌ غُلَامَهُ عَمْرًا غَدًا “Zeyd'in kölesi Amr'ı gelecekte dövecek.”

Yukardaki örneklerde ism-i fâ'il olan ضَارِبٌ kelimesi الْيَوْمَ ve غَدًا kayıtları sayesinde hâl ve istikbâl manasını alarak mamülünde amel edebilmiştir.²⁴³ Sibeveyhi, ism-i fâ'il'in amel etmesi için hâl veya istikbâl manasında olmasını şart koşar.²⁴⁴ Sibeveyhi *el-Kitap* adlı eserinde زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرًا أَمْسٍ “Zeyd Amr'ı dün dövdü” örneğinde ism-i fâ'il'in amel etmiş şekilde kullanımının Arap dili kurallarına göre

²⁴⁰ İbn 'Akil, *age.*, III, 95.

²⁴¹ Enam 6/141.

²⁴² el-Ğalâyînî, *age.*, III, 210; Çörtü, *Sarf*, 453.

²⁴³ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 210.

²⁴⁴ Sibeveyhi, *age.*, I, 164.

uygun olmadığını, örnekteki ism-i fâ'ilin ancak izâfet زَيْدٌ ضَارِبٌ عَمْرٍ أَمْسٍ şeklinde kullanılabileceğini belirtmiştir.²⁴⁵

İsm-i fâ'il mâzi fiil manasında olduğunda ise amel etmez.²⁴⁶ Bu durumda amel etmemesinin sebebi ise; ism-i fâ'il'in amel etmesinin sebebi müzari fiile lafzen ve manen benzerliğindedir. Müzâri fiil ise zaman açısından hâl (şimdiki zaman) veya istikbâl (gelecek zaman) manasını ifade eder. İsm-i fâ'il mâzi fiil manasında olduğunda müzari fiile olan benzerliği ortadan kalktığı için amel etmemektedir.²⁴⁷

1.9. İsm-i Fâ'il'de Te'nîs Alemeti “Te” (ة)

İsm-i failin kendisinden iştikak olduğu fiil ister sülâsî, ister gayri sülâsî olsun, ism-i fâ'il deki te'nîs alemeti olan “te” (ة) ism-i fâ'il in müennes olduğuna delalet etmektedir. Fakat ism-i fâ'ilin lafzı sadece kadınlara has ve onların tabiatına uygun bir mana ifade ediyorsa te'nîs alemeti için “te” (ة)'nin getirilmesine gerek yoktur.²⁴⁸ Zira lafzın manası sadece kadınlara has bir özellik ise o lafız manen müennes sayılır.²⁴⁹

Örneğin: إِمْرَأَةٌ حَامِلَةٌ “Adetli kadın” إِمْرَأَةٌ مُزْضِعَةٌ “Emziren Kadın” حَامِلَةٌ “Hamile kadın” gibi. Fakat taşıma işi hamilelik anlamında değilde gerçek taşıma manasında ise kadınlar için kullanımında lafzın müennes olduğuna delalet etmesi için “te” (ة) getirilir. Örneğin: الْمَرْأَةُ حَامِلَةٌ حَقِيبَتَهَا “Kadın çantasını taşımaktadır.” gibi.

Te'nîs alemeti olan “te” (ة) harfinin (طَالِقٌ-طَائِمٌ-حَائِضٌ-حَامِلٌ) kelimelerinde kullanılması Kûfe ve Basra ekollerinin ihtilaf ettikleri konulardandır. Kûfe ekolüne göre yukarıda zikredilen örneklerden “te” (ة) harfinin hazfi bu lafızların bayanlara özel lafızlar olmasından kaynaklanmaktadır. Zira “te” (ة) harfinin getirilmesi müzekker

²⁴⁵ Sîbeveyhi, *age.*, I, 171.

²⁴⁶ İbn 'Akîl, *age.*, III, 95.

²⁴⁷ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf, *Eydehu'l-Mesalik ila Elfiyeti İbn Malik*, düzn. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, tsz, III, 217.

²⁴⁸ Abbâs Hasan, *age.*, 246.

²⁴⁹ Ahmed- Ceber, *age.*, 77.

(erillik) ve müennesliği (dişilik) ayırt etmek içindir. Bu lafızlar ise sadece bayanlar için kullanılan lafızlardır. Bundan dolayı müennesliğe delalet etmesi için “te” (ة) harfinin getirilmesine ihtiyaç yoktur. Basra ekolü âlimleri ise yukarıda zikredilen kelimelerin fiile icra edilmeyeceğini ve bunların manasında nispet olduğunu savunarak “te” (ة) harfinin hafzedildiğini söylemişlerdir. Onlara göre (حَامِلٌ-حَائِضٌ) “*hamile, adetli*” lafızları (ذَاتُ حَيْضٍ وَحَامِلٌ) “*hamilelik ve adet sahibi*” anlamındadır.²⁵⁰ Bir kısım âlimlerine göre ise zikredilen örneklerden “te” (ة) harfinin hafz edilmesinin nedeninin bu kelimelerin farklı bir manaya hamledildiğinden kaynaklandığını söylemişlerdir. Onlara göre (شَيْءٌ حَائِضٌ) “*Adetli kadın*” örneği mana açısından (امْرَأَةٌ حَائِضٌ) “*Adetli şey*” takdirindedir.²⁵¹

Basra ekolü bu konuda (يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ) “*Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer*”²⁵² ayetiyle Kûfe ekolünün söylediğine karşı çıkmıştır. Zira Kûfe ekolüne göre “te” (ة) harfinin getirilmesi müzekkerlik ve müennesliği ayırtetmek için kullanıldığından bayanlara özel olan lafızlarda “te” (ة) harfi kullanılmamalıdır. Ancak Kûfe’lilerin bu iddialarına rağmen bu ayette emzirme manasında olan ve kadınlar için kullanılan (مُرْضِعَةٌ) kelimesi te’nîs alameti olan “te” (ة) harfi ile kullanılmıştır.²⁵³

²⁵⁰ el-Enbari *age.*, II / 759.

²⁵¹ el-Enbari, *age.*, II / 758.

²⁵² Hac 22/2.

²⁵³ el-Enbari, *age.*, II / 758.

1.10. İsm-i Fâ'il'de İzâfet

1.10.1. Arap Dilinde İzâfet (الإضافة)

Arap dilinde birinci ismin manasına açıklık getirmek için hemen akabinde ikinci bir ismi ona izafe etmeye (bağlamaya) izâfet denir.²⁵⁴

Örneğin: مِفْتَاحُ الْبَيْتِ “Evin anahtarı” gibi. Burada مِفْتَاحُ kelimesi الْبَيْتِ kelimesinin manasına açıklık getirmektedir. Şöyle ki anahtar evin anahtarı olup araba, bahçe vs.nin anahtarı olmadığını belirtmektedir. İşte bu açıklama kazandırma işlemine Arap dilinde “İzâfet” (الإضافة) (isim tamlaması) denir. İzâfet terkinde birinci isim muzâf (مُضَافٌ) diye isimlendirilirken ikinci isim ise muzâfun ileyhi (مُضَافٌ إِلَيْهِ) diye isimlendirilir.²⁵⁵

Örneğin: كِتَابُ عَلِيٍّ “Alinin kitabı” örneğinde kitap (كِتَابٌ) muzâf (مُضَافٌ) iken Ali (عَلِيٍّ) muzâfun iley (مُضَافٌ إِلَيْهِ)dir.

İzâfet terkinde muzâf (مُضَافٌ) harfi tarif olan “el” (ال) takısı veya “Tenvin” (تَنْوِينٌ) almazken muzâfun iley (مُضَافٌ إِلَيْهِ) “el” (ال) takısı veya “Tenvin” (تَنْوِينٌ) alabilir.²⁵⁶ Muzâf ın harekesi ise, cümledeki konumuna göre tespit edilir. Örneğin fâ'il, mübteda veya haber konumunda ise, merfu', mef'ulün bih konumunda ise mansub veya önünde harfi cer varsa mecrur olur.²⁵⁷ Örneğin: شَكَرْتُ مَدِيرَ الشَّرِكَةِ الْمُوظَّفِينَ “Şirket müdürü görevlilere teşekkür etti” نَظَرْتُ إِلَى قَرَأْتُ كُتُبَ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ “Arap dili kitaplarını okudum” زَهَرْتُ الْحَدِيقَةَ “Bahçenin çiçeklerine baktım” cümlelerinde muzâf olan مُدِيرٌ kelimesi fâ'il olduğu için merfu', كُتُبٌ kelimesi mef'ul olduğu için mansub ve زَهَرْتُ kelimesi ise önünde

²⁵⁴ Çörtü, *Nahiv*, 315.

²⁵⁵ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 158; Çörtü, *Nahiv*, 315.

²⁵⁶ Çörtü, *Nahiv*, 315.

²⁵⁷ Muharrem Çelebi, Nasuhi Ünalkaraarslan, *İlahiyat Önlisans Programı Yabancı Dil Arapça*, Anadolu Üniversitesi wep Ofset Tesisleri Eskişehir, 2003, 92.

cer harflerinden olan “ila” (إلى) harfi olduğu için mecrur olmuştur. Arap dilinde izâfet iki kısma ayrılır.

1. Manevi İzâfet (الْإِضَافَةُ الْمَعْنَوِيَّةُ)

Aralarında sıfat ilişkisi bulunmayan isimlerin birbirlerini tamlamasına manevî izâfet denir.²⁵⁸ Manevi izâfet, müştak (İsmi fâ‘il, ismi mef‘ul ve sıfat-i müşebbehe) olmayan bir muzâfın mamulü (Fâ‘il, naib-i fâ‘il veya mef‘ul) olmayan bir kelimeye izâfet edilmesi veya müştak olan bir vasfın mamulü olmayana izâfet edilmesi ile oluşur.²⁵⁹ Örneğin: مِفْتَاحُ الدَّارِ “Evin anahtarı” كِتَابُ الْقَاضِي “Kâdî’nin kitabı” مُصَارَعُ مِصْرٍ

“Şehrin güreşçisi” gibi. Yukarıdaki örneklerde müştak olmayan مِفْتَاحُ ve كِتَابُ kelimeleri ma‘mülleri olmayan الدَّارِ ve الْقَاضِي kelimelerine izâfet edilmişlerdir. Üçüncü örnekte ise müştak olan مُصَارَعُ kelimesi mamülü olmayan مِصْرٍ kelimesine izâfet edilmiştir.

Manevi izâfette muzâf un ileyh marife bir isim ise muzâf tarif kazanırken; nekre bir isim olduğunda ise muzâf tahsis kazanır.²⁶⁰ Örneğin: هَذَا كِتَابُ سَعِيدٍ “Bu Said’in kitabıdır” هَذَا كِتَابُ رَجُلٍ “Bu bir adamın kitabıdır” Arap dilinde izâfet terkibi denilince ilk akla gelen manevi izafettir. Ayrıca manevi izâfet terkibine hakiki izâfette denilmektedir.²⁶¹ Manevi izâfet kendi arasında üçe ayrılır.

a) Fî manâlı izâfet (الْإِضَافَةُ بِمَعْنَى فِي)

“Fi” (في) manasında olan izâfet, muzâfun ileyhin muzâfa zarf olduğu izafettir.²⁶² Bu sebeble bazı âlimler tarafından zarfiyye izâfesi diye de tanımlanmıştır.²⁶³

²⁵⁸ Bekir Topaloğlu ve Hayreddin Karaman, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, 213.

²⁵⁹ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 159;

²⁶⁰ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 159.

²⁶¹ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 159; Çörtü, *Nahiv*, 315.

²⁶² Muhammed Muhyiddin Abdulhamid *et-Tuhfet’u-Seniyye*, Mektebetu’s-Seyda, Diyarbakır, 2013, 283.

²⁶³ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 158.

Örneğin: بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ "Hayır, bizi hidayetden saptıran gece ve gündüz kurduğunuz tuzaklardır"²⁶⁴.

Yukarıdaki örnekte اللَّيْلِ kelimesi مَكْرُ kelimesinin zarfı ve "mekr" (tuzaklar) in kendisinde gerçekleştiği vakittir.²⁶⁵ Bu sebeple bu örnekteki izafete "Fi" (في) manasında olan izâfet denilmiştir.

b) Min manâlı izâfet (الْإِضَافَةُ بِمَعْنَى مِنْ)

"Min" (مِنْ) manasında olan izâfet, muzâfun ileyhin muzâfın bir parçası olduğu izafettir.²⁶⁶ Beyaniyye de diye isimlendirilen bu tür izâfet, bir şeyin neden yapıldığını ifade etmede kullanılan isim tamlamasıdır.²⁶⁷ Örneğin: خَاتَمٌ حَدِيدٍ "Demirden yüzük" Yukarıdaki örneklerde "Demirden" حَدِيدٍ kelimesi "yüzük" جُبَّةٌ صُوفٍ "Yünden cübbe" Yukarıdaki örneklerde "Yünden" صُوفٍ kelimesinin bir cüz'ü olduğu gibi جُبَّةٌ "cübbe" kelimesinin bir parçasıdır. Ayrıca muzâf'n türünün ne olduğunu belirtmişlerdir.²⁶⁸ Bu sebeple bu örnekteki izafete "Min" (مِنْ) manasında olan izâfet denilmiştir.

c) Lâman manâlı izâfet (الْإِضَافَةُ بِمَعْنَى لَام)

"Lam" (لَام) manasında olan izâfet, yukarıda beyan edilen durumların dışında yani muzâf un ileyhin muzâf a zarf olmadığı ve aynı zamanda muzâf un ileyhi muzâf ın tamamı veya bir kısmı olmaması hâlinde gerçekleşen izafettir.²⁶⁹ Başka bir deyişle muzâf, muzâfun ileyhe ait olduğunda bu tamlama söz konusu olur. Arap dilinde diğer izafetlere nisbeten en fazla kullanılan izâfet, lâman manâlı izafettir.²⁷⁰

²⁶⁴ Sebe 34/33.

²⁶⁵ Muhammed Muhyiddin, *age.*, 283.

²⁶⁶ Muhammed Muhyiddin, *age.*, 283.

²⁶⁷ İbn 'Akîl, *age.*, III, 39; el-Ğalâyînî, *age.*, III, 158.

²⁶⁸ Muhammed Muhyiddin, *age.*, 283.

²⁶⁹ İbn Hişâm *Şerhu Katru'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*, 254.

²⁷⁰ İbn Hişâm, *Evdehu'l-Mesalik ila Elfiyeti İbn Malik*, III/85.

Örneğin: غُلَامٌ زَيْدٌ “Zeydin hizmetçisi” Zikr edilen örnekte زَيْدٌ kelimesi “hizmetçi” غُلَامٌ kelimesinin zarfı olmadığı gibi herhangi bir parçasında değildir. Bu sebeple bu örnekteki izafete “Lam” (لام) manasında olan izâfet denilmiştir.

2.Lafzi İzâfet (الإضافة اللفظية)

İsmi fâ‘il, ismi mef‘ul ve sıfat-i müşebbehe gibi müştak kelimelerin kendi mamüllerine (Fâ‘il, naib-i fâ‘il veya mef‘ul) izâfet edilmesi suretiyle meydana gelen izafet terkibine lafzi izafet denir.²⁷¹

Örneğin: هُيُيُ حَسَنُ الْخُلُقِ “Penceresi açık” مُفْتَحُ النَّافِذَةِ “İlmi talibi” طَالِبُ الْعِلْمِ “Huyu güzel” (güzel huylu) Yukarıdaki örneklerde ismi fâ‘il kalıbı olan طَالِبُ kelimesi, ismi mef‘ul kalıbı olan مُفْتَحُ ve sıfat-i müşebbehe kalıbı olan حَسَنُ kelimeleri mamülleri olan الْعِلْمِ , النَّافِذَةِ ve الْخُلُقِ kelimelerine izâfet edilmişlerdir. (Zira bunların açılımları مُفْتَحُ نَافِذَتُهُ , نَافِعُ عِلْمُهُ şeklinde yani asıl itibariyle fâ‘ildirler.) Bu tür izafete Arap dilinde lafzi izafet denir.

Çalışmamız olan ism-i fâ‘il ile alakalı izafet konusu, izafetin ikinci kısmı olan lafzi izafettir. Zira daha öncede belirttiğimiz gibi lafzi izafet ism-i fâ‘il, ismi mef‘ul ve sıfat-i müşebbehe gibi müştak kelimelerin kendi mamüllerine (Fâ‘il, naib-i fâ‘il veya mef‘ul) izâfet edilmesi suretiyle meydana gelmektedir.²⁷² مُفْتَحُ “İlmi talibi” طَالِبُ الْعِلْمِ “Huyu güzel” (güzel huylu) حَسَنُ الْخُلُقِ “Penceresi açık” النَّافِذَةِ gibi.

Lafzi izâfetten maksat muzâf a tarif veya tahsis kazandırmak değildir. Lafzi izâfette asıl maksat muzâfa tahfiflik (Hareke veya harflerin kelimededen atılması sebebiyle okumada oluşan kolaylık) kazandırmaktır. Bu tahfiflik; müfred isimlerde tenvinin, tesniye ve cemi‘ isimlerdede nun (ن)’un düşmesiyle gerçekleşir.²⁷³ Örneğin

²⁷¹ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 160; Çörtü, *Nahiv*, 316.

²⁷² el-Ğalâyînî, *age.*, III, 160; Çörtü, *Nahiv*, 316.

²⁷³ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 160.

أَنْتَ طَالِبٌ مُخْلِصٌ الْوَالِدَيْنِ “sen annene babana karşı saygılı öğrencisin.”

أَنْتُمَا طَالِبَانِ مُخْلِصَا الْوَالِدَيْنِ “siz ikiniz anne babasına karşı saygılı öğrencisin.”

أَنْتُمْ طَالِبُونَ مُخْلِصُوا الْوَالِدَيْنِ “sizler anne babasına karşı saygılı öğrencilersiniz.”

Yukarıdaki örneklerde muzâf olan ism-i fâ‘il kalıplarından (مُخْلِصٌ - مُخْلِصَا - مُخْلِصُوا)

müfred olandan hareke tesniye ve cemi olanlardan ise *nun* (ن) harfi düşmüştür.

Dolayısıyla bu izâfetten maksat, manevi izâfette olduğu gibi muzâf un ileyh’ten mana ile ilgili özellikler elde etmesi değil, sadece muzâf ’ın tenvinin veya *nun* (ن) harfinin düşürülüp söyleniş kolaylığı sağlanmasıdır.

Hakeza dikkat edilmesi gereken bir durumda muzâf ’ın manevi izâfette muzâf un ileyh’ten marifelik elde etmesi söz konusu iken, lafzi izâfette muzâf, muzâf un ileyh’ten marifelik elde etmez. Bu sebeple; lafzi izâfette muzâf ın başına “el” (ال) takısının gelmesinde herhangi bir sakınca yoktur.²⁷⁴ هُوَ الضَّارِبُ الْقَطِّ “Bu kediye döven kişidir.”

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi izâfet lafzi olunca muzâf ve muzâf un ileyh’in başında “el” (ال) takısının bulunması arap dili açısından herhangi bir sakınca yoktur.

Lafzi izâfetlerde muzâf müştak olduğundan genellikle muzâf kendisinden önceki isme sıfat olur.²⁷⁵ Örneğin: رَأَيْتُ سَيِّدَةً عَاقِلَةً الْوَلَدِ “Çocuğu akıllı bir bayan gördüm”

Zikredilen örnekte muzâf olan müştak kelitemiz عَاقِلَةً “akıllı” kendinden önceki سَيِّدَةً “bayan” kelimesine sıfat olmuştur.

1.11. İsm-i Fâ‘il Sıfat-ı Müşebbehe ilişkisi ve Aralarındaki Fark

Sıfat-ı Müşebbehe, İsm-i fâ‘ilin nevinden olup türetildiği fiilin ifade ettiği güzellik, çirkinlik, sakatlık ve kusurluk gibi sıfatlarda ve duygularda devamlılık ifade eden müştak bir kelimedir.²⁷⁶ Sübût anlamı taşıyır ve lâzım²⁷⁷ fiilden türetilir²⁷⁸

²⁷⁴ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 161.

²⁷⁵ Çörtü, *Nahiv*, 317.

²⁷⁶ Çörtü, *Sarf*, 463.

Sıfat-1 müşebbehe tarifindeki devamlılık ifadesindeki maksad, sıfat-1 müşebbehenin herhangi bir zamanla kayıtlı olmayıp sürekli ve kalıcı bir vasfı belirtmesi kastedilmektedir.²⁷⁹ Sıfat-1 müşebbehenin sülâsî mücerred fiillerden kıyası olarak dört vezni vardır. Bunlar: فَعِيلٌ - فَعْلٌ - فَعْلَانٌ - أَفْعَلٌ kalıplarıdır. Sülâsî mücerred dışındaki fiillerden türetilen sıfat-1 müşebbeheler ism-i fâ‘il kalıbındadırlar.²⁸⁰ Örneğin: مُعْتَدِلٌ الْقَامَةِ “*Boyu mutedil olan*” gibi.

Arap dilbilimcileri, belli bir olay ve fâ‘ilini belirtmesi, zamir alması, müfred, müsennâ, cem‘, müzekker, müennes olması ve amel etmesi bakımından ism-i fâ‘ile benzediği için sıfat-1 müşebbeheyi, ism-i fâ‘ile benzeyen sıfat olarak الصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ بِاسْمِ الْفَاعِلِ (ism-i fâ‘ile benzeyen sıfat) nitelendirmişlerdir.²⁸¹ Sıfat-1 müşebbehe, yukarıda zikredilen yönleriyle ism-i fâ‘ile benzesede, aralarında birçok yönden farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

- a) İsm-i fâ‘il mütê‘addi ve lâzım fiillerden türetilir. Sıfat-1 müşebbehe ise sadece lâzım fiillerden türetilir.²⁸²
- b) İsm-i fâ‘il hâl, İstikbâl ve mâzî için kullanılır. Sıfat-1 müşebbehe ise sadece geniş zaman için kullanılır.²⁸³
- c) İsm-i fâ‘il yenilenen, değişen ve geçicilik bildiren bir sıfatı ifade eder. Sıfat-1 müşebbehe ise sübût yani sürekli ve kalıcı bir vasfı ifade eder.²⁸⁴ Bu sübût, yaratılıştan gelip sonradan değişmeyen durumlar (kusur, güzellik vb.) anlamı taşıya bileceği gibi,

²⁷⁷ Lâzım kavramı için Bkz. Sayfa 35.

²⁷⁸ el-İstirabazî, *age.*, II, 745; el-Ğalâyînî, *age.*, I/136-137.

²⁷⁹ Tacettin Uzun, *Sarf Bilgisi*, Kitap Dünyası, Konya, 2006, 228.

²⁸⁰ el-Ğalâyînî, *age.*, I, 143-144.

²⁸¹ Sîbeveyhi, I/194-204-205. İbn Hişâm, *Şerhu Katru’n-Nedâ ve Belli’s-Sada*, 276; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik ilâ Elfiyeti’bni Mâlik*, 247; el-Ğalâyînî, *age.*, I, 139.

²⁸² el-Ğalâyînî, *age.*, I, 139.

²⁸³ İbn ‘Akîl, *age.*, III, 125.

²⁸⁴ el-Ğalâyînî, *age.*, I, 144.

karakter ve huy anlamı taşıyıp yeni bir etkiyle değişkenlik bildiren durumlar (Cesurluk, korkaklık vb.) anlamıda taşıyabilir.²⁸⁵

d) İsm-i fâ‘ilin amel ettiği ma‘mûlü (mef‘ûlü) kendisine tekaddüm etmesi caizdir. Sıfat-ı müşebbehenin ise amel ettiği mamûlü (temyîzi) kendisine takaddüm etmesi Arap dil kulallarına göre uygun değildir.²⁸⁶

e) İsm-i fâ‘il mef‘ûlüne izâfet edilir. Sıfat-ı müşebbehe ise fâ‘iline izâfet edilir.²⁸⁷

1.12. Mubâlağa İsm-i Fâ‘il

Arap dilinde mubâlağa ism-i fâ‘il, olayın fazlaca tekrar edildiğini belirtmek ve fiili gerçekleştiren failin, vasfına delalet etmesi için *fâ‘ilun* (فاعل) vezninin diğer vezinlere değişmesiyle türetilen vezinlerdir.²⁸⁸

1.12.1. Mübalaga İsm-i Fâ‘il sigalarının özellikleri

1. Sülâsî fiilden türetilirler.
2. Müzeker ve müennes için ayrı sigaları yoktur.
3. Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan (فَعَالٌ - مَفْعَالٌ - فَعُولٌ - فَعِيلٌ - فَعْلٌ)

vezinlerin dışındakilerin tamamı sema‘i dir.

4. Allah (c.c) için kullanıldığında sıfat, insanlar için kullanıldığında lakap veya mübalağa bildiren sıfat cinsinden isimlerdir.²⁸⁹ Mübalağa ism-i fâ‘il sigalarının birçok vezni olmasına rağmen en çok kullanılan beş vezni vardır.²⁹⁰

Bunlar: فَعَالٌ - مَفْعَالٌ - فَعُولٌ - فَعِيلٌ - فَعْلٌ dır.

²⁸⁵ Doğan Fırncı, *Arap Dilinde Sıfat-ı Müşebbehe Ve Kur‘ân-ı Kerîm’deki Kullanımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), OMÜSBE, Samsun 2012, 7.

²⁸⁶ İbn ‘Akîl, III, 126.

²⁸⁷ Çörtü, *Sarf*, 467.

²⁸⁸ Abbâs Hasan, *age.*, III, 257; el-Muînî Muhammed Saîd, “*Es-Siyegu‘l-İfrâdiyyetu‘l-Arabiyye*”, Kahire, 1981, 165; er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 77; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

²⁸⁹ Abbâs Hasan, *age.*, III, 259.Çörtü, *Sarf*, 473.

²⁹⁰ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağalı ism-i fâ'il kalıplarına, aşağıdaki tablolarda örnekler verilmiştir. Şimdi vezineri sırasıyla örnekler yardımıyla görelim:

a. **فَعَالٌ Vezni**

فَعَالٌ kalıbı Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağa ism-i fâ'il kalıplarından olup,²⁹¹ mübalağa ism-i fâ'il kalıpları içerisinde en çok kullanılan vezindir.²⁹²

17.Tablo

Anlamı	Mübalağalı İsm-i Fâ'il	Kök
Çok tövbe eden	تَوَّابٌ	تَابَ
Çok bağışlayan	عَفَّارٌ	عَفَرَ
Çok örten (Kusurları)	سَتَّارٌ	سَتَرَ
Çok veren	وَهَّابٌ	وَهَبَ
Çok öven	مَدَّاحٌ	مَدَحَ
Çok gülen	ضَحَّاکٌ	ضَحِكَ
Çok uyuyan	نَوَّامٌ	نَامَ

Arap dilinde (فَعَالٌ) sigası herhangi bir mesleğe delalet ettiğinde *ismi mansub**, olarak kullanılır. İsmi mansub olarak kullanıldıklarında fiilden değilde isimden türetilirler.²⁹³ Aşağıdaki tabloda yer alan ve (فَعَالٌ) vezninde türetilmiş olan sözcükler bir meslek sahibine işaret ettiğinden isimden türetilmişlerdir. Ayrıca bu kalıplar mübalağalı ism-i fâ'il değil, İsm-i mansubturlar.

²⁹¹ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

²⁹² Çörtü, *Sarf*, 470

*, İsmi Mansub: Bir yere bir aileye, bir mesleke, bir din veya mezhebe veyahut herhangi bir şeye mensub olmayı bildiren, isimden türetilen isimlere denir.

²⁹³ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 144; Çörtü, *Sarf*, 472.

18.Tablo

Anlamı	İsm-i Mansub	Kök
Kapıcı	بَوَّابٌ	بَابٌ
Operatör	جِرَّاحٌ	جُرْحٌ
Sütçü	لَبَّانٌ	لَبَنٌ
Bakkal	بَقَّالٌ	بَقْلٌ
Demirci	حَدَّادٌ	حَدِيدٌ
Kömürcü	فَحَّامٌ	فَحْمٌ
Marangoz	نَجَّارٌ	نَجْرٌ

b. مَفْعَالٌ Vezni

مَفْعَالٌ kalıbı Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağa ism-i fâ'il kalıplarındandır.²⁹⁴

19.Tablo

Anlamı	Mübalağalı İsm-i Fâ'il	Kök
Çok boşayan	مُطَّلَقٌ	طَلَّقَ
Çokça ısrar eden	مِلْحَاحٌ	الْحَاحٌ
Çok evlenen	مِزْوَاجٌ	تَزَوَّجَ
Çok gayretli / öncü	مِقْدَامٌ	تَقَدَّمَ
Çok misafir ağırlayan	مِضْيَافٌ	ضَيَّفَ
Çok tamahkâr olan	مِطْمَاعٌ	طَمَعَ

b. فَعُولٌ Vezni

فَعُولٌ kalıbı Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağa ism-i fâ'il kalıplarındandır.²⁹⁵

²⁹⁴ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

20.Tablo

Anlamı	Mübalağalı İsm-i Fâ'il	Kök
Çok dürüst olan	صَدُوقٌ	صَدَقَ
Çok yalancı	كَذُوبٌ	كَذَبَ
Çok şükreden	شَكُورٌ	شَكَرَ
Çok döven	ضَرُوبٌ	ضَرَبَ
Çok yiyen	أَكُولٌ	أَكَلَ
Çok aceleci	عَجُولٌ	عَجَلَ
Çok cahil	جَهُولٌ	جَهَلَ

Arap dilinde فَعُولٌ vezni bazen mübalağa ism-i fâ'il dışında, ismi mef'ul manasındada kullanılır.²⁹⁶ Örneğin: طَهُورٌ “temizlenmiş” رَسُولٌ “gönderilmiş” gibi.

Ayrıca فَعُولٌ vezni kalıbında kullanılan sıfat ve mastarlarda vardır.²⁹⁷ Örneğin: بَخُورٌ “tütsü” ذُلُولٌ “yumuşak huylu” قَابُولٌ “kabul etmek” gibi.

c. فَعِيلٌ Vezni

فَعِيلٌ kalıbı, Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağa ism-i fâ'il kalıplarındandır.²⁹⁸

21.Tablo

Anlamı	Mübalağalı İsm-i Fâ'il	Kök
Çok bilen	عَلِيمٌ	عَلِمَ

²⁹⁵ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

²⁹⁶ Çörtü, *Sarf*, 472.

²⁹⁷ Çörtü, *Sarf*, 472.

²⁹⁸ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

Çok merhametli	رَحِيمٌ	رَحِمَ
Çok güçlü / gücü herşeye yeten	قَدِيرٌ	قَدَرَ
Her şeyi hakkıyla işiten	سَمِيعٌ	سَمِعَ
Çok yardım eden	نَصِيرٌ	نَصَرَ
Çok müjdeleyen	بَشِيرٌ	بَشَرَ
Çok öldüren / katil	قَتِيلٌ	قَتَلَ

كَبِيرٌ kalıbı asıl itibarıyla sıfat-ı müşebbehe sigasıdır. Örneğin: “küçük” صَغِيرٌ gibi. Fakat bu vezinde kullanılan kelimeler özellikle Allah’a (c.c) sıfat olduklarında mübalağa sigası olurlar.²⁹⁹ Ayrıca bu vezin bazen ismi mef’ul manasındada kullanılır.³⁰⁰ Örneğin: “yaralı” جَرِيحٌ “öldürülmüş” قَتِيلٌ gibi.

d. فَعْلٌ Vezni

فَعْلٌ kalıbı Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağa ism-i fâ’il kalıplarındandır.³⁰¹

22.Tablo

Anlamı	Mübalağalı İsm-i Fâ’il	Kök
Çok dikkatli	حَذِرٌ	حَذَرَ
Çok becerikli	لَبِقٌ	لَبَقَ
Çok zeki	فَطِنٌ	فَطِنَ
Çok şakacı	فَكِهٌ	فَكِهَ

²⁹⁹ Çörtü, *Sarf*, 471.

³⁰⁰ Çörtü, *Sarf*, 472.

³⁰¹ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

1.12.2.Mübalâğa İsm-i Fâ'il'in çekimi

Arap dilinde mübalâğa ism-i fâ'il sigalarından en çok kullanılan (فَعَالٌ) vezninden

(عَلَّامٌ) nün çekimi şöyledir.³⁰²

23.Tablo

Cemi	Tensiye	Müfred
عَلَّامُونَ	عَلَّامَانِ	عَلَّامٌ

Bu beş mübalâğa sığasının dışında, başka mübalâğa vezinleri de vardır.³⁰³ Fakat kadim Sarf uleması bunların sema'i olduğunu bunlara kıyas yapılamayacağını söylemişlerdir.³⁰⁴

Aşağıdaki tabloda yaygın olarak kullanılan mübalâğa ism-i fâ'il kalıpları dışında, Arap dilinde kullanılan mübalâğa sigalarının bir kısmı yer almaktadır.

24.Tablo

Anlamı	Örnekler	Mübalâğa Sigasının Vezinleri
Çok bilen	عَلَّامَةٌ	فَعَالَةٌ
Çok ayırıcı	فَارِقٌ	فَاعِلٌ
Çok doğru	صِدِّيقٌ	فِعِيلٌ
Çok cesaretli	شُجَاعٌ	فُعَالٌ
Çok çekiştiren	هُمَزَةٌ	فُعَلَةٌ
Çok yoksul	مِسْكِينٌ	مَفْعِيلٌ
Çok oyun oynayan	تِلْعَابَةٌ	تَفْعَالَةٌ
Çok konuşan	تِكْلَامٌ	تَفْعَالٌ

³⁰² Çörtü, *Sarf*, 473.

³⁰³ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

³⁰⁴ Abbâs Hasan, *age.*, III, 258-259; er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 78.

Çok dikkatsiz	عُفْلٌ	فُعْلٌ
Çok deneyimli	نَحْرِيْرٌ	فَعْلِيْلٌ
Çok yüzen	سَبُوْحٌ	فَعُوْلٌ
Çok kutsayan	قُدُوْسٌ	فُعُوْلٌ
Çok yardım eden	نُصَّارٌ	فُعَّالٌ
Çok yardım eden	نُصَّرٌ	فُعْلٌ

Mübalağa ism-i fâ'il sigalarından (فَعَالَةٌ) ve (فُعْلَةٌ) vezinlerinin sonunda bulunan kapalı “te” (ة) ler müenneslik alameti olmayıp; kelimenin anlamına mübalağa katmak için “herf’ün lil-mübalağa” (حَرْفٌ لِلْمُبَالَغَةِ) harfleridirler.³⁰⁵

1.12.3. Mübalağa İsm-i Fâ'il'in 'Ameli

Mübalağa ism-i fâ'il kalıpları ism-i fâ'il kalıplarında olduğu gibi iştikak olduğu fiil gibi amel ederler.³⁰⁶

Örneğin: إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ دُعَاءَ مَنْ دَعَاهُ “Sen sorunları çokça çözensin” أَنْتَ حَلَّالٌ عَقَدَ الْمُشْكَلَةَ “Şüphesiz Allah dua edenin duasını hakkıyla işitendir”.³⁰⁷

Yukarıdaki örneklerde Mübalağa ism-i fâ'il'in فَعَّالٌ ve فَعِيْلٌ vezinlerinde olan حَلَّالٌ ve سَمِيعٌ mübalağa ism-i fâ'il'leri iştikak olduğu fiill olan حَلَّلٌ ve سَمِعَ gibi amel etmişlerdir. Mübalağa ism-i fâ'illerin çoğu ism-i fâ'il manasında bazılarında ism-i mef'ul manalı olduklarında amel ettiklerinde fâ'il veya naib fâ'il alırlar.³⁰⁸

Örneğin: زَيْدٌ قَتِيْلٌ أَحُوهُ “Hâlid bâbası çok şükreden birisidir” خَالِدٌ شَكُوْرٌ أَبُوهُ “Zeyd kardeşi öldürülmüş bir kimsedir”. Yukarıdaki örneklerde شَكُوْرٌ kelimesi أَبُوهُ

³⁰⁵ Çörtü, *Sarf*, 472.

³⁰⁶ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 211.

³⁰⁷ İbn 'Akîl, *age.*, III, 99-101.

³⁰⁸ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 211; Çörtü, *Sarf*, 473.

kelimesinin fâ'ili أَخُو kelimesi ise قَتِيلُ kelimesinin nâib-i fâ'ilidir.³⁰⁹ Mübalağa ism-i fâ'il'in fiil gibi amel etme şartları aynen ism-i fâ'il'in şartları gibidir.³¹⁰

³⁰⁹ Çörtü, *Sarf*, 473.

³¹⁰ el-Ğalâyînî, *age.*, III, 211.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN-I KERÎM'DE İSM-İ FÂ'İL VE MUBÂLAĞA İSM-İ FÂ'İL ÖRNEKLERİ

2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Sülâsî Fiillerden İsm-i Fâ'il Örnekleri

Çalışmamızın bu bölümünde Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinde yer alan ism-i fâ'il ve mübalağalı ism-i fail örneklerine yer verilecektir. Konumuzun fazla uzamaması için sülâsî ve gayri sülâsî fiillerden türetilen ism-i fâ'il kalıplarıyla ilgili ayeti kerimelerden bir veya iki örnek vermekle yetindik. Ayetlerde geçen ism-i fâ'illerin altını çizerek arap dil kurallarına göre hangi bâb atan olduklarını belirtmeye çalıştık. Mübalağa ism-i fâ'il kalıplarına ise, Arap dilinde en yaygın kullanılan beş veznine ayetlerden örnekler verdik. Ayetlerde geçen mübalağa ism-i fâ'il kalıplarının altını çizerek belirtmeye çalıştık.

Kur'ân-ı Kerîm'de ism-i fâ'il kullanımı sülâsî ve gayri sülâsî fiil olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Daha öncede belirtildiği gibi sülâsî mâzi fiilin *fe'ale* (فَعَلَ), *fe'ule* (فَعُلَ) ve *fe'ile* (فَعِلَ) olmak üzere üç şekilde kullanımı mevcuttur.³¹¹ Şimdi sırasıyla bu bablardan türetilen ism-i fâ'il kalıplarının Kur'ân-ı Kerîm'de ki kullanımlarını belirtmeye çalışacağız.

2.1.1. *Fe'ale* - *Yef'ulu* فَعَلَ - يَفْعُلُ

Fe'ale - *yef'ulu* (فَعَلَ-يَفْعُلُ) bâb'ı, fiili mâzi de 'aynul fiili meftuh muzaride ise mazmumdur.³¹² Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıpları kıyasi olarak *fâ'ilun* (فَاعِلٌ) vezninde kullanılır.³¹³ Bu bâb tan kullanılan ism-i fâ'il örnekleri lâzım³¹⁴ ve müte'addi olan

³¹¹ et-Teftâzânî, *age.*, 17; İbn 'Akîl, *age.*, IV, 162.

³¹² et-Teftâzânî, *age.*, 17-18; el-Hamlâvî, *age.*, 37; Molla, Musa, el-Celali *Mecmu'etu'l-'Ulum*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul 2003, 13.

³¹³ İbn 'Akîl, *age.*, III, 118.

³¹⁴ İbnu'l-Cinni, Ebu'l-Fetih Osman, *el-Musannef*, Thk. İbrahim Mustafa-Abdullah Emin, Matba'atu Mustafa el-Babî, Mısır, 1954, I, 21.

fiillerden türetilirler.³¹⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de lâzım ve müte'addi olan fiillerden türeyen ism-i fâ'il'in pek çok örnekleri vardır. Lâzım olan fiilden türetilen ism-i fâ'il'e örnek:

كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا

“Karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?”³¹⁶

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili بِخَارِجٍ kelimesi lâzım fiil olan يَخْرُجُ - خَرَجَ fiilinden türetilmiş ism-i fâ'il'dir.³¹⁷

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا

“İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder.”³¹⁸

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili قَاعِدًا ve قَائِمًا kelimeleri lâzım olan قَامَ-يَقُومُ ve يَقْعُدُ - قَعَدَ fiillerinden türetilen ism-i fâ'il kalıplarındır.³¹⁹ Müte'addi olan fiilden türetilen ism-i fâ'il'e örnek:

وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ

“Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın.”³²⁰

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili كَاتِبٌ kelimesi müte'addi fiil olan يَكْتُبُ - كَتَبَ fiilinden türetilen ism-i fâ'il'dir.³²¹

³¹⁵ İbni 'Usfûr, el-İşbilî, *el-Mümte' fi-Tasrif*, Thk. Fahrettin Kabaveyh, Daru'l- Marife, Lübnan, 1687, I, 180.

³¹⁶ En'am 6/122.

³¹⁷ Ahmet, Muhtâr, Ömer, *el-Mu'cemu'l-Mevsu'i li elfazi'l- Kur'ân-ı 'l-Kerîm ve Kiraetihi*, Müessese'tü Suduru'l-Me'rifeti Riyad, 2002, 162.

³¹⁸ Yunus 10/12.

³¹⁹ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 376-382.

³²⁰ Bkara 2/282.

³²¹ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 388.

2.1.2. Fe‘ale – Yef‘ilu - فَعَلَ - يَفْعِلُ

Fe‘ale – yef‘ilu (فَعَلَ - يَفْعِلُ) bâb’ı, fiili mâzi de ‘aynül fiili meftuh muzaride ise meksurdur.³²² Bu bâb tan ism-i fâ‘il kalıpları kıyasi olarak fâ‘ilun (فَاعِلٌ) vezninde kullanılır. Bu bâbtada Fe‘ale – yef‘ulu (فَعَلَ-يَفْعِلُ) bâbı gibi ism-i fâ‘il kalıpları lâzım ve müte‘addi olan fiillerden türetilir.³²³ Kur’ân-ı Kerîm’de bu bâbtan olup lâzım ve müte‘addi olan fiillerden türetilen ism-i fâ‘il örnekleri mevcuttur. Lâzım olan fiilden türetilen ism-i fâ‘il’e örnek:

وَلَسَلِيمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً

“Süleyman'ın emrine de kasırga (gibi esen) rüzgârı verdik.”

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili عَاصِفَةً kelimesi lâzım fiil olan يَعِصِفُ-عَصَفَ fiilinden türetilen ism-i fâ‘il’dir. Başka bir ayeti kerimedede şöyle geçmektedir.

وَانظُرْ إِلَىٰ إِلٰهِكَ الَّذِي ظَلَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا

“Tapmakta olduğun tanrına da bak!”³²⁴

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili عَاكِفًا kelimesi lâzım fiil olan يَعِكِفُ-عَكَفَ fiilinden türetilen ism-i fâ‘il’dir.³²⁵ Müte‘addi olan fiilden türetilen ism-i fâ‘il’e örnek:

ثُمَّ أَدْنَىٰ أُمَّةً مِّنْهُنَّ أَعْتَدْنَا لَهَا الْعَذَابَ أَلِيمًا لِّمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

“ (Kafîle hareket ettikten) sonra bir tellal: Ey kafîle! Siz hırsızısınız! diye seslendi.”³²⁶

³²² et-Teftâzânî, *age.*, 18; el-Hamlâvî, *age.*, 38; el-Celali, *age.*, 13.

³²³ İbn ‘Akîl, *age.*, III, 118.

³²⁴ Taha 20/97.

³²⁵ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 322.

³²⁶ Yusuf 12/70.

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili لَسَارِقُونَ kelimesi müte‘addi fiil olan سَرَقَ-يَسْرِقُ fiilinden türetilen cem’i müzekkeri salim ism-i fâ‘il’dir.³²⁷ Başka bir ayeti kerimedede şöyle geçmektedir.

وَإِنْ يَمْسَسَكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ

“Eğer Allah seni bir zarara uğrattırsa, onu kendisinden başka giderecek yoktur.”³²⁸

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili كَاشِفٌ kelimesi müte‘addi fiil olan كَشَفَ-يَكْشِفُ fiilinden türetilen ism-i fâ‘il’dir.³²⁹

2.1.3. Fe‘ale - Yef‘alu فَعَلَ - يَفْعَلُ

Fe‘ale - yef‘alu (فَعَلَ - يَفْعَلُ) bâbı, mâzi ve muzaride ‘aynul fiili meftuhtur.³³⁰

Arap dil kurallarına göre sülâsî mücerred fiilin hem mazi hemde muzaride ‘aynu’l-fiilin meftuh olabilmesi için fiilin ‘aynul fiilinde veya lâmü’l-fiilinde boğaz harflerinden (Hurûfu’l-hâlk) birisinin olması gerekir.³³¹ Bu kurala uymayan fiillerin kullanımını ise şâz (Kuraldışı) dir.³³² Bu boğaz harfleri altı tane olup bunlar; ا, ح, خ, ع, , ا harflerinden oluşmaktadır.³³³ Fe‘ale - yef‘alu (فَعَلَ - يَفْعَلُ) bâbından ism-i fâ‘il kalıpları kıyasi olarak fâ‘ilun (فَاعِلٌ) vezninde kullanılır. Bu bâbtan Kur’ân-ı Kerîm’deki ism-i fâ‘il örneklerine şu ayetleri örnek olarak verebiliriz.

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ

³²⁷ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 236.

³²⁸ En‘am 6/17.

³²⁹ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 393.

³³⁰ et-Teftâzânî, *age.*, 18. el-Hamlâvî, *age.*, 38; el-Celali, *age.*, 13.

³³¹ et-Teftâzânî, *age.*, 18-19; Çörtü, *Sarf*, *age.*, 125.

³³² et-Teftâzânî, *age.*, 19; el-Hamlâvî, *age.*, 38.

³³³ et-Teftâzânî, 19; el-Hamlâvî, 38; Çörtü, *Sarf*, 125.

“Bir soran inecek azabı sordu”³³⁴

وَوَظَّنُوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ

“Üstlerine düşecek sandılar.”³³⁵

Yukarıdaki ayetlerde geçen altı çizili سَائِلٌ ve وَاقِعٌ kelimeleri يَفْعَلُ - فَعَلَ bâbından olan سَأَلَ-يَسْأَلُ ve وَقَعَ - يَقَعُ fiillerinde türetilen ism-i fâ'il kalıplarıdır.³³⁶

2.1.4. Fe'ile - Yef'alu فَعِلٌ - يَفْعَلُ

Fe'ile - yef'alu (فَعِلٌ - يَفْعَلُ) bâb'ı, fiili mâzi de 'aynül fiili meksur muzaride ise meftuttur.³³⁷ Fetha hafif hareke olduğundan asıl olan bu şekilde kullanılmasıdır.³³⁸ Fiil bu şekilde müte'addi ve lâzım olarak kullanılır. Müte'addi olarak kullanıldığında İsm-i fâ'il'in bu bâb tan kullanılması Arap dil kurallarına göre uygunken, lâzım olarak kullanıldığında ism-i fâ'il'in kullanımı sema'idir.³³⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de bu bâb 'tan müte'addi olan fiilden türeyen ism-i fâ'il örnekleri mevcuttur. Örneğin:

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ

“O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir.”³⁴⁰

وَمَنْ يُضِلُّ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“(Allah) Kimi de şaşırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır.”³⁴¹

Yukarıdaki ayetlerde geçen altı çizili عَالِمٌ ve الْخَاسِرُونَ kelimeleri يَفْعَلُ - فَعَلَ bâbından olan يَعْلَمُ-عَلِمٌ ve يَخْسِرُ - خَسِرٌ fiillerinde türetilen ism-i fâ'il'lerdir.³⁴²

³³⁴ Me'âric 70/1.

³³⁵ A'raf 7/171.

³³⁶ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 227-485.

³³⁷ et-Teftâzânî, *age.*, 21; el-Hamlâvî, *age.*,39; el-Celali, *age.*,13.

³³⁸ et-Teftâzânî, *age.*,21.

³³⁹ İbn 'Akîl, *age.*,III, 119.

³⁴⁰ Haşr 59/22.

³⁴¹ Araf 7/178.

2.1.5. Fe‘ile - Yef‘ilu فَعَلَ - يَفْعُلُ

Mâzi si فَعَلَ yani ‘aynel fiili meksur olan fiilin muzârisi genellikle يَفْعُلُ yani ‘aynel fiili meftûh olarak kullanılır. Arap dilinde mâzi si فَعَلَ olan bir fiilin muzârisi يَفْعُلُ olarak فَعَلَ - يَفْعُلُ şeklindeki kullanımı sahih fiillerde az olup mu‘tel fiillerde ise kullanımı sahih fiillere oranla daha fazladır.³⁴³ Sarf âlimleri فَعَلَ - يَفْعُلُ bâbından kullanılan fiillerin sayısının on üç kadar olduğunu belirtmişlerdir. Bunların; وَلِي - دَمِي - وَكَيْم - وَقَه - وَفَق - وَعَقَى - وَرِي - وَرِم - وَرِكَ - وَرَع - وَرَث - وَجَد - وَثَق babları olduğunu söylemişlerdir.³⁴⁴ فَعَلَ - يَفْعُلُ bâb ından Kur’ân-ı Kerîm’deki ism-i fâ‘il örnekleri يَرِثُ ve وَرِثُ - يَلِي - يَلِي bâblarından kullanılmaktadır.

وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ

“Zekeriyya’yı da (an). Hani o, Rabbine şöyle niyaz etmişti: Rabbim! Beni yalnız bırakma! Sen, vârislerin en hayırlısısın, (her şey sonunda senindir).”³⁴⁵

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili الْوَارِثِينَ kelimesi يَرِثُ - وَرِثُ fiilinden türetilen ism-i fâ‘il’dir.³⁴⁶

وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ

“Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur. Onların Allah’tan başka yardımcıları da yoktur.”³⁴⁷

³⁴² Ahmet, Muhtâr, *age.*, 323-164.

³⁴³ el-Hamlâvî, *age.*, 40.

³⁴⁴ el-Hamlâvî, *age.*, 43.

³⁴⁵ Enbiya 21/89.

³⁴⁶ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 476.

³⁴⁷ Ra‘d 13/11.

Yukarıdaki ayette geçen, altı çizili وَالِ kelimesi يَلِي - وَلِي fiilinden türetilen ism-i fâ'il'dir.³⁴⁸

2.1.6. Fe'ule - yef'ulu فَعُلُ - يَفْعُلُ

Fe'ule - yef'ulu (فَعُلُ - يَفْعُلُ) bâbı, fiili mâzi ve muzaride 'aynul fiili madmumdur.³⁴⁹ Mâzisi fe'ule (فَعُلُ) kalıbından olan fiillerin ism-i fâ'il leri kullanılmayıp, onun yerine sıfat-i müşebbeheleri kullanılmaktadır. Fakat bazı nahivciler bu bapta ism-i fâ'il in sema' yoluyla türetildiğini söylemişlerdir. Örneğin:

يَحْمُضُ - حَمِضٌ babından ism-i fâ'il kalıbının حَامِضٌ olarak kullanıldığını söylemişlerdir.³⁵⁰ Fe'ule - yef'ulu (فَعُلُ - يَفْعُلُ) bâbı herdaim lâzım olup müte'addi olarak kullanılmamaktadır. Bundan dolayı genellikle bu bâbtan sıfat-i müşebbehe türetilmektedir. Şayet bu bâbta hudus yani geçicilik irade edilirse fâ'ilun (فَاعِلٌ) vezninde kullanılır.³⁵¹ Örneğin حَسَنُ الْوَجْهِ "Güzel yüzlü" sıfat-i müşebbehedir. Bundan geçici güzellik kast edilirse fâ'ilun (فَاعِلٌ) kalıbında حَاسِنٌ olarak kullanılır.³⁵² Fe'ule - yef'ulu (فَعُلُ - يَفْعُلُ) bâb ından Kur'ân-ı Kerîm'de يَنْعَمُ - نَعَمٌ / يَنْعُرُهُ - نَعْرُهُ bâblarından kullanılan ism-i fâ'il örnekleri mevcuttur.

وَتَنْجُثُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ

“(Böyle sanıp) dağlardan ustaca evler yontuyorsunuz (oyup yapıyorsunuz).”³⁵³

³⁴⁸ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 489.

³⁴⁹ el-Hamlâvî, *age.*, 40; el-Celali, *age.*, 13.

³⁵⁰ İbn 'Akîl, *age.*, III, 118-119; Çörtü, *Sarf*, 245.

³⁵¹ Rediyu'd-Din el-İstirbâdî, *Şerhu'l- Kâfiye fi'n-Nahv*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, II, 745.

³⁵² el-İstirbâdî, *age.*, II, 745.

³⁵³ Şu'ara 26/149.

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili **فَارِهِينَ** kelimesi **يَفْرُهُ** - **فَرُهُ** fiilinden türetilen **فَارُهُ** kelimesinin çoğul ism-i fâ'il'i dir.³⁵⁴

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ

“O gün bir takım yüzler de vardır ki, mutludurlar.”³⁵⁵

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili **نَاعِمَةٌ** kelimesi **يُنْعِمُ** - **نَعِمٌ** fiilinden türetilen **نَاعِمٌ** kelimesinin müennes ism-i fâ'il'i dir.³⁵⁶

2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Sülâsî Dışındaki Fiillerden İsm-i Fâ'il Örnekleri

Daha öncede belirttiğimiz gibi mezid fiiller, fiili oluşturan aslî harflerine bir ya da birden fazla harf ilave edilen fiillerdir.³⁵⁷ Ziyade edilen harfler ya **سالتمونها** kelimesinde bulunan (ل, س, ت, ل, م, ن, ه, و) harflerden biri, ya da 'ayn'u-l fiil veya lâm'u-l fiil cinsinden bir harfi ziyadeleştirmekle olur.³⁵⁸ Mezîd fiillerde sülâsî mezîd ve rubâ'î mezîd olmak üzere ikiye ayrılır.³⁵⁹ Gayri sülâsî olan mezîd fiiller ve rubâ'î fiillerin ism-i fâ'il sigalarının kullanımı ise şu şekildedir; Gayri sülâsî olan mezîd fiilin ve rubâ'î olan fiillerin muzârî fiillerinin başında bulunan muzârî harfi atılıp yerine mazmum bir “*mim*”(م)harfi getirilip ve fiilin sonundaki harften bir önceki harf meksur değilse, meksur yapılarak ism-i fâ'il kalıbı elde edilir.³⁶⁰

2.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Sülâsî Mezîd Fiillerden İsm-i Fâ'il Örnekleri

Biz bu başlık altında sülâsî mezîd fiilere Kur'ân-ı Kerîm'deki ism-i fâ'il kalıplarının kullanımına bir veya iki örnek vererek açıklayacağız. Bilindiği gibi arap

³⁵⁴ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 352.

³⁵⁵ Ğaşiye 88/8.

³⁵⁶ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 449.

³⁵⁷ el-Ğalâyînî, *age.*, 1; Yaşar, *age.*, 54.

³⁵⁸ el-Ğalâyînî, *age.*, 41; Yaşar, *age.*, 8.

³⁵⁹ el-Hamlâvî, *age.*, 37; el-Ğalâyînî, *age.*, 41.

³⁶⁰ el-Hamlâvî, *age.*, 85.

dilinde sülâsî mezîd fiiler üç kısma ayrılır. Zira fiilin asıl harflerine eklenen harfler bir, iki veya üç harftir.³⁶¹ Fiile üç harften daha fazla harf ziyade edilmemiştir. Bunun sebebi ise; Arap dilinde fiile ziyade edilen harflerin sayısının fiilin asli harflerinin sayısını geçmemesi içindir.³⁶² Fiilin asıl harflerine bir harf ziyade edilmiş fillerin üç vezni vardır.³⁶³ Bunlar; فَاعَلٌ - يُفَاعِلُ - مُفَاعَلَةٌ / فَعَلٌ - يُفَعِّلُ - تَفْعِيلٌ / أَفْعَلٌ - يُفْعِلُ - يُفَعَّلُ - اِنْفَعَالٌ bâb larıdır.³⁶⁴ Fiilin asıl harflerine iki harf ziyade edilmiş fillerin ise beş vezni vardır.³⁶⁵ Bunlar

تَفَعَّلَ /- تَفَاعَلَ - يَتَفَاعَلُ - تَفَاعَلٌ /افْتَعَلَ - يَفْتَعِلُ - اِفْتَعَالٌ /اِنْفَعَلَ - يَنْفَعِلُ - اِنْفَعَالٌ تَفَعَّلَ - تَفَعَّلٌ / اِفْعَلٌ - يُفَعِّلُ - اِفْعَالٌ/يَتَفَعَّلُ - تَفَعَّلَ - تَفَعَّلٌ bâb larıdır.³⁶⁶ Fiilin asıl harflerine üç harf ziyade edilmiş fillerde dört vezni vardır.³⁶⁷ Bunlar;

اِفْعَوَلٌ - / اِفْعَالٌ - يُفْعَلُ - اِفْعِيَالٌ /اِفْعَوَعَلَ - يُفْعَوَعِلُ - اِفْعِيَعَالٌ /اِسْتَفْعَلَ - يَسْتَفْعِلُ - اِسْتَفْعَالٌ اِفْعَوَلٌ - اِفْعَوَلٌ / يُفْعَوِلُ - اِفْعَوَالٌ bâb larıdır.³⁶⁸ Bu fillerin Kur'ân-ı Kerîm'deki ismi fail kalıpları sadece اِفْعَالٌ - يُفْعَلُ اِفْعِيَالٌ ve اِسْتَفْعَلَ - يَسْتَفْعِلُ - اِسْتَفْعَالٌ bâb larından kullanılmıştır.

Şimdi sırasıyla bu bâblara Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinde kullanılan ism-i fâ'il kalıplarına örnekler vereceğiz.

2.2.1.1. اِفْعَالٌ - يُفْعَلُ - اِفْعَالٌ

Bu bâb tan ism-i fâ'il "Müf'ilün" (مُفْعِلٌ) kalıbında kullanılmaktadır.³⁶⁹ Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıbı hem müte'addi hemde lâzım fiillerden türetilir.³⁷⁰ Fakat müte'addi

³⁶¹ el-Hamlâvî, *age.*,44-45.

³⁶² et-Teftâzânî, *age.*, 24.

³⁶³ et-Teftâzânî, *age.*,24.

³⁶⁴ et-Teftâzânî, *age.*, 24-26.

³⁶⁵ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 37.

³⁶⁶ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 37.

³⁶⁷ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 37.

³⁶⁸ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 37.

³⁶⁹ et-Teftâzânî, *age.*,97.

³⁷⁰ İbni 'Usfûr, *age.*,I, 186.

fiilden türetilmesi daha fazladır.³⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm'de bu bâbtan türetilen ism-i fâ'il'lere şu örnekleri verebiliriz.

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ

“Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur.”³⁷²

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili مُرْضِعَةٍ kelimesi sülâsî mezîd fiil olan اَرْضَعُ-يَرْضَعُ fiilinden türetilen ism-i fâ'il'dir.³⁷³

وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”³⁷⁴

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili الْمُفْلِحُونَ kelimesi sülâsî mezîd fiil olan اَفْلَحَ-يُفْلِحُ fiilinden türetilen cemî müzzekker sâlim ism-i fâ'il'dir.³⁷⁵

2.2.1.2. فَعَلَ - يُفَعِّلُ - تَفَعَّلَ

Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıbı müfe'ilun (مُفَعِّلٌ) kalıbında kullanılmaktadır.³⁷⁶ Bu bâbtan kullanılan ism-i fâ'il kalıpları genellikle ta'diyet *, ve teksir *, (geçişlilik ve çokluk) için kullanılır.³⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de bu bâbtan türetilen ism-i fâ'il'lere şu örnekleri verebiliriz.

لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

³⁷¹ İbnu'l-Cinni, *age.*, I, 91.

³⁷² Hac 22/2.

³⁷³ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 208.

³⁷⁴ Haşr 59/9.

³⁷⁵ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 358.

³⁷⁶ et-Teftâzânî, *age.*, 97.

*, Ta'diyet: Lazım (Mef'ulunu doğrudan almayan, geçişsiz fiil) olan bir fiilin Müte'addi (Mef'ulunu doğrudan alan, geçişli fiil) fiile dönüşmesi

* Teksir: Bir işin çokça yapıldığını bildirir.

³⁷⁷ İbni 'Uşfûr, *age.*, I, 181.

“O'nun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O işitendir, bilendir.”³⁷⁸

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili مُبَدِّل kelimesi sülâsî mezid fiil olan بَدَّل-يُبَدِّل fiilinden türetilen ism-i fâ‘il’dir.³⁷⁹

فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ

“Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı,”³⁸⁰

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili الْمُسَبِّحِينَ kelimesi sülâsî mezid fiil olan سَبَّح-يُسَبِّح fiilinden türetilen cemî müzzekker ism-i fâ‘il’dir.³⁸¹

2.2.1.3. فَاعِلٌ - يُفَاعِلُ - مُفَاعَلَةٌ

Bu bâb tan ism-i fâ‘il kalıbı *müfâ‘ilun* (مُفَاعِلٌ) kalıbında kullanılmaktadır.³⁸²

Müfa‘ale bâb ında bilinmesi gereken iki durum vardır. Bunlardan birincisi bu bâbın arap dilinde birçok anlamı olmasına rağmen araplar bu bâbı en fazla *müşareket* *, anlamında kullanmışlardır.³⁸³ İkincisi bu bâb tan ism-i fâ‘il kalıpları genellikle müte‘addi fiilden türerler lazım fiilden türetilmesi nadirdir.³⁸⁴ Müte‘addi fiile örnek:

وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُهَا

“Suçlular ateşi görürler ve ona düşeceklerini anlarlar,”³⁸⁵

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili مُوَاقِعُو kelimesi sülâsî mezid ve müte‘addi fiil olan وَاقَع - يُوَاقِع fiilinden türetilen cemî müzzekker ism-i fâ‘il’dir.³⁸⁶

³⁷⁸ En‘am 6/115.

³⁷⁹ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 88.

³⁸⁰ Saffat 37/143.

³⁸¹ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 229.

³⁸² Çörtü, *Sarf*, 178.

*.Müşareket: Bir eylemin birden fazla özne tarafından meydana geldiğini belirtmeye denir.

³⁸³ el-Hamlâvî, *age.*, 49.

³⁸⁴ İbni ‘Uşfûr, *age.*, I, 188.

³⁸⁵ Kehf 18/53

2.2.1.4. اِنْفَعَلٌ - يَنْفَعِلُ - اِنْفِعَالٌ

Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıbı *münfe'ilun* (مُنْفَعِلٌ) kalıbında kullanılmaktadır. *İnfi'al* bâb ı lazım fiil olmakla beraber genellikle *mutâvaat* *, anlamını ifade eder.³⁸⁷ Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıbına örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

قَالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ

“Onlar da: Doğrusu biz ancak Rabbimize döneriz dediler.”³⁸⁸

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili مُنْقَلِبُونَ kelimesi sülâsî mezid fiil olan اِنْفَعَلٌ - يَنْفَعِلُ fiilinden türetilen cemî müzzekker salim ism-i fâ'il'dir.³⁸⁹

2.2.1.5. اِفْتَعَلَ - يَفْتَعِلُ - اِفْتِعَالٌ

Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıbı *müfte'ilun* (مُفْتَعِلٌ) kalıbında kullanılmaktadır.³⁹⁰ *İfti'al* bâbıda *İnfi'al* bâbı gibi genellikle *mutâvaat* anlamını ifade eder.³⁹¹ Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıbına örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ

“Çardaklı ve çardaksız bağları inşa eden Allah'tır. Tadları çeşitli ekin ve hurmaları, (yaratan O'dur.)”³⁹²

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili مُخْتَلِفًا kelimesi sülâsî mezid fiil olan اِفْتَعَلَ - يَفْتَعِلُ fiilinden türetilen ism-i fâ'il kalıbıdır.³⁹³

³⁸⁶ Ahmet, Muhtâr, *age.*,485.

³⁸⁷ Çörtü, *Sarf*, 180-181.

*, Mutâvaat: (dönüşlülük) Geçişli (Müte'addi) fiilin geçişsiz (Lazım) file dönüşmesidir.

³⁸⁸ Araf 7/125.

³⁸⁹ Ahmet, Muhtâr, *age.*,376.

³⁹⁰ Çörtü, *Sarf*, 185.

³⁹¹ Çörtü, *Sarf*, 183.

³⁹² En'am 6 /141.

2.2.1.6. تَفَاعَلَ - يَتَفَاعَلُ - تَفَاعُلٌ

Bu bâb tan ism-i fâ‘il kalıbı *mütefâ‘ilun* (مُتَفَاعِلٌ) kalıbında kullanılmaktadır.³⁹⁴

Bu bâb tan ism-i fâ‘il kalıbına örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ

“Yeryüzünde, birbirine komşu toprak parçaları, vardır.”³⁹⁵

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili مُتَجَاوِرَاتٌ kelimesi sülâsî mezid fiil olan

تَجَاوَرَ - يَتَجَاوَرُ fiilinden türetilen ism-i fâ‘il kalıbıdır.³⁹⁶

2.2.1.7. تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعُّلٌ

Bu bâb tan ism-i fâ‘il kalıbı *mütefe‘ilun* (مُتَفَعَّلٌ) kalıbında kullanılmaktadır.³⁹⁷

Te‘e‘ul bâbı birçok anlam ifade etmesine rağmen, Arap dilinde genellikle tekellüf (zorla olmak ve zorla elde etmek) anlamını ifade etmek için kullanılır.³⁹⁸ Bu bâb tan ism-i fâ‘il kalıbına örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ

“Temelli kalacağınız cehennem kapılarından girin. Büyüklemlerin durağı ne kötüdür!”³⁹⁹

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili الْمُتَكَبِّرِينَ kelimesi sülâsî mezid fiil olan

تَكَبَّرَ - يَتَكَبَّرُ fiilinden türetilen ism-i fâ‘il kalıbıdır.⁴⁰⁰

³⁹³ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 170.

³⁹⁴ Çörtü, *Sarf*, 191.

³⁹⁵ Ra‘d 13/4.

³⁹⁶ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 133 .

³⁹⁷ Çörtü, *Sarf*, 194.

³⁹⁸ el-Hamlâvî, *age.*, 45.

³⁹⁹ Nahl 16/29.

⁴⁰⁰ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 386.

2.2.1.8. اِفْعَلٌ - يَفْعَلُ - اِفْعَالٌ

Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıbı müf'ellun (مُفْعَلٌ) kalıbında kullanılmaktadır.⁴⁰¹ Bu bâb sadece lazım fiil olup genellikle renk ve kusur anlamını ifade etmek için kullanılır.⁴⁰² Renk ve kusur dışındaki anlamları ifade etmesi nadirdir.⁴⁰³ Bu bâbın ism-i fâ'il kalıbı Kur'ân-ı Kerîm'de sadece üç yerde geçmektedir. Bunlar;

ثُمَّ يَهِيْجُ فَتَرَاهُ مُضْفَرًا

“Sonra onları kurutur ki sen de onları sapsarı görürsü.”⁴⁰⁴

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ

“Allah'a karşı yalan uyduranların, kıyamet günü, yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün.”⁴⁰⁵

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ

“Allah'ın gökten indirdiği su ile yerin yemyeşil olduğunu görmez misin? Doğrusu Allah Latif'dir, haberdardır.”⁴⁰⁶

Yukarıdaki ayetlerde geçen altı çizili مُضْفَرًا - مُسْوَدَّةٌ - مُخْضَرَّةٌ kelimeleri sülâsî mezid fiil olan اِضْفَرَّ - يَضْفَرُ / اِسْوَدَّ - يَسْوَدُّ / اِخْضَرَّ - يَخْضَرُّ fiillerinden türetilen ism-i fâ'il'dirler.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ Çörtü, *Sarf*, 187.

⁴⁰² er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 40.

⁴⁰³ el-Hamlâvî, *age.*, 45.

⁴⁰⁴ Zümer 39/21.

⁴⁰⁵ Zümer 39/60.

⁴⁰⁶ Hac 22/63.

⁴⁰⁷ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 166 -248 -276.

2.2.1.9. اِسْتَفْعَلُ - يَسْتَفْعِلُ - اِسْتَفْعَالُ

Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıbı *müstef'illun* (مُسْتَفْعِلٌ) kalıbında kullanılmaktadır.⁴⁰⁸

Arap dilinde bu bâb birçok anlam ifade etmesine rağmen genellikle talep için kullanılmaktadır.⁴⁰⁹ Bu bâbtan ism-i fâ'il'kalıbına örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ

“Alaycılara karşı şüphesiz biz sana kafiyiz.”⁴¹⁰

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili الْمُسْتَهْزِئِينَ kelimesi اِسْتَهَزَ - يَسْتَهْزِئُ fiilinden türetilen ism-i fâ'il'dir.⁴¹¹

2.2.1.10. اِفْعَالٌ - يَفْعَلُ اِفْعِيَالٌ

Bu bâb tan ism-i fâ'il kalıbı *müf'âllun* (مُفْعَالٌ) kalıbında kullanılmaktadır.⁴¹² Bu bâb sadece lazım fiil olup renk ve kusur anlamını ifade etmek için kullanılır.⁴¹³ Bu bâb'ın ism-i fâ'il'kalıbı Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir yerde kullanılmaktadır.

مُدْهَامَاتَانِ

“Renkleri koyu yeşildir.”⁴¹⁴

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili مُدْهَامَاتَانِ kelimesi اِذْهَامٌ - يَذْهَامُ fiilinden türetilen ism-i fâ'il'dir.⁴¹⁵

⁴⁰⁸ Çörtü, *Sarf*, 197.

⁴⁰⁹ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 41.

⁴¹⁰ Hicr 15/95.

⁴¹¹ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 464.

⁴¹² Çörtü, *Sarf*, 200.

⁴¹³ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 40.

⁴¹⁴ Rahman 55/64.

⁴¹⁵ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 186.

لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ

“Sen, onlara zor kullanacak değilsin.”⁴²²

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili بِمُصَيْطِرٍ kelimesi rubâ‘î mücerred fiile ilhak olunan صَيْطَرَ-يُصَيْطِرُ fiilinden türetilen ism-i fâ‘il’dir.⁴²³ Rubâ‘î mezîd fiiller ise iki kısma ayrılır birincisi fiilin asli harflerine bir tek harf ziyade edilmiş fiil (tek bir bâb’tır.) ikincisi ise fiilin asli harflerine iki harf ziyade edilmiş fiilerdir. (iki bâb’tır.) Bir harf ziyade edilmiş fiil: تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعَّلُوا iki harf ziyade edilmiş fiiller يَفْعَلُونَ - أَفْعَلُوا kalıplarıdır.⁴²⁴ Fakat Kur’ân-ı Kerîm’de bunlardan sadece تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعَّلُوا ve أَفْعَلُوا - يَفْعَلُونَ kalıplarının ism-i fâ‘il örnekleri mevcuttur.

وَمَنْ يُؤَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِعَضْبٍ مِنَ اللَّهِ

“Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilmek veya bir başka topluluğa katılmak maksadı dışında, o gün arkasını düşmana dönen kimse Allah'dan bir gazaba uğramış olur.”⁴²⁵

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili مُتَحَيِّزًا kelimesi rubâ‘î mezîd fiil olan

تَحَيَّزَ-يَتَحَيَّزُ fiilinden türetilen ism-i fâ‘il’dir.⁴²⁶

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ

“Ey itminan olan nefis!”⁴²⁷

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili الْمُطْمَئِنَّةُ kelimesi rubâ‘î mezîd fiil olan

اطْمَأَنَّ-يَطْمَأَنُّ fiilinden türetilen ism-i fâ‘il’dir.⁴²⁸

⁴²² Ğaşiye 88/22.

⁴²³ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 275.

⁴²⁴ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 42.

⁴²⁵ Enfal 8/16.

⁴²⁶ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 157.

⁴²⁷ Fecr 89/27.

2.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Mubâlağa İsm-i Fâ'il Örnekleri

Daha önce belirtildiği gibi Arap dilinde mubâlağa ism-i fâ'il, olayın fazlaca tekrar edildiğini belirtmek ve fiili gerçekleştiren failin, vasfına delalet etmesi için فاعل vezninin diğer vezinlere değişmesiyle türetilen vezinlerdir.⁴²⁹ Sülâsî fiilden türetilen, müzekker ve müennes için ayrı sigaları olmayan ayrıca Allah (c.c) için kullanıldığında sıfat, insanlar için kullanıldığında lakap veya mubâlağa bildiren sıfat cinsinden⁴³⁰ olan mubâlağa ism-i fâ'il sığalarının tamamı sema'i dir.⁴³¹ Mubâlağa ism-i fâ'il sığalarının birçok vezni olmasına rağmen en çok kullanılan beş vezni vardır.⁴³²

Bunlar: فَعَالٌ - مَفْعَالٌ - فَعُولٌ - فَعِيلٌ - فَعَلٌ dir. Biz bu başlık altında Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mubâlağa ism-i fâ'il kalıplarının Kur'an-i Kerim'deki kullanımlarına örnekler vererek konuya açıklık getireceğiz.

2.3.1. فَعَالٌ

Daha öncede belirttiğimiz gibi فَعَالٌ kalıbı, Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mubâlağa ism-i fâ'il kalıplarından olup,⁴³³ mubâlağa ism-i fâ'il kalıpları içerisinde en çok kullanılan vezindir.⁴³⁴ Bu kalıptan mubâlağa ism-i fâ'il'e örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا بِئِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

"Bizim hiçbir bilgimiz yok, şüphesiz gizlilikleri hakkıyla bilen ancak sensin" diyeceklerdir."⁴³⁵

⁴²⁸ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 295.

⁴²⁹ Abbâs Hasan, *age.*, III, 257; el-Muînî Muhammed Saîd, "Es-Siyegu'l-İfrâdiyyetu'l-Arabiyye", Kahire, 1981, 165; er-Râcî, *et-Tatbiku's-Sarfî*, 77; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

⁴³⁰ Abbâs Hasan, *age.*, III, 259.Çörtü, *Sarf*, 473.

⁴³¹ er-Râcî, *et-Tatbiku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

⁴³² er-Râcî, *et-Tatbiku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

⁴³³ er-Râcî, *et-Tatbiku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

⁴³⁴ Çörtü, *Sarf*, 470

⁴³⁵ Maide 5/109.

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili عَلَامٌ kelimesi فَعَالٌ vezninde mübalağa ism-i fâ'il'dir.⁴³⁶

2.3.2. مَفْعَالٌ

مَفْعَالٌ kalıbı Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağa ism-i fâ'il kalıplarındandır.⁴³⁷ Bu kalıptan mübalağa ism-i fâ'il'e örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا

“Gökten bol bol yağmur yağdırdık.”⁴³⁸

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili مِدْرَارًا kelimesi مَفْعَالٌ vezninde mübalağa ism-i fâ'il'dir.⁴³⁹

2.3.3. فَعُولٌ

فَعُولٌ kalıbı Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağa ism-i fâ'il kalıplarındandır.⁴⁴⁰ فَعُولٌ kalıbı mübalağa ism-i fâ'il olduğu gibi bazen ismi mef'ul manasındada kullanılır.⁴⁴¹ Örneğin: طَهُورٌ “temizlenmiş” رَسُولٌ “gönderilmiş” gibi.

Ayrıca Arap dilinde فَعُولٌ vezninde olan sıfat ve mastarlarda mevcuttur.⁴⁴² Örneğin:

⁴³⁶ Ahmet Muhtâr, *age.*, 223.

⁴³⁷ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

⁴³⁸ Enam 6/6.

⁴³⁹ el-Halebî, Ahmed Yusuf, *ed-Dürrü'l-Mesnun fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknun*, Thk. Ahmed Muhammed Harrâd, Dâru'l-Kalem, Şam, tsz. IV, 542.

⁴⁴⁰ er-Râcî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

⁴⁴¹ Çörtü, *Sarf*, 472.

⁴⁴² Çörtü, *Sarf*, 472.

ذُلُولٌ “yumuşak huylu” قَابُولٌ “kabul etmek” gibi. Bu kalıptan mübalağa ism-i fâ‘il’e örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا

“Şeytan insanı (uçuruma sürükleyip sonra) yüzüstü bırakıp rezil rüsvay eder.”⁴⁴³

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili خَذُولًا kelimesi فَعُولٌ vezninde mübalağa ism-i fâ‘il’dir.⁴⁴⁴

2.3.4. فَعِيلٌ

فَعِيلٌ kalıbı, Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağa ism-i fâ‘il kalıplarındandır.⁴⁴⁵ Bu kalıptan mübalağa ism-i fâ‘il’e örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

“Kendisini işitir ve görür kıldık.”⁴⁴⁶

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili سَمِيعًا kelimesi فَعِيلٌ vezninde mübalağa ism-i fâ‘il’dir.⁴⁴⁷

2.3.5. فَعَلٌ

فَعَلٌ kalıbı Arap dilinde en yaygın olarak kullanılan mübalağa ism-i fâ‘il kalıplarındandır.⁴⁴⁸ Bu kalıptan mübalağa ism-i fâ‘il’e örnek olarak şu ayeti kerimeyi verebiliriz.

⁴⁴³ Furkan 25/29.

⁴⁴⁴ Ahmet Muhtâr, *age.*, 161.

⁴⁴⁵ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

⁴⁴⁶ İnsan 76/2.

⁴⁴⁷ Ahmet Muhtâr, *age.*, 245.

⁴⁴⁸ er-Râcî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 78; el-Hamlâvî, *age.*, 85.

وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ

“Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez.”⁴⁴⁹

Yukarıdaki ayette geçen altı çizili فَكِهِينَ kelimesi فَعْلُ vezninde mübalağa cem‘i müzekker salim ism-i fâ‘il’dir.⁴⁵⁰

2.4. Kur’ân-ı Kerîm’de İsm-i Fâ‘il Kalıplarının İfade Ettiği Anlamlar

Kur’ân-ı Kerîm’de ism-i fâ‘il kalıplarının ifade ettiği birtakım manalar vardır. Bunlar; ta‘diyet,⁴⁵¹ teksir, müşâreket, mutâva‘at, renk ve kusur, tekellüf *, taleb *, mübalağa *, ism-i mef‘ul *, mastar *, sıfat-ı müşebbehe, subut (kalıcılık) ve hudus (geçicilik), anlamlarıdır. Biz bu başlık altında ism-i fâ‘il kalıplarının ifade ettiği bu manalara, Kur’ân-ı Kerîm’den örnekler gertirmek suretiyle konuya açıklık getireceğiz.

2.4.1. Ta‘diyet (Geçişlilik)

Kur’ân-ı Kerîm’de sülâsî dışındaki fiillerden türitilenen bazı ism-i fâ‘il kalıpları ta‘diyet ifade etmek için kullanılmıştır.⁴⁵²

Örneğin:

لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ زُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ

“Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz.”⁴⁵³

⁴⁴⁹ Mutaşifin 83/31.

*, Tekellüf: Zahmet veren bir iş görme, güçlüğe katlanma ve fiili gerçekleştirmede gayret göstermeye denir.

*, Taleb: Bir fiilin gerçekleşmesini istemek anlamında kullanılmaktadır.

*, Mubâlağa: Gerçekleşen olayın olduğundan daha çok tekrar edildiğini belirtmeye denir.

*, İsm-i mef‘ul: Mücerred bir manaya ve fâ‘ilin etkisi altında bulunduğu nesneye işaret eden, süreksizlik anlamı taşıyan, fiilden türemiş bir isimdir.

*, Mastar: Herhangi bir zamana bağlı olmaksızın iş ve oluşu anlatan kelimelerdir..

⁴⁵⁰ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 358.

⁴⁵¹ ta‘diyet kavramı için Bkz. Sayfa 74.

⁴⁵² Abdulkadir el-Bağdâdî, *Şerhu’ş-Şâfiyye*, Thk. Muhammed Nur, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1975, I, 83.

⁴⁵³ Fetih 48/27.

Yukarıdaki ayette altı çizili olan مُحَلِّقِينَ kelimesi gayri sülâsî fiil olan حَلَّقَ-يُحَلِّقُ bâbından türetilen ve ta‘diyet ifade eden, ism-i fâ’il kalıbıdır.⁴⁵⁴

2.4.2. Teksîr (Çokluk İfade Etme)

Arap dilinde sülâsî fiillerin dışındaki bazı fiillerin ifade ettiği manalar arasında teksîr (Yapılan fiilin çokça tekrarlandığını ifade etmesi) anlamıda yer almaktadır. Genellikle bu manayı ifade edenler *if‘al* (أَفْعَال) ve *tef‘il* (تَفْعِيل) bâblarıdır.⁴⁵⁵ Dolayısıyla bu bâb lardan türetilen ism-i fâ’illerde bu fiillerin ifade ettiği teksîr manasını ifade etmektedirler. Buna Kur’ân-ı Kerîm’den şu örneği verebiliriz.

إِنَّ الْمُبَدِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ

“Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır.”⁴⁵⁶

Yukarıdaki ayette altı çizili olan الْمُبَدِّرِينَ kelimesi gayri sülâsî fiil olan بَدَّرَ-يُبَدِّرُ bâbından türetilen ve teksîr ifade eden, ism-i fâ’il kalıbıdır.⁴⁵⁷

2.4.3. Müşâreket (Bir İşte Ortaklık)

Arap dilinde müşâreket ifade eden iki bâb vardır. Bunlar; *müfâ‘ale* (مُفَاعَلَةٌ) ve *tefâ‘ül* (تَفَاعُلٌ) bâb larıdır.⁴⁵⁸ Fakat *müfâ‘ale* (الْمُفَاعَلَةُ) bâb ının ifade ettiği ortaklık fail ile mef‘ül arasında gerçekleşirken, *tefâ‘ül* (تَفَاعُلٌ) bâbının ifade ettiği ortaklık ise, fiilin faileri arasında gerçekleşmektedir. Örneğin: شَارَكَ عُمَرُ عَلِيًّا “Ömer Ali ile ortak oldu.”

⁴⁵⁴ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 151.

⁴⁵⁵ er-Racîhî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 35-36.

⁴⁵⁶ İsra 17/27.

⁴⁵⁷ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 89.

⁴⁵⁸ er-Racîhî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 36-39.

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ
“Ömer ve Ali ortak oldular.”⁴⁵⁹ Örneklerde görüldüğü gibi müfâ‘ale (تَشَارَكَ عُمَرُ وَعَلِيٌّ) babındaki ortaklık fâ‘il (عُمَرُ) ve mef‘ul (عَلِيًّا) arasında gerçekleşirken, tefâ‘ül (تَفَاعُلًا) bânında ortaklık cümlenin öğeleri olan failler (عُمَرُ وَعَلِيٌّ) arasında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bu fiillerden türetilen ism-i fâ‘il kalıplarında türetildiği filler gibi müşâreket manası ifade etmektedirler.

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ

“Ayetlerimiz hakkında (onları tesirsiz kılmak için) birbirlerini geri bırakırcasına yarışanlara gelince, işte bunlar, cehennemliklerdir.”⁴⁶⁰

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُورٍ مُّتَقَابِلِينَ

“Biz, onların gönüllerindeki kini söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar.”

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili olan مُعَاجِزِينَ ve مُتَقَابِلِينَ kelimeleri gayri sülâsî fiiller olan عَاجَزَ-يُعَاجِزُ ve تَقَابَلَ-يَتَقَابَلُ bâblarından türetilen ve müşâreket ifade eden, ism-i fâ‘il kalıplarıdır.⁴⁶¹

2.4.4. Mutâva‘at (Dönüşlülük)

Arap dilinde sülâsî fiillerin dışındaki bazı fiillerin ifade ettiği manalar arasında mutâva‘at *, manasıda bulunmaktadır. Bu manayı ifade eden fiiller; İnfi‘âl (اِنْفِعَال), ifti‘âl (اِفْتِعَال), tefe‘ul (تَفَعُّل), istif‘âl (اِسْتِفْعَال), if‘inlâl (اِفْعِنَال) ve tefe‘lül (تَفَعُّلُ) bâblarıdır.⁴⁶² Dolayısıyla bu bâblardan türeyen ism-i fâ‘illerde bu fiillerin ifade ettiği

⁴⁵⁹ Çörtü, *Sarf*, 176.

⁴⁶⁰ Hac 22/51.

⁴⁶¹ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 308/362.

*, Mutâva‘at: Mute‘addi (Geçişli) fiilin lâzım (Geçişsiz) fiile dönüşmesidir.

⁴⁶² er-Racîhî, *et-Tatbîku’s-Sarfî*, 37-38-39,41-42.

mutâva‘at manasını ifade etmektedir. Buna Kur’ân-ı Kerîm’den şu örneği verebiliriz.

فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبِتًا

“Dağılıp toz duman haline geldiği,”⁴⁶³

Yukarıdaki ayette altı çizili olan مُنْبِتًا kelimesi gayri sülâsî fiil olan يُنْبِتُ -يُنْبِتُ bâb ından türetilen ve mutâva‘at ifade eden, ism-i fâ’il kalıbıdır.⁴⁶⁴

2.4.5. Renk ve Kusur

Arap dilinde sülâsî fiillerin dışındaki bazı fiillerin ifade ettiği manalar arasında renk ve kusur manasında bulunmaktadır. Bu manayı ifade eden fiiller; if‘ilâl (أَفْعِلَال) ve if‘ilâl (أَفْعِلَال) bâb larıdır.⁴⁶⁵ Bu itibarla; bu bâb lardan türetilen ism-i fâ’illerde bu fiillerin ifade ettiği renk ve kusur manasını ifade etmektedir. Fakat Kur’ân-ı Kerîm’de ki kullanımları sadece renk manasında olup, kusur manasını ifade eden ism-i fâ’il kalıpları Kur’ân-ı Kerim’de bulunmamaktadır.

ثُمَّ يَهِيْجُ فِتْرَاهُ مُضْفَرًا

“Sonra onlar kurur da sapsarı olduklarını görürsün.”⁴⁶⁶

وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ

“Kıyamet gününde Allah hakkında yalan söyleyenlerin yüzlerinin kapkara olduğunu görürsün.”⁴⁶⁷

فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَةً إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ

“Bu sayede yeryüzü yeşeriyor. Gerçekten Allah çok lütfkârdır. (her şeyden) haberdardır.”⁴⁶⁸

⁴⁶³ Vâkı’ a 56/6.

⁴⁶⁴ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 86.

⁴⁶⁵ Çörtü, *Sarf*, 187, 199.

⁴⁶⁶ Zümer 39/21.

⁴⁶⁷ Zümer 39/60.

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili olan مُضْفَرًا – مُسَوَّدَةٌ – مُخْضَرَةٌ kelimeleri gayri sülâsî fiil olan اِضْفَرُ-يَضْفُرُ / اِسْوَدُّ-يَسْوَدُّ / اِخْضَرُ-يَخْضَرُ bâb larından türetilen ve sadece renk ifade eden ism-i fâ'il kalıplarındırlar.⁴⁶⁹

2.4.6. Tekellüf (Zorla Olmak)

Arap dilinde sülâsî fiillerin dışındaki bazı fiillerin ifade ettiği anlamlar arasında, tekellüf anlamında bulunmaktadır. Tekellüf anlamını ifade eden iki bâb vardır. Bunlar; *tefe'ul* (تَفَعَّلَ) ve *istif'âl* (اِسْتَفْعَلَ) bâb larıdır.⁴⁷⁰ Dolayısıyla bu bâb lardan türetilen ism-i fâ'illerde bu fiillerin ifade ettiği tekellüf manasını ifade etmektedirler. Buna Kur'ân-ı Kerîm'den şu örneği verebiliriz.

وَقَالَ مُوسَىٰ إِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ مِنْ كُلِّ مُتَكَبِّرٍ لَا يُؤْمِنُ بِيَوْمِ الْحِسَابِ

“Musa da: Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim, sizin de Rabbinize sığındım, dedi.”⁴⁷¹

Yukarıdaki ayette altı çizili olan مُتَكَبِّرٍ kelimesi gayri sülâsî fiil olan تَكَبَّرُ-يَتَكَبَّرُ bâb ından türetilen ve tekellüf ifade eden, ism-i fâ'il kalıbıdır.⁴⁷²

2.4.7. Taleb (İstek)

Arap dilinde sülâsî fiillerin dışındaki bazı fiillerin ifade ettiği manalar arasında, taleb manasında bulunmaktadır. Bu manayı ifade eden fiiller, *ifti'âl* (اِفْتَعَلَ), *tefe'ül* (تَفَعَّلَ) ve *istif'âl* (اِسْتَفْعَلَ) bâb larıdır.⁴⁷³ Dolayısıyla bu bâb lardan türetilen ism-i fâ'illerde bu fiillerin ifade ettiği taleb manasını ifade etmektedir. Buna Kur'ân-ı Kerîm'den şu örneği verebiliriz.

⁴⁶⁸ Hac 22/63.

⁴⁶⁹ Ahmet, Muhtâr, *age.*,276, 166, 248.

⁴⁷⁰ er-Racîhî, *et-Tatbîku's-Sarfî*, 39; Çörtü, *Sarf*, 197.

⁴⁷¹ Mümin 40/27.

⁴⁷² Ahmet, Muhtâr, *age.*,386.

⁴⁷³ Çörtü, *Sarf*, 187, 190, 196.

“Seher vaktinde Allah'tan bağış dileyenler (içindir).”⁴⁷⁴

Yukarıdaki ayette altı çizili olan وَالْمُسْتَغْفِرِينَ kelimesi gayri sülâsî fiil olan اِسْتَعْفَرَ-يَسْتَغْفِرُ bâb ından türetilen ve taleb ifade eden, ism-i fâ'il kalıbıdır.⁴⁷⁵

2.4.8. Mubâlağa (Abartı)

Arap dilinde sülâsî fiillerin dışındaki bazı fiillerin ifade ettiği manalar arasında, mubâlağa manasında bulunmaktadır. Bu manayı ifade eden fiiller, if'âl (أَفْعَال), if'ilâl (أَفْعِلَال), if'îâl (أَفْعِيْعَال), if'ivvâl (أَفْعُوْال) ve if'illâl (أَفْعِلْلَال) bâb larıdır.⁴⁷⁶ Dolayısıyla bu bâb lardan türeyen ism-i fâ'illerde bu fiillerin ifade ettiği mubâlağa manasını ifade etmektedir. Buna Kur'ân-ı Kerîm'den şu örneği verebiliriz.

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ

“Ey itminan olan nefis!”⁴⁷⁷

Yukarıdaki ayette altı çizili olan الْمُطْمَئِنَّةُ kelimesi gayri sülâsî fiil olan اِطْمَأَنَّ-يَطْمَأَنُّ bâbından türetilen ve mubâlağa ifade eden, ism-i fâ'il kalıbıdır.⁴⁷⁸

2.4.9. İsm-i Mef'ul (Edilgen Sıfat-Fiil)

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayeti kerimesinde lafız açısından ism-i fâ'il kalıbında olduğu halde anlam itibariyle ismi meful manasında olan, ism-i fâ'il kalıpları mevcuttur. Bunlara Kur'ân-ı Kerîm'den şu örnekleri verebiliriz.

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (أَيُّ عِيشَةٍ مَرْضِيَةٍ)⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ Âl-i İmran 3/17.

⁴⁷⁵ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 338.

⁴⁷⁶ Çörtü, *Sarf*, 187, 190, 196.

⁴⁷⁷ Fecr 89/27.

⁴⁷⁸ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 295.

“Artık o, hoşnut kalacağı bir hayat içindedir,”⁴⁸⁰

خُلِقَ مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ (أَيُّ مَدْفُوقٍ)⁴⁸¹

“Atılan bir sudan yaratıldı.”⁴⁸²

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ (أَيُّ مَدْحُوضَةٌ)⁴⁸³

“Daveti kabul edildikten sonra, Allah hakkında tartışmaya girenlerin delilleri, Rableri katında boştur.”⁴⁸⁴

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili olan kelimeler (رَاضِيَّةٌ - دَافِقٌ - دَاحِضَةٌ) lafız

açısından ism-i fâ‘il kalıbı olduğu halde anlam itibariyle ism-i mef‘ûl manasındadırlar.⁴⁸⁵

2.4.10. Mastar

Kur’ân-ı Kerîm’in birçok ayeti kerimesinde lafız açısından ism-i fâ‘il kalıbında olduğu halde anlam itibariyle mastar manasında olan, ism-i fâ‘il kalıpları mevcuttur. Bunlara Kur’ân-ı Kerîm’den şu örnekleri verebiliriz.

وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ (أَيُّ خِيَانَةٍ)⁴⁸⁶

“İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün.”⁴⁸⁷

لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ (أَيُّ كِذْبٍ أَوْ تَكْذِيبٍ)⁴⁸⁸

“ Onun vukûu için bir yalan yoktur.. ”⁴⁸⁹

⁴⁷⁹ Muhammed Emin b. Abdullah el-Üramî el-Herârî, *Hedâiku’r-Ravhi ve’r-Rayhân fî ravabî ‘ulumi’l-Kur’an*, İnc. Hâşim Muhammed Ali b. Hasan, Dârü Davki’n-Necât. Mekke, 2001, XXX, 191.

⁴⁸⁰ Hakka 69/21.

⁴⁸¹ el-Herârî, *age.*, XXXI, 335.

⁴⁸² Târik 86/6.

⁴⁸³ el-Herârî, *age.*, XXVI, 85.

⁴⁸⁴ Şûra 42/16.

⁴⁸⁵ el-Herârî, *age.*, XXX, 191; XXXI, 335; XXVI, 85.

⁴⁸⁶ Muhammed bin Ahmed bin Hâşim Celâlüddîn el-Mahallî- Celâlüddîn Abdurrahman, es-Suyûtî, *Tefsir’u-l celaleyn*, Daru’l- Hadis. Kahire, tsz. 138.

⁴⁸⁷ Maide 5/13.

⁴⁸⁸ el-Herârî, *age.*, XXVIII, 344.

⁴⁸⁹ Vakıa 56/2.

لَا تَسْمَعُ فِيهَا لِأَغِيَّةٍ (أَيُّ لَعْوَةٍ)⁴⁹⁰

“Orada boş bir söz işitmezler.”⁴⁹¹

Yukarıdaki ayette altı çizili olan kelimeler (خَائِنَةٌ - كَاذِبَةٌ - لِأَغِيَّةٍ) lafız açısından ism-i fâ‘il kalıbında olduğu halde anlam itibariyle mastar manasındadırlar.⁴⁹² Arap dilinde ism-i fâ‘il kalıbından olup mastar manasında kullanılan lafızlar olduğu gibi, lafız açısından mastar olupta ism-i fâ‘il manasında kullanılan lafızlarda mevcuttur. Bunlarada Kur’ân-ı Kerîm’den şu örnekleri verebiliriz.

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (أَيُّ مُنَوِّرُهُمَا)⁴⁹³

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. (aydınlaticısıdır)”⁴⁹⁴

هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ (أَيُّ هَادِيًا)⁴⁹⁵

“İman eden müminler için bir hidayet rehberi ve bir müjdedir.”⁴⁹⁶

أَوْ يُضْبَحَ مَاؤُهَا غَوْرًا فَلَنْ تَسْتَطِيعَ لَهُ طَلَبًا (أَيُّ غَائِرًا)⁴⁹⁷

“Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu arayıp bulamazsın.”⁴⁹⁸

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili olan kelimeler غَوْرًا - هُدًى - نُورٌ lafız açısından mastar kalıbında olduğu halde anlam itibariyle ism-i fâ‘il manasındadırlar.⁴⁹⁹

⁴⁹⁰ el-Halebî, *age.*, X, 769.

⁴⁹¹ Ğaşiye 88/11.

⁴⁹² el-Mahallî - es-Suyûtî, *age.*, 138; el-Herârî, *age.*, XXVIII, 344; el-Halebî, *age.*, X, 769.

⁴⁹³ el-Mahallî - es-Suyûtî, *age.*, 463.

⁴⁹⁴ Nur 24/35.

⁴⁹⁵ el-Herârî, *age.*, XX, 378.

⁴⁹⁶ Neml 24/1-2.

⁴⁹⁷ el-Mahallî - es-Suyûtî, *age.*, 386.

⁴⁹⁸ Kehf 18/41.

⁴⁹⁹ el-Mahallî - es-Suyûtî, *age.*, 463; el-Herârî, *age.*, XX, 378.

2.4.11. Sıfat-ı Müşebbehe

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayeti kerimelerinde lafız açısından ism-i fâ'il kalıbında olduğu halde anlam itibariyle sıfat-ı müşebbehe manasında olan, ism-i fâ'il kalıpları mevcuttur. Bunlara Kur'ân-ı Kerîm'den şu örnekleri verebiliriz.

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“O ilktir, sondur, zahirdir, bätındir. O herşeyi bilendir.”⁵⁰⁰

Yukarıdaki ayetlerde altı çizili olan kelimeler وَالْبَاطِنُ - وَالظَّاهِرُ - وَالْآخِرُ - وَالْأَوَّلُ lafız açısından ism-i fâ'il kalıbında olduğu halde, anlamlarında kalıcılık ve sübut ifade etmeleri, ayrıca lazım fiilden türetilmeleri sebebiyle, sıfat-ı müşebbehedirler.⁵⁰¹

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılan, Kur'ân-ı Kerîm'de ki ism-i fâ'il kalıpları her zaman kendi anlamlarında kullanılmayıp; Kur'ân-ın eşsiz belağatı ve icazı ile arap dilinin incelikleri gereği farklı anlamlardada kullanılmıştır.

2.5. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a ve İnsanlara Nispet Edilen İsm-i Fâ'il Kalıplarının İfade Ettiği Anlamlar

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'a nispet edilen ism-i fâ'il kalıpları olduğu gibi, insanlardada nispet edilen kalıplarda mevcuttur. Daha önce ism-i fâ'il'in tarifindedeki belirttiğimiz gibi, ism-i fâ'il kalıpları, olayı ve olayı gerçekleştireni belirtip, geçicilik (süreklilik anlamı taşımayan) ifade eden kalıplardır.⁵⁰² Bu sebeple Allah'a (c.c) nispet edilen ism-i fâ'il kalıpları ile insanlara nispet edilen ism-i fâ'il kalıpları arasında doğal olarak anlam açısından fark vardır. Zira Yüce Allah'a (c.c) nispet edilen vasıfların anlamlarının geçicilik anlamı taşıması muhaldir.⁵⁰³

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'a ve insanlara nispet edilen ism-i fâ'il kalıpları arasındaki fark ise şudur; Yüce Allah'a nispet edilen ism-i fâ'il kalıpları sübut

⁵⁰⁰Hadîd 57/3.

⁵⁰¹el-Herârî, *age.*, XVIII, 436-437.

⁵⁰²el-Ğalâyînî, *age.*, I, 144.

⁵⁰³Abbâs Hasan, *age.*, III, 244.

(kalıcılık) ifade ederken, yaratıcı dışındaki varlıklara nispet edilen ism-i fâ'il kalıpları bazen sübut, (kalıcılık) bazende teceddüt (geçicilik) ifade etmektedirler.⁵⁰⁴

Buradan anlaşılın Yüce Allah'a nispet edilen ism-i fâ'il kalıpları şekil ve kalıp açısından ism-i fâ'il olarak görülsede, delalet ve mana açısından sıfa-ı müşebbehedirler.⁵⁰⁵ Zira sıfa-ı müşebbehe kalıpları anlam açısından kalıcılık ve devamlılık ifade eden kalıplardır.⁵⁰⁶ Fakat Kur'an-i Kerimin bazı meallerine baktığımızda ism-i fâ'il kalıplarıyla ilgili bu inceliklerin (Zaman açısından geçmiş, gelecek, şimdiki zaman ve Yüce Allah'a nispet edildiğinde kalıcılık ifade etmesi ile yaratıcı dışındaki varlıklara nispet edildiğinde kalıcılık veya geçicilik ifade etmesi) gözetilmediğini görüyoruz.

Biz bu başlık altında Kur'ân-ı Kerîm'den birkaç örnek getirerek konuya açıklık getireceğiz. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'a (c.c) nispet edilen ve sübut ifade eden ism-i fâ'il kalıplarına örnek olarak şu ayetleri verebiliriz,

إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ

“Şüphesiz Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.”⁵⁰⁷

Yukarıdaki ayette altı çizili olan مُحِيطٌ kelimesi sübut ve devamlılık ifade eden, ism-i fâ'il kalıbıdır.⁵⁰⁸ Yani Yüce Allah onların, sizin için kurduğu tuzakları bilir, kötülüklerini sizden savar ve onları kötü niyetlerine göre cezalandırır. Onların tuzakları ve hileleri hiçbir zaman Yüce Allah'ın bilgisi dışına çıkamaz.⁵⁰⁹

غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ

“(Bu Kitap) Günahı bağışlayan, tevbe kabul eden, (Allah tarafından indirilmiştir.)”⁵¹⁰

Yukarıdaki ayette altı çizili olan غَافِرِ - وَقَابِلِ kelimeler, nispeti Yüce Allah'a olup; sübut ve devamlılık ifade eden, ism-i fâ'il kalıbıdır.⁵¹¹ Yukarıda örneklere verilen

⁵⁰⁴ Abbâs Hasan, *age.*, III, 244.

⁵⁰⁵ Abbâs Hasan, *age.*, III, 244.

⁵⁰⁶ el-İstirabazî, *age.*, II, 745; el-Ğalâyîni, *age.*, I,136-137.

⁵⁰⁷ Âl-i İmran 3/120.

⁵⁰⁸ Ahmet, Muhtâr, *age.*, 89.

⁵⁰⁹ el-Herârî, *age.*, V, 90; Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasir*, I-III, Dâru'l- Kalem, Halep, 1993, I, 226.

⁵¹⁰ Mü'min 40/3.

ayetlerde olduğu gibi, Kur’ân-ı Kerîm’in diğer ayetlerindeki ism-i fâ’il kalıplarında, Yüce Allah’a nispet edildiğinde sübut ve kalıcılık ifade etmektedirler.

Kur’ân-ı Kerîm’de insanlara nispet edilen ve sübut ifade eden ism-i fâ’il kalıplarına örnek olarak şu ayetleri verebiliriz,

قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ

“(Kendilerini saptıran şeytanları ile başbaşa kaldıklarında ise;) Biz sizinle beraberiz, biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz, derler.”⁵¹²

وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

“Ve doğru yolu bulanlar da onlardır.”⁵¹³

Yukarıdaki ayette altı çizili olan مُسْتَهْزِئُونَ - الْمُهْتَدُونَ kelimeler nispeti insanlara olup; sübut ve devamlılık ifade eden, ism-i fâ’il kalıbıdır.⁵¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de insanlara nispet edilen, teceddüt ve hudus ifade eden ism-i fâ’il kalıplarına örnek olarak şu ayeti verebiliriz,

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ

“Belki de sen sana vahyolunan âyetlerin bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır.”⁵¹⁵

Yukarıdaki ayette altı çizili olan وَضَائِقٌ kelimesi nispeti Hz.Peygamber’ (s.a.v) e olup; teceddüt ve hudus ifade eden, ism-i fâ’il kalıbıdır.⁵¹⁶

2.6.Kur’ân-ı Kerîm’de Zaman Açısından İsm-i Fâ’il

Arap dilinde ism-i fâ’il kalıpları zaman açısından diğer fiiller gibi, mâzî, (geçmiş) hâl (şimdiki) ve istikbâl (gelecek) anlamlarını ifade ederler.⁵¹⁷ Biz bu başlık

⁵¹¹ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsiru’l-Keşşaf*, I-IV, Dâru’l- Kitabi’l-‘Arebî, Beyrut, tsz. IV, 112.

⁵¹² Bakara 3/14.

⁵¹³ Bakara 3/157.

⁵¹⁴ Ebu Heyyan el-Endülüsî, *Tefsiru’l-Bahri’l-Muhît*, I-VIII, Dâru’l- Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 194-625-626.

⁵¹⁵ Hud 11/12.

⁵¹⁶ Ebu’l-Berakât Abdullah b. Ahmet b. Mahmut en-Nesefî, *Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Tevîl*, I-III, Dâru İbni Kesir, Dimeşk, 2013. II, 49.

altında Kur'ân-ı Kerîm'de ism-i fâ'il kalıplarının ifade ettiği zaman dilimlerine ayetlerden örnekler getirerek konuyu açıklayacağız. Kur'ân-ı Kerîm'de mâzî zaman dilimini ifade eden ism-i fâ'il kalıbına örnek olarak şu ayet-i kerimeyi verebiliriz.

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ (أي أَعْرَضْتُمْ عَنِ الْعَمَلِ)⁵¹⁸

“Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz.”⁵¹⁹

Yukarıdaki ayette altı çizili olan مُعْرِضُونَ kelimesi mâzî zaman dilimini ifade eden ism-i fâ'il kalıbıdır.⁵²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de şimdiki zaman dilimini ifade eden ism-i fâ'il kalıbında örnek olarak şu ayet-i kerimeyi verebiliriz.

اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ

(أي وَالْحَالِ أَنَّهُمْ فِي غَفْلَةٍ تَائِمَةٍ مِنَ الْحِسَابِ مُعْرِضُونَ عَنِ الْإِيمَانِ وَالْإِيَّاتِ)⁵²¹

“İnsanların hesaba çekilecekleri (gün) yaklaştı. Hal böyle iken onlar, gaflet içinde yüz çevirdiler.”⁵²²

Yukarıdaki ayette altı çizili olan مُعْرِضُونَ kelimesi şimdiki zaman dilimini ifade eden ism-i fâ'il kalıbıdır.⁵²³ Kur'ân-ı Kerîm'de istikbâl zaman dilimini ifade eden ism-i fâ'il kalıbına ise örnek olarak şu ayet-i kerimeyi verebiliriz.

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (أي سَيَلْقَوْنَ رَبَّهُمْ يَوْمَ الْبَعْثِ)⁵²⁴

“Onlar, kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini düşünen ve bunu kabullenen kimselerdir.”⁵²⁵

Yukarıdaki ayette altı çizili olan مُلَاقُوا kelimesi istikbâl zaman dilimini ifade eden ism-i fâ'il kalıbıdır.⁵²⁶

⁵¹⁷ İbn 'Akîl, *age.*, III, 125.

⁵¹⁸ es-Sabunî, *age.*, I, 74.

⁵¹⁹ Bakara 283.

⁵²⁰ es-Sabunî, *age.*, I, 74.

⁵²¹ el-Herârî, *age.*, XVIII, 13-14.

⁵²² Enbiya 21/1.

⁵²³ el-Herârî, *age.*, XVIII, 13-14.

⁵²⁴ es-Sabunî, *age.*, I, 55.

⁵²⁵ Bakara 2/46.

⁵²⁶ es-Sabunî, *age.*, I, 55.

SONUÇ

Sami dil ailesi gurubuna mensub olan Arap dili zamanla bozulmalara maruz kalmışsada, dil bilimciler tarafından geliştirilen bir takım kurallarla korunma altına alınmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda ortaya konulan kurallar, genelde Arap dilini, özelde ise Kur'an-i Kerimi korumak için geliştirilmiş birtakım (nahiv, sarf, tecvit ve belağat) ilimlerdir. İlk dönemlerde ortaya konulan bu kurallardan asıl maksad, öğrenim ve öğretimi kolaylaştırmak amacıyla gerek konuşmada ve gerekse yazıda bu kurallara riayet etmeye ve Arapların Arap olmayan topluluklarla karışmaları sonucu ortaya çıkan *lahn* tehlikesinden insanları korumaya yönelik iken daha sonraları bu çerçeveye git gide genişlemiştir.

Arap dilini yapılan hatalardan ve yanlışlardan koruma adına yapılan çalışmalar neticesinde bazı konularda birbirinden farklı görüşlere sahip olan dil bilimciler ve ekollerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu ekoller arasında birtakım konularda ihtilaflar yaşanmıştır. Arap dili grameri açısından önemli bir konuma sahip olan ism-i fâ'il konusunda dil bilimcilerin ihtilaf ettikleri konular arasında yer almıştır. Bu ihtilaf ism-i fâ'il'in isimmi veya fiilmi olduğu hususundadır. Bu itibarla Arap dilinde ismi fail için tamamen isimdir ve ya tamamen fiildir denilmemiştir.

Arap dilinde, gramer açısından önemeli bir konuma sahip olan ism-i fâ'il kalıpları sülâsî ve gayri sülâsî fiillerden türetilmektedirler. Türetildiği fiillerin yapısı açısından bu kalıplar farklılık arz etmekle beraber Arap dilindeki diğer fiiller gibi zaman açısından geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman anlamlarını da ifade etmektedirler. Ayrıca Kur'an-i Kerim'de Arap dilinde kullanılan bütün fiil kalıplarına göre ism-i fâ'il kalıpları kullanılmamıştır. Bununla beraber bu kalıplar Kur'an-i Kerim ayetleri bağlamında ve iştikak olduğu fiil bakımında farklı anlamlar (Ta'diyet, teksir, müşâreket, mutâva'at, renk ve kusur, tekellüf, taleb, mübalağa, ism-i mef'ul, mastar, sıfat-ı müşebbehe, subut ve hudus) ifade etmektedirler. Bu itibarla; bu kalıplar Kur'an-i Kerim ayetlerinde Yüce Allah'a nispet edildiğinde sübut (kalıcılık) ifade ederken, yaratıcı dışındaki varlıklara nispet edildiğinde ise bazen sübut, (kalıcılık) bazende teceddüt (geçicilik) ifade etmektedirler.

Fakat Kur'an-i Kerimin bazı meallerine baktığımızda ism-i fâ'il kalıplarıyla ilgili bu inceliklerin (Zaman açısından geçmiş, gelecek, şimdiki zaman ve Yüce Allah'a nispet edildiğinde kalıcılık ifade etmesi ile yaratıcı dışındaki varlıklara nispet edildiğinde kalıcılık veya geçicilik ifade etmesi vb.) gözetilmediğini görüyoruz. Bu sebeple; Kur'an-i Kerim'i farklı bir dile çeviren kişi veya kişilerin akli ve nakli delillerle birlikte iyibir arap grameri bilgisine sahip olması gerektiği, gramer inceliklerini görmezden gelerek Kur'an-i Kerim'e tefsir veya meal çalışması yapmanın doğru olmayacağı ve sağlıklı sonuçlar doğurmayacağı kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

- Ali, Cevad**, *el-Mufasssal fi Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, Beyrut 1993.
- Abbâs Hasan**, *en-Nahvu 'l-Vâfi*, Dar'ul Ma'ârif, Mısır,1974.
- Antûan Dehdâh**, *Mu'cem Tasrifî 'l-Ef'ali 'l-'Arariyyeti*, İnc. Corc Mitri Abdulmesih, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut, 1991.
- Apak Adem**, *Ana hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yayınları, İstanbul 2004.
- Abdulkadir el-Bağdâdî**, *Şerhu 'ş-Şâfiyye*, Thk. Muhammed Nur, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1975.
- Bakırcı Selami – Demirayak Kenan**, *Arap Dili Grameri Tarihi*, AÜFEF, Yayınları, Erzurum 2001.
- Cemaluddin Muhammed**, İbn Manzur, Ebü'l- Fadl, *Lisanü 'l-'Arab*, Vezaretü'ş-Şuuni'l-İslamiyyeti ve'l-Evkaf, Beyrut 1988.
- el-Celali Molla, Musa**, *Mecmu 'etu 'l-'Uhum*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Celâlüddîn el-Mahallî- Celâlüddîn es-Suyûtî**, *Tefsir 'u-l celaleyn*, Daru'l- Hadis. Kahire, tsz.
- el-Cürcânî**, Şerîf, Alî b. Muhammed, *Kitâbu 't-Ta'rifât*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlı, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2007.
- *Kitâbu Delâilu 'l-İ'câz*, Nşr, M. Reşid Rıdâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût 1984.
- Çetin**, M.Nihad, “Arap”, *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul 1991.
- Çögenli M. Sadi**, *Ayet ve Hadis Örneklî Arapça Belâgat*, Eser Ofset Matbaası, Erzurum, 2001.
- Çörtü**, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2011.
- *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2014.
- Dayf**, Şevkî, *Tarihu'l-Edebi 'l-Arabî el-'Asru 'l-Cahilî*, Dâru'l Meârif, Kâhire tsz.
- *el- Medarisu 'n-Nahviyye*, Dâru'l-Meârif, Kâhire 1992.
- Demirayak**, Kenan, *Arap Edebiyat Trihi –I Cahiliye Dönemi*, Fenomen Yayınları,, Erzurum 2012.
- Demir**, İsmail, *Hâtim et-Tâ'î Hayatı, Eseri ve Edebî Kişiliği*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 2002.

- Ömer Efendi'nin *Risale fi-Temyizi'l-Ebvâb Adlı Sarf Risalesi ve Edisyon Kitiği*, KAÜİFD, 2014.
- Dîre, el-Muhtâr Ahmed**, *Dirâsetün fi'n-Nahvi'l-Kûfi, min Hilâli Meânî'l-Kur'ân li'l-Ferrâ*, Dâru'l Kuteybe, Beyrut, 1991.
- Durmuş, İsmail**, "Nahiv", *DİA*, TDV, Yayınları, İstanbul 2006.
- Ebû Heyyân, el-Endülüsî**, *et- Tezyil ve't-Tekmîl fi şerhi Kitabi't-Teshîl*, Thk. Hasan Hindavi, Dâru Kunuzi İşbiliya, Kuveyt 2011.
- el-Efğanî**, Sa'id, *fi-Usuli'n-Nahv*, Matba'atü'c- Cami'eti's-Suriyye, Suriye 1957,
- Sa'id, *min-Tarihi'n-Nahv*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz.
- el-Endülüsî Ebu Heyyan**, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhît*, I-VIII, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Esad, Mahmud**, *İslâm Târîhi*, (Sad. Ahmet Lütü Kazancı-Osman Kazancı), Marifet Yayınları, İstanbul 1983.
- el-Fedlâ**, Abdulhadi, *Muhtasaru's-Sarf*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, tsz. 87.
- el-Ferrâ**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Ma'ânî'l-Kur'ân*, 'Âlemu'l- Kutub, Beyrût, 1980.
- Fırıncı Doğan**, *Arap Dilinde Sıfat-ı Müşebbehe Ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), OMÜSBE, Samsun 2012.
- Furat, Suphi, Ahmet**, "Arap Edebiyatı Tarihi", Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996.
- Goldziher**, Ignace *Klasik Arap Literatürü*, Vadi Yayınları, (Çev. Azmi Yüksel- Rahmi Er), Ankara 1993.
- *Arap Dili Mektepleri*, (Çev. Süleyman Tülücü), AÜİFD, 1990.
- Hasan Ahmed - Yahya Ceber**, *el-Vadih fi İlmi's-Sarf*, Nablus, 1999.
- el-Halebî, Ahmed Yusuf**, *ed-Dürrü'l-Mesnun fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknun*, Thk. Ahmed Muhammed Harrâd, Dâru'l-Kalem, Şam, tsz.
- el-Hamevî**, Yâkût b. Abdullah *Mucem'u l-Büldân*, 1995, Dâru s-Sâdr, Beyrut 1997.
- Hamidullah**, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1995.
- el-Hamlâvî**, Ahmed, *Şeze'l-'Arf fi Fenni's-Sarf*, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût 2013.
- Hammûd**, Hıdır Musa Muhammed, *en-Nahvu ve n-Nuhat el-Medarisu ve l- Hasâis* Dâru'l-'Alemlî'l-Kütüb, Beyrut 2003.

- el-Herârî** Muhammed Emin b. Abdullah el-Üramî, *Hedâiku 'r-Ravhi ve 'r-Rayhân fi ravabî 'ulumi 'l-Kur'an*, İnc. Hâşim Muhammed Ali b. Hasan, Dâru Davki'n-Necât. Mekke, 2001.
- Hindâvî**, Hasan, *Menâhîcu 's-Sarfiyyîn ve Mezâhibuhum*, Dâru'l-Kâlem, Şam 1989.
- İbn 'Akîl**, Bahâuddîn 'Abdullah el-'Akîlî el-Mısrî el-Hemedânî, *Şerhu ibni 'Akîl 'alâ Elfiyye*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru't-Turâs, Kâhire, 1980.
- İbn Atiye**, Ebu Muhammed Abdulhak, *el-Muharreru 'l-Veciz fi-Tefsiri 'l-Kitabi 'l-Aziz*, Thk. Abdusselam Abduşşafi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- İbnu'l-Cinni**, Ebu'l-Fetih Osman, *el-Musannef*, Thk. İbrahim Mustafa-Abdullah Emin, Matba'atu Mustafa el-Babî, Mısır, 1954.
- İbnü'l-Enbârî**, Ebu'l-Berekât, A.Rahman b. Muhamme, *Nuzhetü 'l-Elibbâ fi Tabakâti 'l-Üdebâ*, Thk. İbrahim es-Samirrani, Mektebetü'l-Mennâr, Ürdün 1985.
- *el-İnsaf fi-Mesaili 'l-Hilâf*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru'l-Fikr, Beyrut. tsz.
- İbn Hâcib**, Cemaluddîn Osman b. 'Amr, *el-Kafiye fi İlmi 'n-Nahv ve ş-Şafiyye fi İlmeyyi 't-Tesrifi ve 'l-Hat*, Thk. Salih Abdulazim eş-Şâ'ir, Mektebetü'l-Âdâb, Kahire, 2010.
- İbn Haldûn**, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukadime 'tü İbn-i Haldûn*, Müessesetü Kütübi's-Sekafiyye, Mekke 2005.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf, *Şerhu Katru 'n-Nedâ ve Belli 's-Sadâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l-Firuzâbâdi Daru'l-Kütübü'l-'Arabî, 1996.
- *Evdehu 'l-Mesalik ila Elfiyeti İbn Malik*, düzn. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, tsz.
- İbn 'Usfûr**, *el-Mukarreb*, Thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- el-İstirbâdî Rediyu 'd-Din**, *Şerhu 'l-Kâfiye fi 'n-Nahv*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- el-İstirabâzî**, Muhammed b. Hasan es-Semnanî, *Şerhu 'r-Râzî li Kâfiyeti 'l-Hâcib*, Thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim-Yahya Beşir, Dâru'l-Hicr, Suudi Arabistan, 1993.

- Kaşeli, A.Rıza**, *Tesrifü'l-Ef'al ve'l-Esmâi'l-'Arabiyyeti*, Medrese Kitap Evi, İstanbul, 1998.
- Kılıç**, Hulusi, "Sarf", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2009.
- Kırkız**, Mustafa, *Dilbilim Tekniği Açısından Arapçanın Korunmaya Alınışı*, FÜİFD, XV, 2010.
- el-Muînî** Muhammed Saîd, "Es-Siyegu'l-İfrâdiyyetu'l-Arabiyye", Kahire, 1981.
- Muharrem Çelebi, Nasuhi Ünalkaraarslan**, *İlahiyat Önlisans Programı Yabancı Dil Arapça*, Anadolu Üniversitesi wep Ofset Tesisleri Eskişehir, 2003.
- Muhammed Muhyiddin Abdulhamid**, *et-Tuhfet'u-Seniyye*, Mektebetu's-Seyda, Diyarbakır, 2013.
- en-Nesefî** Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Tevil*, I-III, Dâru İbni Kesir, Dimeşk, 2013.
- Ömer**, Ahmet, Muhtâr, *el-Mu'cemu'l-Mevsu'i li elfazi'l- Kur'ân-ı 'l-Kerîm ve Kiraetihi*, Müessese'tü Suduru'l-Me'rifet, Riyad, 2002.
- Özbalıkçı**, M.Reşit, *Kur'ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*, Yeni Akademi Yayınları, İstanbul, 2006.
- er-Râcihi** 'Abduh, *et-Tatbiku's-Sarfî*, Dâru'n-Nahdati'l 'Arabiyye, Beyrut 2009.
- er- Razî**, Muhammed b. Ebubekir b. Abdulkadir, *Muhtâru's-Sihah*, Dâru'l-Me'rifet, Beyrut, 2010.
- es-Sabunî Muhammed Ali**, *Safvetü't-Tefasir*, I-III, Dâru'l- Kalem, Halep, 1993.
- es-Sakî**, Fâdıl, *İsm-ü'l- Fâ'il Beyne'l-İsmiyyeti ve'l-Fiiliyyeti*, Me'cemu'l-İlmiyyi'l-Irakî, Irak, 1970.
- Sîbeveyhi**, Ebu Bişr 'Amr b. Osman, *el-Kitap*, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Ceylî, Beyrut, 1996, 164.
- es-Suyûtî**, Celâlüddîn Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrut, 2000.
- *el-İktirâh fi İlmi Usûli'n-Nahv*, Thk. Abdulhakim Atiyye, Dâru'l-Beyrutî, Şam, 2006.
- el-Tantâvî**, Muhammed, *Neşetü'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n- Nuhât*, Dâru'l- Me'arif, Kahire, tsz.
- et-Teftâzânî**, Mes'ud İbn Ömer el-Kâdî, *Şerh-u s' Se'ed 'elâ Tasrîfi' z-Zencanî*, Salah Bilici Kitap Evi Yayınları, İstanbul, tsz,

Topaloğlu Bekir - Karaman Hayreddin, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.

Tülücü, Süleyman, *Zuheyr b. Ebi Sulma ve Edebî kişiliği*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum, 1982.

Yaşar, Ahmet, *Arapçanın Temel Kuralları (Sarf- Nahiv)*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1996.

ez-Zemahşerî Mahmud b. Ömer, *Tefsiru'l-Keşşaf*, I-IV, Dâru'l- Kitabi'l-' Arabî, Beyrut, tsz.

ez-Zeyyâd, Hüseyin Ahmed, , *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Nehdâh, Mısır tsz.

<http://corpus.quran.com>

<http://corpus.quran.com/qurandictionary.jsp?q=DII>